Проект “Політініціатива”
Мистецького об’єднання“Дзига”
спільно з
Радіо Ініціатива

НаУКМА
School

Могилянська школа
журналістики

Олег Баган

Українська Понтида

Геополітичні виміри сучасної України

Коло
*
2002
*
Дрогобич

ББК XXXX
Б14

інтернет версія:
www.ii.org.ua
www.dzyga.com

Книга нарисів охоплює різноманітні проблеми геополітики України. Автор акцентує на пріоритетности зв'язків української держави у просторах Середньої Європи і Чорномор'я, які є природними зонами її національних інтересів. Інтерпретуються події на Балканах і Кавказі – у реґіонах особливих українських інтересів, а також реґіональні аспекти геополітики як можливі стимули піднесення держави. Концепція інтеґрації країн Чорномор'я логічно вписується у концепцію творення великого євразійського транспортного коридору для перегону каспійської нафти у Європу і цим підноситься значення добудови нафтогону Одеса–Броди–Ґданськ, що перетворює Україну на центральну державу геополітичного простору Середньо-Східної Європи.

Книжка рекомендується політикам, політологам, економістам, студентам різних освітніх галузей, позаяк містить цілісну світоглядну геополітичну систему, потрібну кожному громадянинові держави.

Проект підтримали

ВАТ"Троттола", клуб "Лялька" (Львів),
Тарас Стецьків, Маркіян Іващишин

ISBN 966-7996-36-0

© Олег Баган, 2002

Зміст

Передмова
8
Від автора
10

I

Україна у світових контекстах

Зіткнення цивілізацій: український вектор
12
Чи справді почалася війна цивілізацій?
19
“Слов’янська єдність”: націологічний аспект
26
Як ставитися до слов’янського питання?
40
Чим є насправді європейське об’єднання?
44
Православ’я у геополітичному спектрі
Середньо-Східної Європи
49
Закони євразійської геополітики
57
Чим подібна Україна до Індонезії,
або Чому США вибрали чотирьох?
65

II

Дві гарячі зони Європи

Уроки балканської війни
77
З-під завалів Історії, або Албанське питання
як дилема між Заходом і Сходом Європи
84

Балкани після Мілошевича
96
Кавказ як геополітична проблема
110
Хто дестабілізує Кавказ?
118
Каспійська нафта і євразійська геополітика
121

III

Реґіональні аспекти геополітики

Як творяться і взаємодіють столиці та провінції?
129
Реґіон як соціокультурний феномен
136
Причорноморський степ –
геополітична основа української державности
143
Галичина як геополітичний фактор
148

IV

Українська перспектива

Чи здійсниться Середня Європа?
155
Не ГУУАМ, а Чорноморське Співтовариство
163
Україна як цивілізація – Вічна Понтида
177

Українська геополітика: реалії і перспективи

Книга Олега Багана, яку ми пропонуємо Вашій увазі, повинна була з'явитися давно. Не лише тому, що цей автор підготував її до друку, а насамперед через те, що сучасна України не могла вже далі обходитися без системного погляду на власне геополітичне становище і завдань, які з нього випливають. На жаль, наші відповідні офіційні відомства не дивляться на світ з такої перспективи. Це при тому, що ми маємо достатню кількість по-європейськи мислячих державних діячів і, зокрема, дипломатів. Однак, по-перше, дуже важко долається пострадянська інерція провінційного мислення. По-друге, досі немає державної визначеності у зовнішньополітичних питаннях.

Відсутність чіткого геополітичного курсу і взагалі доктрини національної безпеки, як правило, ховається за гучними евфемізмами типу "багатовекторність" або за оксюморонами, коли курс "європейської інтеграції" насправді більше схожий на повільне повернення до російського імперського простору. Що найстрашніше - в будь-якому випадку, ми не виходимо за межі старих, хоч і по-іншому названих парадигм. Українське державне геополітичне мислення сьогодні характеризують вторинність і догматизм.

Зовсім інший погляд на цю проблематику пропонує нам Олег Баган, який належить до консервативної політичної традиції. Його погляд - європоцентричний, спрямований на здобуття Україною власного місця у системі європейських цінностей та європейської безпеки. Відповідні перспективи і пріоритети випливають з межового розташування нашої держави: між Заходом і Сходом, між православ'ям, католицизмом та ісламом, між європейськими свободами та імперським мракобіссям.

Автор виходить з аксіоми, що Україна завжди була, є і буде органічною частиною Європи. Саме це обумовлює її подальший розвиток. Точніше - Україна є частиною т.зв. Середньої Європи, яка нещодавно звільнилася із "соціалістичного табору" і на хвилі свого національного піднесення несе в собі значний "консервативний" заряд, неспівмірний з порожньою псевдоліберальною риторикою, якої не може позбутися повоєнний світ. Позиція Багана - це послідовне відстоювання безпосередньо названих національних інтересів, несумісних з

усіма формами тоталітаризму, "реалістичним" сприйняттям будь-яких імперських зазіхань, це, зрештою, політика, що базується на європейських традиціях діалогу та принципах християнської моралі. Ми повинні не тільки не припиняти розмову, але й чути один одного.

Геополітична проблематика вже давно розробляється Олегом Баганом через публікації у періодиці. Тепер вони виходять окремим виданням, першим у серії Могилянської школи журналістики (Національного університету "Києво-Могилянська Академія"). Книжка складається із серії статей, близьких до есеїстичного жанру. Її концептуальність, свіжість поглядів автора, несумнівно, привернуть увагу політиків, науковців і студентів.

Сергій Квіт,

професор Національного університету "Києво-Могилянська Академія"

Від автора

Кожна нація, яка довго перебувала у стані бездержавности, не має твердої, "осьової" геополітичної доктрини. Вона наче не відважується подивитися на світ із стратегічної точки зору власних інтересів, не відважується впливати на зовнішній світ і формувати його за власними накресленнями. Сьогодні в Україні це яскраво демонструють теорії зовнішньо-політичної "багатовекторности", роздвоєности між ЄС і СНД, між концепціями "європейської ідентичності" і "слов'янської співдружності" та под. У результаті від таких хитань і розполовинень національного духу і свідомості в українському суспільстві нагромаджуються ментальні комплекси невпевнености, відкинутости, другосортности.

Навіть побіжний погляд на сторінки нашої преси легко переконає кожного, що такий стан почування і мислення суспільства зроджує просто хворобливі стереотипи сприймання світу і неповажну метушливість, занепадництво та пораженство. Будь-яке зауваження з боку Європейського Співтовариства сприймається у нас як "катастрофа", будь-який натиск з боку Москви як "неуникненність". Натомість Україна є занадто великою державою, щоб розраховувати лише на чиюсь увагу і милість, щоб надіятися лише "вклинитися" у якісь глобальніші міжнародні процеси. Україна може і повинна стати центральним гравцем на світовій геополітичній шахівниці.

Після закінчення "холодної війни" і зміни біполярної системи світу новою геополітичною реальністю став простір Середньої Європи (маємо на увазі весь комплекс держав від Балтики до Балкан, від Альп до Кавказу). Ця геополітична "платформа" поки що не знайшла свого Призначення, хоча потенції її є значні. Причиною цього є історична та психологічна "усунутість" цього надреґіону з передових позицій світової політики, невміння і відсутність звички у його народів "формувати світ" за своєю вподобою. Однією з концепцій піднесення і активізації Середньої Європи є варіант створення блоку Чорноморських держав. Такий блок не тільки б став надійним східним підмурівком майбутньої Єдиної Європи, а й подолав би ту певну розірваність, прірву, яка існує між Європою та Передньою і Середньою Азіями. Зараз ці два надреґіони починають відігравати щораз значнішу

роль у світовій геополітиці, тому формування Чорноморського Співтовариства стало б запорукою налагодження поліваріантних та мегапроектних зв'язків із ними. Останні події у Афганістані і "перегрупування" геополітичних сил у реґіонах Центральної Азії та Близького Сходу, пов'язане зі зміцненням позицій США у цій геополітичній зоні, підтверджують наші сподівання і накреслення.

Україна має шанс стати центральною торгово-транзитною державою Південно-Східної Європи з огляду на те, що реґіон Прикаспію може перетворитися на одну із головних світових зон видобування нафти і газу. Пожвавлення українських дій щодо будівництва нафтотранзитної мережі Одеса–Броди і паралельне зростання напруження у стосунках між Заходом і мусульманським (арабським) світом стають основою для глобальних геополітичних розрахунків у плані перетворення України в стратегічно важливу транзитно-транспортну державу Європи. І чим швидше українські політичні кола зрозуміють і використають цей шанс, тим успішнішим буде наше самоствердження у світі. Про геополітичні виміри цього самоствердження – ця книжка.

I

Україна у світових контекстах

Зіткнення цивілізацій: український вектор

Після закінчення "холодної війни" і розпаду комуністичної системи, яка ґрунтувалася на ідеалах класової боротьби і матеріального проґресу, людство опинилося перед новими планетарними тенденціями, перед новими тектонічними поділами цивілізаційного характеру. Першим, хто спостеріг і узагальнив ці глобальні явища, був Самюел Хантинґтон, американський політолог і культуролог ("Зіткнення цивілізації та межа світу", 1996).

Головною думкою його книжки є та, що сьогодні людство увійшло в нову фазу свого розвитку і самоосмислення. Замість колишньої ідеї суспільної модернізації, пов'язаної із розповсюдженням західних цінностей та моделей життя (демократія, права людини, примат Закону, соціальний плюралізм та громадянське суспільство, індивідуалізм, практицизм, технократизм, масова культура і т.ін.), воно все більше звертається до своїх національних традицій, консервує їх, протиставляється вестернізації.

Альтернативні системи

Високий рівень освіти, якісні політичні та культурні еліти, засвоєння передових технологій, загальна грамотність і динамічність суспільств дали можливість багатьом країнам Азії і Близького Сходу вийти на надзвичайно високий рівень розвитку. Це, передусім, Японія, Корея, Китай, Сінґапур, Тайвань, Саудівська Арабія, Єгипет, Іран та ін. І така тенденція лише посилюється. Відтак вже сьогодні сформувалися, принаймні, дві колосальні надцивілізаційні системи – азійська (буддистсько-індуїстська), куди входять Китай, Японія, Корея, Індія, Таїланд, Бірма, Малайзія, Індонезія (останні дві країни є мусульманські, але геополітично включені в цю систему), та мусульманська, куди, окрім усіх арабських країн, слід зарахувати

Туреччину, Пакистан, ісламські країни Середньої Азії та Кавказу. Саме ці дві надцивілізації за своїми колосальними потенціями і ментальними настановами можуть успішно протистояти Заходу.

Що в тій ситуації робити Заходу? На думку С. Хантинґтона, Захід повинен відмовитися від ідеї універсалізму, тобто припинити ідейно-духовну експансію у світі, чим він успішно займався ще від доби перших Великих географічних відкриттів (XV ст.), і зосередитися на зміцненні та плеканні власних особливостей і традицій. Універсалізм нині решта світу сприймає як імперіалізм, а західні цінності – як щось чуже, або лише як засоби для власного розвитку. Тож, об'єднавшись із Латинською Америкою, де повинні остаточно запанувати демократія, вільний ринок, законність і права людини, Америка і Європа зможуть скласти гідний опір майбутньому піднесенню і розростанню азійського та мусульманського світів.

У своїй концепції Заходу і поділу цивілізацій С. Хантинґтон визначальними вважає два чинники: *релігійний* та *етно-ментальний,* що фундаментально формують характер народів. Власне західні цінності розбилися об мур глибинної відмінности інших народів у плані національної психології та релігійних уявлень. Саме це й не дозволяє, на думку вченого, зарахувати до Західної цивілізації як щось неорганічне країни візантійсько-православної традиції – Росію, Білорусь, частково – Україну, Румунію, Молдову, Сербію, Болгарію і Македонію, а також, зрозуміло, Грузію і Вірменію. Ці країни не зазнали такого, як Захід, впливу, передусім, класично-римської спадщини і католицизму, а також не мали таких важливих інституцій Середньовіччя, як феодальна суспільна структура з її особливим духом шляхти-аристократії, міське право і автономія міст як зародок майбутнього громадянського суспільства, церковні ордени, університети; їх ментальність не формувало мистецтво ґотики, а потім Ренесанс, гуманізм, римське право, протестантизм і Реформація, конституціоналізм і представницькі органи влади. Візантійський світ – це деспотія монарха і недорозвинутість суспільних структур, це духовна інертність Церкви, невироблене почуття громадянства, східні форми мистецтва і культури, психологічна схильність народу до диктаторських форм влади і непошанування закону. Щось подібне ми зараз спостерігаємо і в Україні, де місія Президента буквально сакралізується, роль суспільних інституцій нівелюється, церковне життя зводиться

до обрядовости, громадянство психологічно паралізоване і чекає на порятунок від "залізної руки", "нового диктатора", "месії" і т.п.

Загроза вибуху

На думку відомого французького політолога Алена Безансона ("Кордони Європи на сході і російське питання"), сьогодні навіть намітилося досить вперте протистояння між Заходом і Росією, яка, прагнучи зберегти свої імперські впливи на Сході Європи, у вимірах т. зв. "візантійської дуги" (Мінськ, Бухарест, Бєлґрад, Софія, Афіни), всіляко підживлює тут антизахідні настрої, плутає політичні карти, розігрує нову геополітичну доктрину. Отже, Україна через свою розмежованість між Сходом і Заходом опинилася в епіцентрі великого протистояння цивілізацій. Вибух воєнних конфліктів у Юґославії зробив це протистояння загрозливим.

Цивілізаційно нестабільною, роздвоєною є вся зона Середньої Європи – від Балтики до Балкан. Назвемо лише очевидні можливі вибухонебезпечні фактори. Майже у кожній з країн Середньої Європи, на відміну від країн Західної Європи, наявні значні конфесійні і етнічні компоненти, які не дозволяють зробити держави монолітними, одноцільними. Так, зокрема, зболена Боснія розділена наполовину між православними сербами і мусульманами-босняками та хорватами-католиками; у сусідній Болгарії мешкає до 1 млн. турків-мусульман, яких болгарська влада вже сторіччя марно сподівається асимілювати; трохи північніше – у Румунії, в Трансільванії, – проживає серед православного оточення до 2 млн. угорців-католиків, а ще там є досить численні анклави румунських та українських греко-католиків у причорноморській історично спірній Добруджі – кілька десятків тисяч болгар. Невеличка Молдова нині не тільки розірвана фактичним усамостійненням переважно російськомовного Придністров'я, а й нешвидко вирішить проблеми з внутрішньою російською та українською діаспорами (бл. 500 тис.), розселеною переважно у великих містах. Так само і Словаччина має суттєві проблеми з угорською меншиною (500 тис). З трьох прибалтійських держав лише католицька Литва може похвалитися етнічною і релігійною однорідністю, натомість у протестантських Латвії та Естонії близько 40% населення становлять православні російськомовні переселенці. І в поки що спокійній Білорусі назріває протистояння між домінуючим

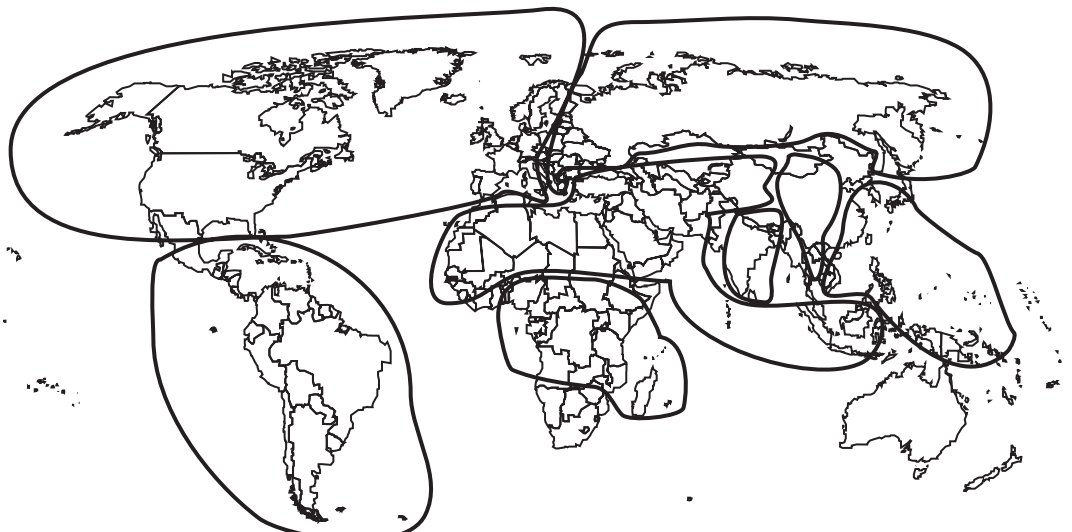

Цивілізаційні системи світу за С.Хантинґтоном

православ'ям та ніким не ліченими греко-католиками західних областей країни й польською католицькою меншиною. Додаймо до цього присутність аґресивного московського православ'я у Білорусі й Калінінградській області Російської Федерації у Молдові й Україні, активну діяльність в цих країнах протестантських місій – і ми отримаємо досить хистку перспективну ситуацію у, здавалось би, стабільному реґіоні.

Повертаючись уявно на Балкани, згадаймо, що етнічно однорідна Албанія конфесійно розділена між ісламом, католицтвом і православ'ям, а Юґославія, де зараз триває, по суті, цивілізаційний конфлікт, ще не скоро впорається з проблемою майже мільйонної косовської мусульманської меншини. І всіляке пожвавлення тут мусульман, як і в Болгарії, Македонії, в українському Криму чи на Кавказі, буде завжди підтримувати економічно могутня, озброєна шовіністичною ідеологією – сусідня Туреччина, яка на своїй території систематично знищує національні рухи вірменів і курдів.

Найбільша країна реґіону Україна – теж несе в собі всі ознаки нестабільности: присутність кількамільйонної російської меншини, враженої імперським комплексом, суперечки між трьома гілками Православної Церкви (УПЦ МП, УПЦ КП і УАПЦ), традиція добре організованої і національно зорієнтованої Греко-Католицької Церкви в Галичині й Закарпатті (до 5 млн.), міцні структури Католицької Церкви на Поділлі й Житомирщині, надзвичайне розростання протестантських церков, що розвиваються по всій країні, і які (за приблизними підрахунками) вже вийшли на друге місце за чисельністю віруючих; особлива активність кримсько-татарської меншини (понад 200 тис.) у Криму і відносна активність румунсько-молдовської меншини на Буковині (400 тис.), сепаратизм проросійськи зорієнтованого Криму і т.д.

Як бачимо, лише кілька країн Середньої Європи – Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словенія, Хорватія і Греція – можуть мати якість підстави для надійної стабільності в аспекті етнічної та конфесійної однорідности. Проте геополітично, в разі вибуху якихось протистоянь у реґіоні, й вони були би втягнуті в можливі конфлікти. Звідси напрошується висновок, що всі держави Середньої Європи, передусім, повинні усвідомити спільність своєї долі, почати виробляти спільну стратегію щодо стабілізації свого реґіону, набуття ним конструктивної місії в координатах планетарних цивілізаційних тенденцій. Бо, як показують

останні події довкола Косово і Македонії, "стабілізаційні" кроки НАТО (Заходу) не завжди бувають ефективними. Можна поставити й ширше питання: чи приживуться, чи стануть органічно-розбудовними ідеали й вартості Заходу на середньоєвропейському ґрунті?

Пошук вектора поступу

Отже, що робити Середній Європі? *Перше* – усвідомити важливу геополітичну роль осі Балтика-Балкани. У глобальних вимірах запобігти тому, щоб імперські устремління Заходу (передусім США) і Росії систематично перетворювали цей реґіон у зону постійних протистоянь, включити систему інтересів реґіону в світову систему геополітичних і цивілізаційних розрахунків та інтересів. Для цього потрібно найперше усвідомити свою культурно-цивілізаційну, ментальну відмінність, окремішність як від Західного світу (що визначено вище), так і від Російського світу, який геополітично завжди залишатиметься євразійським, а не європейським, ментально буде настороженим до всього західного, культурно являє собою щось самобутньо-замкнуте, соціально несе в собі віковічні традиції охлократичного мислення і порядкування угро-фінських і тюркських народів, симбіозом яких і є слов'янізована російська нація. Якраз консолідація Російського світу і спрямування його на схід, до Тихого океану, на "оживлення" фантастичних багатств Сибіру і Далекого Сходу, дасть змогу геополітично урівноважити ситуацію в Азії, де Японія і, особливо, Китай, вже намагається відігравати роль супердержав, "лідерів цивілізацій".

Друге. Політичні еліти середньоєвропейських держав мають так вибудувати свою геополітичну стратегію розвитку, щоб зручно для себе використати існуюче вже протистояння між Заходом і Мусульманським та Азійським світами. Тобто грати на тонких нюансах політичних і глобально-економічних інтересах великих країн і союзів з тим, щоб зрівноважувати їх впливи на середньоєвропейський простір, спрямовувати їх інтенції на вигідні для себе цілі і запобігати дестабілізуючим, руйнівним впливам. Врешті, треба досягти того рівня міжнародної гри, коли б і Мусульманський світ, і Азійський, і Захід збагнули і прийняли б самодостатність і самоцінність Середньої Європи як вирішального чинника міжцивілізаційної стабільности, реґіону, де схрещуються інтереси майже різних цивілізацій (передусім,

Заходу, Російсько-сибірської і Мусульманської цивілізацій).

Третє. Для досягнення вище означеної мети політичні еліти середньоєвропейських держав повинні вже розпочати таку внутрішню політику, яка б давала змогу в найближчому майбутньому виховати і в середовищі провідних суспільних груп, і в масах середньоєвропейську культурно-цивілізаційну ідентичність. На це мають працювати і державна ідеологія кожної з країн, і культурна політика, і системи освіти та пропаґанди, і проектування господарсько-торгової стратегії розвитку і т.д. Головне – психологічно переорієнтуватися на цю велику мету, позбутися комплексу другорядности, виробити належну волю, мати широту бачення.

Четверте. Принцип релігійного плюралізму має бути наріжним при розбудові середньоєвропейського дому, він має йти в парі з принципом глибинної, непорушної середньоєвропейської самобутности. Тобто, традиції православ'я, католицизму, протестантизму, мусульманства мають бути визнані органічними, цивілізаційно-сутнісними для реґіону; упередження щодо котроїсь із них має трактуватися як порушення норм і звичаїв корінних етносів. Засади політики міжетнічної гармонізації, багатоетнічного співіснування і великої толерантности під одним дахом повинні увійти в кров кожного середньоєвропейського громадського діяча. Ідея специфіки культурно-цивілізаційного і конфесійного симбіозу повинна стати визначальною для Середньої Європи – реґіону Великого Перехрестя (Заходу і Сходу, Півночі і Півдня).

Яким повинен бути український вектор у такому контексті? Україна як держава, що перебуває в епіцентрі середньоєвропейського простору, має відігравати, закономірно, провідну роль у процесі його інтеґрації і самоідентифікації. Її політика має бути якомога активнішою і самостійною, спрямованою на широку співпрацю – передусім, з країнами Закавказзя і Середньої Азії, Близького Сходу, – щоб через масштабну співпрацю залучати їх до широкого контакту саме із Середньою Європою, з реґіоном нових геополітичних устремлінь, нових економічних можливостей і ринків. І такий контакт буде вельми взаємовигідним. Це дасть змогу Україні включитися у діалог цивілізацій, адже православні країні Сходу – Вірменія і Грузія – завжди шукатимуть моральної і політичної підтримки на Заході, серед православних, а ісламські держави легше контактуватимуть з тими, хто толерує в себе ісламську культуру

і не уявляється їм як культурно-ментальна загроза для їхньої ідентичности (як Захід). Керівництво нашої держави, яке зараз веде однобічно православну лінію в релігійній політиці, мусить усвідомити незнищенність конфесійних кордонів, які існують якраз на території України, збагнути цивілізаційно-релігійну перехресність її, мусить визнати право на вільні й ширші можливості для греко-католиків, католиків, протестантів і мусульман в усіх сферах релігійно-суспільного життя. Лише така політика відкритости і плюралізму, що ґрунтується на міцній національній ідеї, здатна як зміцнити саму українську націю, не давши використати її у протистояннях світового православ'я і католицизму, так і забезпечити високий моральний авторитет України в світі.

Чи справді почалася війна цивілізацій?

Події довкола терористичних актів ісламських фундаменталістів, гостре напруження стосунків між Ізраїлем та Палестинською автономією, бойові дії у Афґаністані і суспільні заворушення майже по всьому мусульманському світі із аґресивністю щодо США і взагалі людей Західної цивілізації раптом унаявнили нам проблему, яку вже віддавна передбачали політологи: проблему війни між світовими цивілізаціями. Що складає сутність такого протистояння? Якими є сучасні планетарні цивілізації? Чи можна нормалізувати перспективи стосунків між ними?

У сучасному світі існує чотири великі цивілізації, які сягнули повноти і цілковитої самобутности та окреміщности культури: це – Західна, Католицько-Протестанська або Макрохристиянська цивілізація (якщо включити до неї всі православні країни, які вже, принаймні, останні триста років перебувають під потужним впливом Заходу), це Ісламська, Індійська, або Буддійсько-індуїстська, Китайська, або Конфуціянська цивілізації. Можна ще виділити Полінезійську та Внутрішньоафриканську цивілізації чи виокремити Російську як поствізантійську цивілізацію, яку через те, що вона асимілювала колосальні етно-цивілізаційні пласти угро-фінського та тюркського світів можна назвати Урало-Алтайською або Євразійською цивілізацією, підґрунтям якої є стратегічна роздвоєність на схід і захід. Однак ці цивілізації перебувають або на занадто низькому рівні

розвитку, або не можуть знайти ще своє покликання, як Росія, через занадто сильний культурно-цивілізаційний тиск Заходу.

Отже, саме чотири великі і самобутні цивілізаційні системи – Західна, Ісламська, Індійська та Китайська – ведуть сьогодні глибинну і глобальну боротьбу за вирішальні впливи на планеті. Як показав у своїх працях відомий американський учений С.Хантинґтон, якщо протягом XIX–XX ст.. Захід внаслідок свого вищого рівня науки і техніки, внаслідок соціальної активности і ментальної схильности до експансії зумів охопити цілий світ і нав'язати основні принципи та критерії своєї культури народам інших цивілізацій, то тепер, від 2-ї половини XX ст., намітився впертий процес *герметизації* та *активізації* основних неєвропейських цивілізацій. Тепер кожна з них виробила собі міцну ідеологію самобутности і гідности, сформувала високоякісні системи освіти і науки, засвоїла новітні технології, розвинула економічні потенції. І, головне, всі три нехристиянські цивілізації знайшли засоби ефективного опору наступові західної культури. У результаті цих змін ті цивілізації здобули так потрібну активність соціодуховного та господарського розвитку і почали наздоганяти Захід за багатьма показниками. При цьому всі вони зберегли, на відміну від Заходу, свою Душу, тобто релігійність: якщо на Заході науково-технічний проґрес і маскультура майже тотально зруйнували основи для правдивої релігійности, доглибинно меркантилізувавши і раціоналізувавши свідомість мас, то ісламське, буддійське, індуїстське та конфуціанське суспільства живуть сьогодні великою Вірою, плекають велику Надію на завтра, сповнені великого морального Піднесення. Еліти цих суспільств щораз більше налаштовуються на *протистояння* Заходові, хоч освіту вони здобули або в західних університетах, або за західними методологіями. Наприкінці XX ст. нехристиянський світ сформував, нарешті, ці якісні еліти, відсутність яких була причиною його відставання і поразок від Заходу.

Однак у буттєвій поведінці кожної цивілізації виявляються й глибинні відмінності. Народи буддійсько-індуїстської сфери, згідно з ментально-релігійними настановами своєї цивілізації, схильні більше до самозаглиблення, до аскези, втечі від світу у Нірвану. Вони майже зовсім відмовляються від експансії, надаючи перевагу спокою і утіхам родинного та особистого комфорту. Наприклад, Індія за науково-технічним потенціалом є дуже потужною країною, але вона слабко використовує цю

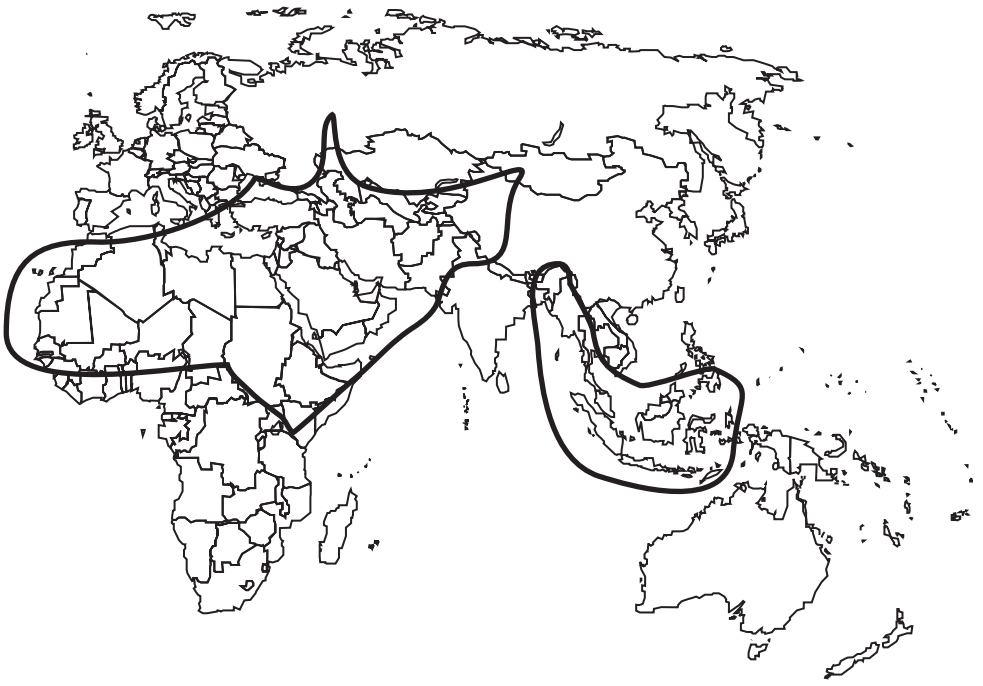

Дві трансконтинентальні ісламські ситеми

свою перевагу для геополітичного домінування у зоні Південної Євразії.

Народи конфуціанського кола культур ментально привчені шанувати існуючу норму життя, їх суспільна поведінка завжди налаштована на *пристосування* до умов, а не їх активне перетворення. Найяскравіше це представлено у суспільно-історичних тенденціях Китаю: над гігантською народною масою тяжіє непорушний і такий же гігантський бюрократичний апарат і та маса тисячоліттями навіть не думає, щоб якось змінити соціально-політичні обставини, реаґуючи революціями, і то дуже коротко і рідко, лише на відверто жорстоку тиранію, і тут же повертається до попереднього стану. Водночас це *вперте* і *наполегливе* суспільство, яке звикло розраховувати на *повільні зміни*. Воно йде монотонним і скритим кроком по Історії з витривалістю відданого слуги.

Натомість ментальні засади третьої – Ісламської цивілізації – кардинально відрізняються від ментальних засад двох попередніх. Духовним джерелом ісламу, як відомо, є юдаїзм, а цей релігійний світогляд передбачає активне ставлення людини щодо обставин життя, щодо світу. Більше того, як юдейське, так і мусульманське світовідчуття характеризуються крайньою ортодоксальністю, просто фанатичним намаганням перетворити світ відповідно до релігійних норм. Ось як пояснює причини такого раптового і широкого утвердження ісламу у дуже складному полікультурному і поліетнічному середньовічному світі Передньої та Середньої Азії сучасний український вчений Юрій Павленко: "Теоретично постулюючи рівність можливостей усіх правовірних, при імперативній вимозі їхньої взаємодопомоги, він (іслам) забезпечував найширшу мобілізацію сил та енерґії багатьох людей, що прагнули успіху, слави й багатства, через включення їх у державну систему як воїнів, адміністраторів, священнослужителів чи суддів. Крім того, Коран санкціонував авторитет підприємницької діяльності, яка – особливо велика міжнародна торгівля – вважалася в мусульманському світі справою гідною та почесною" (Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К.: Либідь, 2000 – с. 294).

Таким чином іслам, на відміну від буддизму, індуїзму та конфуціанства і породжених ними соціальних систем, максимально активізує людину, не пригнічує її ініціативу ані пропаґандою пасивности (буддизм), ані кастовим обмеженням (індуїзм), ані надмірним тиском бюрократичної держави

(конфуціанство – Китай); він має ідею єдиного Бога – Аллаха, жорстоку систему релігійних норм, ідею вічної боротьби за свою віру, культ жертовности. Цим і пояснюється те, чому ісламові вдалося провести таку масштабну експансію на терени чужих цивілізацій: у світ зороастризму-маніхейства (Іран, Середня Азія), у світ буддизму та індуїзму (Афґаністан, Пакистан, Банґладеш) та у етнічно строкатий світ Південно-Східної Азії (Малайзія, Індонезія). Відповідно, маючи такий духовний потенціал активізму та релігійного фанатизму, іслам сьогодні найгостріше реаґує на експансію Західної цивілізації.

Є ще й інші причини цієї реакції: по-перше, ісламський світ знаходиться у найближчому контакті із Західною цивілізацією; по-друге, він має більш як тисячолітній досвід жорстокої боротьби з християнством у просторі від Північної Африки та Еспанії до Чорного моря; по-третє, іслам є болісно вражений кількома гострими конфліктами і поразками останніх десятиліть: ізраїльсько-палестинське протистояння, події в Лівані, війни в Афґаністані, Іраку, Таджикистані, на Кавказі, у Боснії та Косово, Сомалі та на Філліппінах, у Судані та Карабаху – усі вони дають відчуття, що Захід, передусім США, у меншій мірі Росія, які прагнуть до геополітичної гегемонії, стоять за цими трагічними для мусульманства подіями; по-четверте, Ісламський світ глибоко усвідомлює, що проникнення західних соціально-культурних вартостей, аґресивність поп-культури та всепроникність телекомунікацій руйнують його морально-духовні засади віри, тому й відповідає він на це новонародженими ідеологією і рухом *фундаменталізму*; і, по-п'яте, ісламські країни володіють колосальними запасами нафти і матеріальних багатств, багато з них є високо економічно розвинені, особливо Єгипет, Іран, Туреччина, Туніс, Саудівська Арабія, що переповнює їх гордістю і впевненістю у своїх силах і підказує звільнитися від "обіймів" Заходу.

На сьогодні американські військові бази оточують ісламський світ майже звідусіль, окрім Центральної Африки і з боку півночі – по лінії Кавказ – Алтай, – де ситуацію контролює Російська Федерація. Це створює психологічну атмосферу *облоги* серед мусульман, вони почуваються *затиснутими* навіть у своїх історичних межах, не кажучи вже про той аспект їхньої релігійної свідомости, який каже поширювати іслам у всьому світі, перетворювати його згідно з нормами Корану. США мають геополітичний вплив на Індонезію, Філіппіни, Пакистан,

Азербайджан, Казахстан, а такі ісламські важливі країни, як Туреччина, Єгипет, Саудівська Арабія, Йорданія, Оман і Об'єднані Арабські Емірати взагалі є їх політичними союзниками. Через міжнародні організації – ООН, ОПЕК, Ісламську Конференцію, Лігу арабських країн – США зберігають загальний вплив на ісламський світ, маніпулюють світовою геополітикою і цим викликають роздратування у фундаменталістів. Разом з тим сили і впливи фундаменталістів у багатьох мусульманських країнах вдається стримувати лише за допомогою антизаконного тиску влади і військових: згадаймо великі перемоги на виборах фундаменталістів у Алжирі, Туреччині, Судані, їхні підземні "потуги" у Єгипті, Пакистані, Саудівській Арабії, та додаймо до цього ортодоксальні ісламські урядування у Ірані та Афґаністані, які в багатьох аспектах підтримують фундаменталізм.

Отже, якщо про одноцільну мобілізацію ісламського світу проти Заходу ще говорити не можна, то те, що переважна більшість мусульман світу живе *ненавистю* до всього західного, є фактом. Це прекрасно ілюстрували відеокартинки із репортажів і фільмів про реакцію мусульман на теракти в США і їхньої оцінки діяльности Усами бен Ладена: більшість з них з проясненим лицем говорила про нього як про героя, сучасного лицаря-захисника ісламу. Тобто відкрита війна ісламського світу із Заходом ще не почалася, але вона зріє у свідомости і ментальности мусульманства.

Зупинити ці глобальні і загрозливі процеси, звичайно, можна. Для цього Заходові, а власне США, зовсім не слід відмовлятися від ідеї глобального верховенства у світі, яку зараз якраз і здійснює Америка. Ця ідея є органічною: вона виростає із надмірної переваги Західної цивілізації над рештою світу, з тих універсальних цінностей, які вона виробила і здатна запропонувати людству: демократія, права людини, примат Закону, свобода інтелектуального пошуку та історична свідомість, ідея гармонії між Духом і Матерією, міжнаціональне примирення і баланс сил. Зрештою, якщо не брати до уваги російських шовіністів та імперіалістів, у яких манія величі набрала просто маніакального характеру, то сьогодні у світі ніхто й не боїться американського домінування і не бачить в ньому загрози миру на землі. Адже всі розуміють, що Америка, попри свою могутність, все-таки виступає з позицій стабільности та рівноваги сил і не є засліплена ненавистю чи манією війни; що на перешкоді планетарному конфлікту стоїть

загроза ядерно-нейтронної війни; що геополітичний баланс сил у світі утримують і Китай, який зараз успішно розвивається і нормалізує життя свого більш як мільярдного населення, і майже мільярдна Індія з ядерною зброєю, і велетенська Росія зі своїми аґресивними амбіціями, і, нарешті, пульсуючий ісламський світ, що може об'єднатися, відчувши реальну загрозу, – всі вони є надійними геополітичними противагами проти домінування США. Зрештою, іде й об'єктивний процес зміцнення об'єднаної Європи, яка поступово і неухильно виходить із орбіти США, виступаючи як глобальний геостратегічний гравець на світовій геополітичній шахівниці. Особливо, мабуть, зросте роль Європи, коли Європейське Співтовариство просунеться далі на схід континенту і витвориться геополітичний "хребет" майбутньої сильної і єдиної Європи: союз Франції, Німеччини, Польщі й України. Цей процес неодмінно приведе до ніби роздвоєння Заходу, до глобальних тектонічних змін у його зовнішній політиці і самосвідомости та автоматично урівноважить експансію США. Також слід розуміти, що у XX ст.. у цілому світі сформувалася, за словами того ж Ю.Павленка, "глобальна макроцивілізаційна система" з пріоритетом вартостей Макрохристиянської цивілізації і її орієнтації, особливості, засади, з одного боку, потребують стабілізуючого домінування якоїсь політичної і військової надпотуги, як США, а з другого, гармонізують такий тиск цієї надпотуги, уводячи її у систему норм та принципів вищого Порозуміння і Єднання.

Справжньою загрозою з боку Заходу і ісламський світ, і інші цивілізації вбачають не у домінуванні США, а у наступові американської маскультури, того грубого і аґресивного матеріалізму, який лавиною вириваєтьcя сьогодні із усіх засобів інформації і комунікації, із самого стилю і способу буття американського вкрай меркантилізованого суспільства. Візьмімо до уваги те, що американський капітал і американський чиновник-маклер сьогодні присутні буквально в кожній важливій точці планети. Усе це в суті пронизує світ наскрізь "доларизацією", будить відчуття неспокою, оскільки всі народи почувають, що і цей стиль, і ця бездуховність, і ця наполегливість підтинають *органічні основи їхньої культури*. Масове суспільство, яке з лабораторною достеменністю виробилося в США, сіє тотальний *цинізм* та *іррелігійність*, про загрозу яких говорили ще Ґ. Лє Бон ("Психологія мас", 1898), О. Шпенґлер ("Занепад Заходу", 1918), Х. Ортеґа-і-Ґассет ("Бунт мас", 1929). І саме в цьому закорінена

та одіозна причина несприйняття Заходу, яку зараз відчувають усі народи інших цивілізацій.

Нагадаємо, що головними організаторами і "спонсорами" фундаменталістського руху є багаті люди і мільйонери типу Усами бен Ладена, а його головними ідеологами – випускники медресе та елітарних університетів, тобто інтеліґенція – усе це заперечує тезу про бідність, як головну основу і причину фундаменталізму. Лише *призупинивши цю інформаційно-деструктивну* аґресію проти людства, Америка зможе гармонізувати стосунки з рештою світу. Лише віднайшовши в глибинах своєї великої культури зблідлі ідеали Духу і Шляхетности, оновивши енерґетику власної Традиції та Мистецько-Творчого лету і кардинально відмовившись від примітивної маскультури, від поклоніння Матерії зможе і сам Захід здобути "друге дихання", зможе у новому тисячолітті запропонувати нову програму і нову настроєність вселюдського цивілізаційного піднесення.

Усі існуючі політичні конфлікти у мусульманському світі можна полагодити шляхом дипломатичних компромісів, гармонізації сил та інтересів, шляхом глобальних геополітичних альтернатив. Однак цей глибинно віруючий і прив'язаний до своєї традиції ісламіст ніколи не заспокоїться, ніколи не перестане дивитися на прихід західної культури і матеріально-технічних вартостей як на загрозу своєму Роду і своїй Вірі, допоки з усіх усюд на його дітей виливатиметься море вульґарної і брутальної реклами, допоки мільйони матеріальних спокус будуть втягувати їх у гріховне і бездумне життя, яке самими своїми засадами кардинально заперечуватиме той спосіб життя, про який говориться у Корані, який йому заповів пророк Мухаммед, посланець самого Аллаха.

"Слов'янська єдність": націологічний аспект

За останні роки ми спостерігали цікавий симптом: як тільки-но заточилася московська комуністична імперія, на світ почали з'являтися, і то щораз ширше й інтенсивніше, різноманітні ідеї та рухи за "слов'янську єдність", "слов'янське відродження і братерство" народів. Так, ніби вже цілком відмерла ідея слов'янофільства, панславізму знову відродилася. В усіх слов'янських республіках колишнього СРСР і в тих, де проживала значна кількість російськомовного населення (Молдова, Естонія,

Латвія, Казахстан, Киргизстан), почали діяти культурні, а далі й політичні організації і партії "слов'янського" спрямування. Мета їх була зрозумілою: відірвати від власного національного відродження досить чисельно розселених по просторі СРСР українців і білорусів, також захопити новою ідеологією нащадків змішаних слов'янських шлюбів, з тим, щоб витворити нову основу для зміцнення імперії. Тому колишні комуністи раптом стали "слов'янофілами".

Сьогодні в Україні діє кілька партій, які активно експлуатують ідеї слов'янського зближення. Інтенсивно використовується "слов'янська" ідеологія і різними російськими "культурними" товариствами.

У Росії про "слов'янську єдність" заговорили відразу всі партії імперського спрямування – від ліберально-демократичної В.Жиріновського до "Конґрєса русскіх общін" А.Лєбедя. Ідея "слов'янства" використовується Росією і на державному рівні: Москва активно підтримує, організовує всілякі міжнародні культурні і політичні заходи, як то святкування річниці створення слов'янської писемності, фольклорні фестивалі, наукові історичні, літературні та ін. конференції і т.п., з тим, щоб вкорінювати у свідомість слов'янських народів, у першу чергу, білорусів і українців, думку про потребу зближення і єднання з "єдинокровною" Росією.

Ця політика Москви вже перекинулася в Білорусь до екстраваґантно-комуністичного диктатора-президента цієї країни А.Лукашенка. І ось вже кілька років поспіль у Вітебську проводиться дуже гучно і з бутафорією величезний культурний фестиваль "слов'янських і православних народів" "Славянский базар". Як бачимо, слов'янська ідея зазнала корекції: щоб сподобатися Лукашенкові і його московським "стимуляторам", треба ще бути й православним.

Зрозуміло, для України "слов'янська" ідеологія небезпечна тим, що розмиває основи національної свідомости, дезорієнтує в політичному відношенні, спрямовує в обійми "старшого брата". Не є загадкою, хто найбільше зацікавлений в поширенні ідей "слов'янської єдности" і хто від цього виграє, як колись виграв, затуманивши голови іншим комуністичним Інтернаціоналом.

Зважаючи на те, що національно-державницька ідеологія в Україні поки що недостатньо вироблена і ефективно не спропаґована серед народу, загроза спокуси "слов'янським братерством" є, і то значна. Особливо поширені "слов'янські"

ідеї в Криму, на Півдні і Сході України, тобто там, де найбільше проживає російського населення, де відчутна сильна денаціоналізація українців. Тому, гадаємо, важливим і цікавим буде розібрати це питання дещо детальніше.

Історія питання

Якщо не брати до уваги висловлювання слов'янських середньовічних літописів, письменників і мислителів про слов'янську спільність, а їх брати до уваги не можна, бо це не було політичною ідеологією, а лише констатацією факту або сентиментом, то саме як політична ідеологія всеслов'янство починається на рубежі 18–19 ст. у Чехії. Під впливом ідей європейського романтизму, які проголошували звертання до минувшини і національного духу народів, чеські поети і науковці Ганка, Коллар, Шафарик та ін. (два останні – за національністю словаки) почали розвивати ідею слов'янського відродження. Вони збирають народні пісні, досліджують мови та історію слов'ян, етнографію, створюють художні твори, що дихають глибоким патріотизмом і були покликані збудити дух піднесення і віри в свої сили серед слов'ян. Чехи перебували тоді під владою Австрії і під сильним натиском німецької культури, тому вони *розвивали слов'янську ідею як протиставлення німцям.*

Невдовзі ідеї слов'янського відродження поширилися серед інших народів, особливо серед найбільш національно пригноблених словенців, хорватів, словаків, українців, дещо менше вони захопили чорногорців, македонців і болгарів. Серби і особливо поляки поставилися до цих ідей взагалі прохолодно. Чому? Бо в цих народів ще з середньовічних часів була своя національна гегемоністська ідея, відповідно, "Великої Сербії" на Балканах і "Польщі від моря до моря". Тому щось спільнослов'янське їм не було потрібне. Вони хоч і знаходилися у повній або частковій неволі, проте надіялися на власне національне визволення, без "братів" – слов'ян. Хоча серби й активно використовували загальнослов'янські гасла аж до 1918 р., коли політичним хитруванням створили спільне "Королівство сербів, хорватів і словінців", прообраз майбутньої Юґославії. Але завжди паралельно зі "слов'янською єдністю" у них йшла ідея "Великої Сербії". Так само болгари та македонці, зберігаючи свідомість колишньої своєї великої держави, не дуже переймалися всеслов'янством. Чорногорія ж на той час вже мала

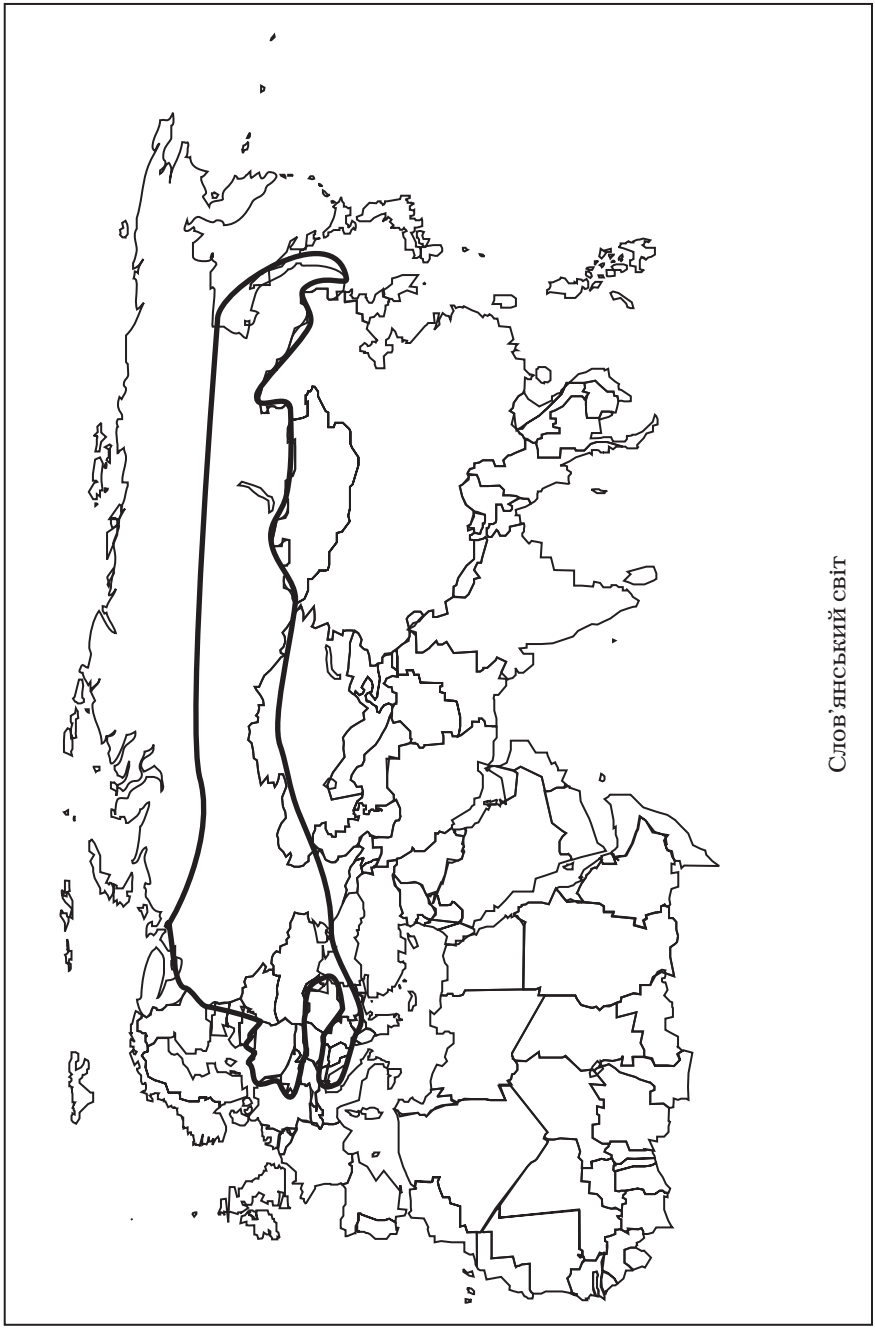

Слов'янський світ

самостійність, тому керувалася державницькими інтересами, а не слов'янською містикою.

Ще оригінальніше були сприйняті ідеї слов'янської єдности в Росії. Там взяли собі лише два моменти зі слов'янської ідеології: протистояння німцям, Заходові і єднання до купи. Художньо формулу такого єднання відверто висловив великий імперський поет Росії Пушкін: "...все славянскіє ручьї сольются в русском морє". Логіка зрозуміла. Акцент на власне національному відродженні, що був у чехів, у Росії не ставився. Навіщо? І так всі "сольются", тож для чого там щось відроджувати!

У 1820–40-і рр. в Росії формується цілий політичний і культурний рух, що поступово нав'язує державі ідею слов'янства, – слов'янофіли (Кірієвській, Шевельов, Хом'яков, Аксакови та ін.). Слов'янофіли розвинули свою широку національну філософію, утвердили в свідомости росіян дві головні ідеї: гегемонізму і месіянства Росії. Хоч їхній рух як політична течія програв у 1917 р., поступившись прозахіднім, соціялістичним суспільним теоріям, все ж саме слов'янофіли створили державну ідеологію Росії, перейняту імперіялізмом, ненавистю до Заходу, постійним прагненням розчиняти в собі інші народи ("всерусскость" – геніяльний термін!). По суті, і сьогодні продовжується протистояння слов'янофільського і прозахіднього, ліберального, мислення в політичній свідомости московського народу.

З ідеями "всеслов'янства" Росія воювала з Туреччиною на Балканах і там завоювала собі авторитет і симпатію серед слов'ян, особливо серед сербів і болгарів. Проте, попри всі зусилля Росії зробити "слов'янофільство" загальнослов'янською ідеологією, створити панславізм як політичний рух, їй не вдалося переконати інших: слов'янські народи не захотіли "злитися в єдиному російському морі". Чому? Бо дуже швидко серед слов'ян, як тільки доходило до якогось об'єднання, спрацьовували національні інстинкти самозбереження. І замість творити єдину слов'янську (читай російську) імперію, вони бралися будувати власні національні держави.

Чеські будителі, які започаткували слов'янське відродження в Європі, крім ідеї підживлення російського імперіалізму, зробили ще одну фатальну помилку. Під впливом поширених тоді думок німецьких учених та мислителів (Гердер та ін.) вони у своїй слов'янософії нав'язали світові думку про якусь специфічно мирну, безвольну, мрійливо-сентиментальну, позбавлену

інстинкту державобудування душу слов'янина. Це було зумовлене об'єктивними причинами: на той час, початок XIX ст., більшість слов'янських народів не мали своєї держави, аристократії, яка завжди несе в собі дух героїки, войовничости, шляхетности, творчости і яка тоді майже вся зденаціоналізувалася і перейшла в інші нації (до німців, угорців, турків; в українському і білоруському випадках – до "братів-слов'ян" поляків і росіян). Взагалі майже всі слов'янські народи тоді жили в пригніченому стані, їх ніби "національну" сутність представляв в основному понурий образ селянина, тому зовні вони справді справляли враження вічно "мирних", "кволих", "без національної гідности і аґресивности" народів. Ці помилкові оцінки-характеристики слов'ян настільки широко і міцно увійшли в науку і філософію, що й дотепер зустрічаємо у багатьох працях з націології, етнопсихології, політології і філософії подібні думки. Так, нібито не слов'яни створили у Середньовіччі спочатку Великоморавську, потім Чеську і Польську держави, які відзначалися надзвичайною войовничістю і зуміли утвердити себе тільки завдяки винятковій упертости і затятости у боротьбі з дикими аварами, угорцями, німцями; нібито не слов'янської крові люди завоювали у VI–VII ст. Балкани, збудували там три великі держави (Хорватію, Сербію і Болгарію) і творили чудеса героїзму у протистоянні гігантським імперіям – Візантії і Туреччині; нібито не слов'яни-українці панували у Середні Віки над простором від Балтики до Чорного моря і не вони створили найбільшу тоді в Європі державу – Київську Русь, а потім героїку козаччини, що лякала своєю жорстокістю довколишній світ! Досить заглянути в старі літописи, щоб переконатися, скільки пристрасти, фанатизму, характерности двигтіло в слов'янській душі!

Слов'янське відродження в Європі, яке почалося з невинного збирання фольклору і ліричної творчости, породило у XX ст. ряд великих слов'янських держав: Юґославія, Болгарія, Чехословаччина, Польща. Українці і білоруси, які, на відміну від своїх західніх сусідів-слов'ян, не витворили міцної національної ідеології, а ще фатально були прив'язані до Москви православ'ям, були затоплені російським морем. Що відчуваємо і до сьогодні.

Отже, можемо зробити такі висновки з історії слов'янського питання. Міф про духовну спорідненість між слов'янами, витворений першими чеськими "будителями", повністю розвіяла життєва практика. Кожна слов'янська нація пішла своїм шляхом, створюючи власну державу, як тільки така можливість

траплялася. Ідею єдности використали у своїх імперських цілях Росія і мікроімперці серби, дуже легко перейшовши від любові на словах до своїх "єдинокровних братів-слов'ян" до ненависти і нищення їх на ділі.

Розв'язання питання

Чому так сталося? Чому панславізм вилився в якісь культурно-політичні химери, а не в ідеологію оздоровлення і піднесення націй? Які його перспективи в сучасности?

Головними чинниками-стимулами, що сприяють перетворенню спочатку племені, далі етносу, народности в політичну націю, є генотип даного народу, його психологічні особливості, територія, на якій він живе, мова, якою мислить, культура, що є виявом духових устремлінь, релігія, в якій зосереджена містика буття, історія, яка привчає до традиції в мисленні і вихованні, дає розуміння спільної ідеї, і, найвищий прояв національної свідомости, – це *спільна воля*, яка є ніби синтезом усіх попередніх компонентів націоформування і яка вирішально стимулює народження окремої національної індивідуальности, збирає докупи всі існуючі сили, інтенції в середовищі нації.

Воля – це національне *Хотіння Бути*. Якщо воно є, то й народжується, утверджується нація. Якщо його нема, то, якими б не були значними інші складові етноґенезу, нація так і не постане. Приклад – провансальці у Франції. Там ніколи не було нестримного прагнення за всяку ціну, долаючи найстрашніші перешкоди, аж до силового знищення їх, завоювати собі свободу, утвердити власну самобутність і незалежність. І таких напівнацій, лише "народностей" у світі є багато. Вони ніколи не піднімуться до повноцінного буття в історії, поступово відмиратимуть або животітимуть як "етнографічні екзотизми", бо немає в них національної пристрасти, горіння, ненависти до своїх гнобителів, великого національного "Хочу!"

Пояснимо конкретніше значення названих компонентів для національного вирізнення і формування.

1. *Генотип* скандинавів завжди відрізнятиметься від генотипу італійців, скільки б історія не переселяла норманів (а цього було достатньо) в Італію, не змішувала з іншими народами. Расово визначати народ завжди буде домінуючий фермент: русяві данці відрізнятимуться від темніших шотландців, хоч скільки у свій час вікінґів переселилося на Британський острів (антропологія).

2. Стримані, холодні в почуттях народи Півночі різко відрізняються від темпераментних, живих народів Півдня (*психологія*).

3. Степові народи від гірських, хоч скільки б історія і політика не перемішували їх, але німець на рівнинному березі Балтійського моря – це пруссак, у Альпах – це австрієць і швейцарець, з усіма притаманними йому ментальними рисами (географія).

4. Відчутна перешкода стоїть між, наприклад, слов'яномовними і тюркомовними народами, хоч вони віками жили поруч (мовний чинник).

5. Між звичаями, обрядами, мистецтвом, літературою, філософією, наукою, скажімо, французькою і румунською, хоч обидва народи розмовляють дуже подібними мовами, створеними на спільній латинській основі (культурний чинник).

6. Між почуттєвістю жителя Індії індуїста і єдинокровного йому індійця, але мусульманина з Пакистану чи Банґладешу (конфесійний чинник).

7. І, нарешті, історія в кожного народу своя, якщо вона є, то є, якщо її нема, то нема й народу, як нема, наприклад, радянського народу (традиція). Тому так часто, при завоюваннях, знищували передусім історичні пам'ятки, щоб позбавити даний народ пам'яті-основи.

8. Воля – вона була у словенців, чорногорців, албанців, естонців, латвійців, ісландців, тобто в дуже нечисельних народів, і вони вистояли в бурях історії, створили власні держави, але її не було в колись набагато чисельніших валлійців у Британії, курдів у Іраку, татарів і башкирів у російському Поволжі, білорусів, каталонців на Іберійському півострові, і вони поки що ще або не стали повноцінними політичними націями, або не здобули державної суверенности, при завершеному націоґенезі. Для багатьох з них процес цей ще триває. Для деяких вже – ні.

Тепер визначимо чинники, які нівелюють або деформують національну свідомість, заважають створенню нації. 1. Це фізичне знищення одного народу іншим, повне чи часткове (угорці це зробили зі слов'янами у Моравії – Паннонії, турки з поліетнічним населенням півострова Мала Азія, де вони осіли, росіяни з багатьма народами від Москви-ріки до Тихого океану, німці з балтським народом пруссів і т.д.). 2. Послідовна асиміляція за допомогою механізмів держави: надання привілеїв своїй, заборони розвитку чужої мови, освіти, культури пригнобленого народу (це спостерігалося і спостерігається в майже усіх випадках життя різних народів в одній державі). 3. Виселення

народу з рідної землі (це ще практикувала Ассирійська імперія у IX–VIII ст. до Р.Х., успішно засвоїла Москва у XX ст. н.е.). 4. Нав'язування своєї релігії пануючим народом (турки-мусульмани в Боснії та Албанії, специфічно-московське православ'я в Білорусі й Україні, власне всі завоювання арабів-мусульман у VII–IX віках, католицька церква в Латинській Америці і т.д.). 5. Загалом у міжнаціональному житті постійно йде боротьба між кожною національною ідеєю, кожною національною культурою. Чия національна ідея виявиться яскравішою, пориваючою, наступальнішою, чия культура буде різноаспектнішою, глибшою, привабливою, підносячо-розвиваючою, та нація й переможе у цьому вічному світовому протистоянні.

Як проходив процес формування кожної європейської нації? На кожну з них, або майже на кожну, значно впливав фактор постійного змішування, "накладання" різних народностей і націй впродовж усієї історії. Наприклад, територію сучасної Франції ще до Р.Х. населяли кельти або ґалли, країна називалася Ґаллією, з півдня до них поступово домішувалися іберійські племена (сучасні баски і каталонці). У I ст. до Р.Х. всю територію Ґаллії завоювали римляни і значною мірою потім переселяли сюди все те місиво народів, яке творила собою Римська імперія, йшли вони в якості рабів, переселенців-колоністів, найманих загонів і т.д. Внаслідок ряду завойовницьких проривів, що відбулися впродовж віків, на землі Ґаллії масово проникли германські племена (тевтони, ґоти, бурґунди, свеви, франки та ін.), останні дали їй нову назву – Франція (V ст.). У V ст. з Британії сюди переселилася велика кількість бретонців, кельтських племен, що відступили під тиском англо-саксів. Також у ході етноґенезу французької нації на півдні і сході до її творення долучилися приальпійські племена ліґурів і ґельветів. Вже пізніше, у Середньовіччі, на формування обличчя французів впливали широкі контакти з англійцями, фламандцями і німцями, з італійцями, внаслідок чого ще й сьогодні у Франції проживає кілька мільйонів німецькомовних жителів на півночі країни (Ельзас, Лотарінґія) та італомовних на півдні, які все-таки поступово розчиняються в єдиній французькій нації.

Як бачимо, картина дуже строката. І це ми лише перерахували ті народності, які зафіксовані писемними історичними джерелами. А що було у передісторичному періоді?

Для зручности аналізу візьмемо два умовні терміни: *етносу-суперстрату*, тобто домінуючого, того, що захопив країну,

і *етносу-субстрату* – підлеглого, покореного. У Франції за чергою етносом-суперстратом були римляни, германці, потім, стосовно провансальців, басків, каталонців, бретонців, ельзасців суперстратом був той симбіоз, що існував в історії під назвою "французів". Причому свій внесок в етноґенез французів у ділянках генотипу, психології, мови, культури робили як представники етносу-суперстрату, так і етносу-субстрату. Мова – від римлян-латинян; темперамент, затятість – від ґаллів; войовничість – від германців. У французькій культурі відчутна як пристрасність півдня, так і холодний раціоналізм півночі і т.д.

Таким чином, всі складники-етноси є творцями французької нації. З'єднала ж їх в одне ціле, одну націю, одну державу сила волі, наполегливість устремлінь тих правлячих верств, аристократії, яка згуртувалася довкола Парижу і там виплекала велику ідею Франції. Звідти завжди йшли *вирішальні* інтенції і впливи.

Такі або подібні процеси проходили і серед інших народів. Еспанці – це симбіоз іберійців, лузітанів, римлян, ґотів, арабів, ґаллів; німці - це злиття германських різних племен, кельтів, альпійських народів, слов'ян; італійці – це італьські і альпійські племена, етруски, германці, греки, частково араби; англійці – це симбіоз кельтів, римських переселенців, норманнів, англо-саксів і т.д. Народи, що перебували ніби на периферії (скандинавські народи) не зазнали таких сильних мутаційних впливів переселення народів, залишилися у своєму етноґенезі ніби "чистими", за історичними джерелами, зрозуміло.

Як же ж проходив етноґенез слов'ян?

Слов'янське розселення почалося у III–V ст. Вийшовши зі своєї прабатьківщини – з білорусько-українського Полісся – вони пішли трьома напрямками: на захід, південь і північний схід. Інтенсивність тиску на сусідів була різною, залежно від політичних умов і співвідношення сил. На території Польщі слов'яни змішалися із залишками кельтських і германських племен, потім – балтійських (прусси, жмудь та ін.). На території Чехії теж із залишками кельтів, а потім активно перемішувалися з німцями протягом століть. У Словаччині з нащадками паннонських племен, тракійцями, потім з угорцями.

На Балканах слов'яни змішалися з нащадками, тоді вже, мабуть, латинізованими, іллірійських, далматських і кельтських норікських племен, а також з представниками того етнічного місива, що утворилося тут в часи існування Римської і

Візантійської імперій, потім до них, вже в якості суперстрату, домішувалися угорці, німці (в Словенії і Хорватії) і турки (в Сербії і Боснії). Чорногорія, хоч і була підкорена Туреччиною, не зазнала, очевидно, сильного впливу турків через свою гірську недоступність. Так утворилося ще 5 слов'янських націй.

На території сучасної Болгарії слов'яни змішалися з нащадками місцевих тракійських племен, з залишками імперського візантійського еллінізованого місива, а потім із завойовниками – тюркськими племенами булгарів у VII ст. (звідси назва країни), ще потім – з турками, частково з румунами, які, у свою чергу, є симбіозом іллірійців, даків, гетів і переселенців-римлян. Македонці мають подібне з болгарами походження.

На землях України слов'яни поступово змішувалися з нащадками скито-сарматів, ґотів, частково кельтів (Галичина, Закарпаття і Південне Поділля), тракійців (у Карпатах і в Подністров'ї – Попрутті), далі з пришельцями-варягами, з кочівниками-тюрками (торки, чорні клобуки, печеніги, половці, берендеї, татари) в степовій в основному зоні.

На безмежних просторах Московщини слов'яни найактивніше змішувалися спочатку з найрізноманітнішим спектром фіно-угорських народів (чудь, меря, весь, черемса, мордва та ін.), потім з різними тюркськo-татарськими народами, далі, в часи імперії, вони вбирали расові впливи і кавказькі, і степові, і сибірські. Росіяни – це найнеслов'янський, якщо так можна сказати, народ, який зазнав наймасштабніших, найглибинніших домішкових впливів підкорених імперією народів – неслов'ян, народів – неіндоевропейців.

Білоруси ж зазнали, навпаки, найменше іногенних впливів. Вони постали із злиття слов'ян з балтійськими племенами, а потім значною була лише польська домішка та російськомовне імперське місиво.

Отже, в різні часи слов'яни були і етносом-суперстратом, і етносом-субстратом, коли їхній землі завойовувалися кимось. Який же ж результат?

Пам'ятаючи про ті чинники-стимули, що творять націю, і про ті, що деформують або нівелюють національне, поглянемо на сучасне обличчя слов'янських націй. Так, всіх слов'ян єднає близька і зрозуміла майже без перекладача мова (питання мови ми ще розглянемо нижче), але придивімося до інших компонентів нації. Наскільки поляк зовнішністю, життєвим темпераментом, поведінкою, звичаями, мораллю, вихованням, культурою

мислення і творчости відрізняється від болгарина чи серба! Наскільки чорногорець і словенець відмінні від росіянина та білоруса, і навіть між собою, за цими "показниками"! Українець від чеха, а словак і хорват від македонця!

Зрозуміло, що впродовж століть, змішуючись з найрізноманітнішими, часто дуже відмінними за всіма етноґенетичними рисами, народами, всі слов'яни набрали зовсім відмінних національних ознак. Інша кров, інша психічна структура, географія, ландшафт, як сказав би Освальд Шпенґлер, інша мова, культура перемінювали, наповнювали чимось новим слов'янський потік. Безперечно, збереглося і щось спільне, але ж як здеформоване і наскільки незначне при порівнювальному зіставленні цілого комплексу "душі" кожної нації!

Чому ж збереглася така близька і так широко близька мова при такому розрізненні?

Є кілька причин. Спочатку скажемо про ті закони, за якими поширюється і утверджується кожна мова.

1. Перемога якоїсь однієї мови над іншою може бути забезпечена повним, жорстоким домінуванням одного народу над іншим (угорці в Моравії-Паннонії).

2. Щоб зберегтися, мова мусить забезпечити собі "культурність", тобто стати писемною, народ мусить виробити систему у поширенні писемности і освіти цією мовою (приклад – широке поширення висококультурної латини у світі, коли вона лягла в основу великих мов: французької, еспанської, італійської, портуґальської, румунської; і навпаки, чисельні колись в Европі кельти, що заселяли простір від Ірландії до Карпат досить широкою смугою, саме мовно майже не збереглися, окрім Ірландії, Вельсу і Бретані, і то лише серед незначної частини населення цих країн, бо у свій час не змогли закріпити свою мову на письмі, не створили нею культурних вартостей).

3. Щоб поширюватися, мова мусить користуватися сильною підтримкою держави (Франція, Росія особливо), коли існують ряд законів, примусів, що сприяють її закріпленню серед населення.

Слов'янські мови зуміли поширитися і закріпитися у процесі етноґенезу народів завдяки наступному. Хоч їхнє розселення відбувалося не з винищенням інших етносів, проте воно було спрямоване в основному в зони відносного вакууму, тобто на ті території, де не було якихось сильних державних утворень, якихось войовничих, чисельних народів. У 6–7 ст., коли йшло активне розселення слов'ян на територію сучасної Польщі, її

щойно звільнили були аґресивні германські племена, що рушили на південь. На землях теперішніх чехів і словаків – те ж саме. Балкани перебували тоді у стані постійних струсів і катаклізмів, їх спустошили спочатку вестґоти і остґоти, потім орди гуннів, тому слов'яни опанували ці землі, коли ці народи відійшли і утворився певний вакуум між Візантійською імперією і світом північних народів.

Більшість степової і лісостепової України звільнилися на той час від попередніх аґресивних кочівників (алани, гунни, булгари) і слов'яни з наполегливістю оволоділи нею, дійшовши аж до берегів Чорного моря і Подунав'я. Просування їх на північний схід, зона сучасної Московщини, – це взагалі рух без опору, оскільки дикі, відсталі, пасивні угро-фінські народи легко піддавалися їм і їх мові. Отже, перший чинник – *вдале масове розселення, коли єдину мову не змінювали, не розбивали масові вклинення інших народів і їхніх мов.*

Другий чинник. Слов'яни досить швидко створили свої сильні держави: Болгарія – VII ст., Велика Моравія (Чехія в ній) – VIII ст. Хорватія і Сербія – IX–X ст. Київська Русь-Україна – IX ст., Польща – X ст. Тобто, *державне закріплення народів, а, відповідно, і стабілізація їхніх мов, посприяли поширенню їх на підлеглих територіях і серед підкорених народів.*

Третій чинник. *Створення у IX ст. слов'янської писемности.* Вироблення системи церковної освіти забезпечило потрібну "культурність" слов'янським мовам у тоді ще досить відсталій, малописьменній Европі, належно вирізнило і підняло ці мови.

Іншими словами, якби один із цих факторів не задіяв, то або тиск аґресивних народів, або сильні іншомовні державні утворення, або вища писемна культура інших народів витіснили б слов'янські мови з ужитку навіть серед слов'ян. Бо, наприклад, вся територія сучасної Угорщини, значна частина Румунії, Молдови, Австрії, Німеччини, Греції, Естонії теж були заселені у свій час слов'янами, але там спрацював один з вказаних трьох факторів проти слов'янської мови і в результаті ми маємо менше слов'янських народів – "братів".

Окрім того, кожна слов'янська мова, згідно з духовно-психологічною структурою того чи іншого етносу, зберігала свої закони розвитку і становлення. Не втрачаючи зовнішніх форм слов'янськости (лексика, синтаксис, словотвір, фраземіка, фонетика) вона в кожній з цих ділянок створювала щось своє, абсолютно відмінне від усіх інших. І це нове "своє" народжувалося

власне з містики національних глибин світовідчуття нової нації. Наприклад, до кінця непоясненою залишається втрата відмінків у болгарській мові, фразеологія російської мови відбиває тюркський субстрат, чеське і польське нагромадження приголосних засвідчує вплив німецької стихії, сербо-хорватський словотвір і фонетика вказують на присутність у психології цих народів іллірійського субстрату і т.д.

Так само проходило поширення інших мов та етносів, які претендують на пан – якийсь там – ізм. Германці, мови яких зберігають свою спорідненість (шведська, норвезька, німецька, данська, голландська, фламандська, ісландська, англійська, шотландська), розселилися колись дуже масово на землях Франції, Італії, у Еспанії, Портуґалії, в країнах Центральної Європи, Подунав'я. Проте народи завойованих земель виявилися не менше за них наполегливими, енерґійними, культурними і тому їхня мова не перемогла там, хоч вплив на генотип, культуру, ментальність цих народів вони справили.

Нема в нікого й тепер бажання відновлювати якусь германську єдність, зважаючи на близькість багатьох германських мов. Наприклад, норвезька і данська мови є ближчі, ніж російська і українська, але це зовсім не стимулює ніякої політичної єдности. *Бо всі народи живуть за законами нації, а не мови.*

Подібну ситуацію спостерігаємо в Азії і Північній Африці, де існує багато держав і народів, що розмовляють єдиною арабською або близькими тюркськими мовами. Але, як знаємо, між ними існує стільки відмінностей, розбіжностей у всіх ділянках національного життя, суперечностей і протистоянь, що про ніяке злиття цих країн і народів в якусь спільноту не може бути й мови. Так само народи Латинської Америки, які розмовляють одною еспанською мовою, чомусь живуть в різних державах і навіть воювали між собою за це роз'єднання. Чому? Бо, як ми вже з'ясували, існують непохитно і всім керують *закони Нації*, а це щось більше, ніж спільна мова. Мова ж є і залишиться лише одним з чинників нації, а не її головним, вирішальним фактором.

Резюме

Ідея "слов'янської єдности", яка ґрунтується, по суті, на одній тільки близькости слов'янських мов, є породженням міфотворчости перших чеських будителів. ЇЇ постійно

підживлювали певні імперські кола, які прагнули використати "слов'янофільство" для поширення власної гегемонії.

Як свідчить історія, поляки і росіяни з шовінізмом, якого не проявляли й неслов'янські народи у стосунках зі слов'янами, нищили і пригнічували білорусів і українців, як католиків на Заході Білорусі та України, так і православних на Сході.

Серби робили те ж саме стосовно хорватів, словенців, боснійців і македонців. Остання жорстока, з етнічними чистками (слов'яни проти слов'ян!), війна в химерно зітканій Юґославії – цьому підтвердження. Чехи – "батьки слов'янщини" – як тільки вбилися в силу, то відразу повели денаціоналізацію, гноблячу політику щодо словаків і українців Закарпаття (Чехословаччина 1920–30-х рр.). І скільки б не намагалися поєднати слов'ян в якійсь одній державі – це завжди буде нерівноправне об'єднання, з домінуванням когось над кимось, це завжди буде клубок суперечностей і протистоянь.

Ми ж повинні пам'ятати, що Нація – це містика, це глибинні переливи крові, це загадка світовідчуття і світотрактування, світореакції, це незабутня поезія рідного пейзажу – "немає другого Дніпра" (геніяльний Шевченко) і порушити цю внутрішню твердиню Духу не можуть ніякі наднаціональні надбудови.

Тому при виробленні стратегії, тактики міжнародніх відносин треба користуватися національними, а не "філологічними" поняттями і критеріями, треба враховувати національні інтереси кожного, а не силувано-надумані проекти і візії, які до того ж морально й історично застаріли. Кожна слов'янська нація, що сформувалася до кінця, вже не потребує додаткових стимулів-натхнень у вигляді ідеї про "особливу слов'янську душу". Кожна "функціонує" в Історії за законами життєдіяльности нації, і тому шведам ближчі абсолютно чужомовні фіни, а не, скажімо, германомовні австрійці чи швейцарці (закон геополітичного тяжіння) ,чехам – німці і угорці (зовсім не індоєвропейці за мовою), хорватам – італійці і австрійці і т.д.

Як ставитися до слов'янського питання?

Так склалося, що це питання в Україні викликає неоднозначні оцінки, суперечності, протистояння. Причини цього об'єктивні: від самих її початків (тобто від 1-ї половини XIX ст.) слов'янську ідею, в засаді шляхетну, пов'язану з ідеалами національного

піднесення пригноблених народів, використовували з метою політичного домінування, "розкладання" геополітичних стратегічних "карт", навіть, як це не парадоксально, для національного розкладу інших народів. Сьогодні, після розвалу СРСР, після фундаментальних зрушень у Середній Європі, слов'янська ідея знову "запрацювала", і, здавалося би, віджилий уже принцип міжнародної політики – консолідація країн на засадах мовно-національної спорідненості – знову став дієвий.

Україна, яка лежить в епіцентрі слов'янського масиву, повинна поставитися до цієї ідеї особливо уважно. З одного боку, слов'янську ідеологію постійно використовувала і використовує Росія, намагаючись шукати союзників у Європі за цим принципом, потім накидати їм свою волю, на завершальному етапі доводити, що "між якоюсь слов'янською культурою та мовою і російською культурою та мовою немає великої різниці, а тому нумо, хлопці, зіллємося в одне могутнє море, щоби протистояти Заходу, який нас ненавидить". Ця логіка настільки нам зрозуміла в усій своїй фальшивости, наскільки ж і легкозасвоювана, на жаль, для більшости населення (переважно Центрально-Східної України).

Отже, з одного боку слов'янська ідеологія залишається – колосальним чинником розчинення української нації. З іншого боку, слов'янська ідея відіграла колосальну роль у пробудженні слов'янських народів, за нею стоять цілі пласти політичних ідеологій, культурних здобутків, художніх світоуявлень у свідомости кожної слов'янської нації. Ця ідея функціонує не лише в Росії як засіб розчинення інших, а й у Середній Європі – як засіб поглиблення та розширення меж національного самоствердження. Так, нещодавно Міжнародний слов'янський комітет у Празі, який існує від 1848 року, запропонував провести черговий Всеслов'янський з'їзд у липні 2000 року, запланувавши там ухвалити положення про міжнародний слов'янський банк, спільний інформаційний простір, Вищу слов'янську раду голів держав тощо. Тут, звичайно, можна добачити "руку Москви" (тим паче, що з'їзд запропоновано провести в Мінську). І все ж, подумаймо.

Щодо першої проблеми. Російській інтризі зі "слов'янською" ідеєю треба протиставити чітку національну пропаґанду. У коротких тезах вона виглядала би так:

– говорити про національну спорідненість слов'ян на ґрунті їхньої мовно-культурної близькости – нонсенс, бо мова та

культура – лише одні із багатьох чинників формування нації, які не завжди визначають її сутність;

– однією мовою говорять десятки народів Латинської Америки (іспанською), Близького Сходу (арабською); тюркські народи дуже близькі мовно, та всі вони чомусь не об'єднуються в державні спільноти. Бо діють інші чинники: ментальність, геополітика, традиції, етноґенетичні відмінності тощо, які розрізняють їх національно;

– за всіми названими ознаками слов'янські народи докорінно різняться між собою. Досить зіставити (ментально й антропологічно) болгарина та поляка, серба і білоруса, чеха та росіянина, українця і чорногорця, щоби переконатись у цьому;

– завжди будь-які спроби об'єднати в одну державу нібито "споріднені" нації закінчувалися страшними катастрофами. Останній приклад – Юґославія;

– нині всі слов'янські етноси повноцінно сформовані як нації в усіх аспектах, а це означає, що будь-яке їх "накладання-перехрещування" неодмінно принесе непорозуміння та зіткнення; національна гідність не зносить жодної домінації, навіть найменшої (сучасне "лягання" білорусів під Росію – це результат жахливої попередньої політики русифікації, що часто проходила, як і в Україні, у формах ґеноциду).

Момент контакту зі середньоєвропейськими слов'янами можна використати у протилежному напрямку. Наприклад, ідею створення спільного інформаційного простору (який, очевидно, реалізувався б у створенні якогось слов'янського телеканалу) можна би було перетворити на широку програму ознайомлення українців із суспільним, культурним, господарським життям середньоєвропейців, котрі, як відомо, перебувають на вищому рівні національної консолідації, соціальної динаміки, політичної виробленості. Скільки користи нам принесли би програми про шляхи утвердження хорватської та словенської державности, про соціальний розвиток Чехії та Словаччини, про здобутки польської культури! Вони могли би стати колосальним імпульсом для українців у їхній європеїзації, відходу від штивних, примітивних форм суспільного буття, нав'язаних за роки панування Москви. Ми змогли би порівняти два зовсім відмінні світи. Таке порівняння відіграло би роль величезного розмагнічувача, назавжди розвіяло би нашу "зачарованість" Сходом.

Так само проведення широких форумів разом із середньоєвропейськими слов'янами на політичному, науково-

теоретичному, мистецькому рівнях відкрило би додаткові шляхи для проникнення в український соціум європейських ідей, методик, духовности. У глобальніших вимірах слов'янська консолідація могла би стати своєрідною стратегією поглиблення нашої середньоєвропейської ідентичности, яка не була би протиставленням Заходу, Європі, а просто неминучістю для нас (бо ж ми таки середньо-, а не західноєвропейці). Не треба нікого переконувати, що всі середньоєвропейські нації нині досить мобілізовані, розвинуті, озброєні чіткими та широкими громадськими ідеологіями, щоби не розчинитись у російській ідеї. Зрештою, чим сьогодні може привабити Росія? Злочинами проти людства в Чеченії? Тотальною державною корупцією? Моральною деґрадацією соціуму? Економічним відставанням? Останній факт цієї деґрадації: парламент Росії визнав наявність у країні 1 млн. (!) безпритульних дітей.

Отож, Україна не має вдаватися до "страусячої" політики, закоріненоївнашійпросвітянсько-недержавницькійментальности. Навпаки, треба виявити активність "на всіх щаблях", якнайширше ввійти в контакти з середньоєвропейськими народами, де "слов'янська дорога" буде лише одним зі шляхів. Адже наразі, як це не прикро усвідомити, українське суспільно-культурне життя позначене сліпим калькуванням усього російського (наприклад, на телебаченні, де, здається, нема жодної творчої ідеї, не взятої з Москви). Замість цього принизливого мавпування треба створити атмосферу різнобічного, поліфонічного ДІАЛОГУ.

Зрештою, не треба перебільшувати і боятись української орієнтованости на Схід. У своїх глибинних підосновах українська нація сформована як понтійська (тобто причорноморська) цивілізація. Центрами тяжіння для неї протягом тисячоліть були Балкани й Анатолія. В усі переломні моменти історії (X ст. – постання Київської Русі, XVI ст. – формування нової української нації, поч. XX ст. – спроба створити незалежну державу) українці демонстрували органічну "спаяність" із Європою, відкритість до її впливів, ніколи не прагнучи герметизуватися. Треба сподіватися, ці невидимі вітальні сили українства зможуть успішно трансформувати і слов'янську ідею. У певному сенсі це один із напрямків витворення т.зв. "третього шляху" – шляху консолідації країн Середньо-Східної Європи, без Заходу, та об'єктивно – проти Росії. Повноцінним "Заходом" народи православно-візантійського культурно-цивілізаційного циклу ніколи не стануть, бо неможливо буде їм позбутись органічних

ментально-духовних традицій "візантійства", а з другого боку, будь-який союз із Росією означатиме для них національне пригнічення та суспільну деформацію, бо Росія – питомо євразійська держава й ніколи не позбудеться гегемонізму та внутрішнього несприйняття всього європейського. Нашу розірваність між Сходом і Заходом ми повинні перетворити на життєствердну концепцію *Середньоєвропейського Синтезу,* що з часом стане непорушним фундаментом нової європейської самобутности.

Чим є насправді європейське об'єднання?

Саміт ЄС у Гельсінкі (1999 р.), який накреслив реальні перспективи для розширення Європи на Схід, і підписання договору про створення російсько-білоруської союзної держави закономірно поставили перед нашим суспільством питання про глобальні проблеми європейської інтеґрації. Ці два "союзницькі" процеси йдуть не тільки з полярних кінців континенту, вони і будуються на протилежних засадах. У масованій російській пропаґанді з уст провідних російських (і не тільки) політиків і політологів ми постійно чуємо тезу: "Європа об'єднується. Ось і ми, Росія, пропонуємо об'єднання, щоби легше було торгувати, виробляти, співпрацювати в усіх галузях тощо. Безглуздям є вимагати чітких національних кордонів і принципів". Ця теза передусім спрямована, зрозуміло, проти різного штибу "сепаратистів" у колишніх республіках СРСР. Тож з'ясуймо головні засади європейського та московського об'єднання.

Ідея об'єднання Європи дуже давня, її ми бачимо ще у глибинах Середньовіччя. Це була передусім ідея збереження та розвитку вартостей християнства. Усвідомлення європейської єдности прийшло вперше, мабуть, після битви під Пуатьє 732 року, де франкські війська під керівництвом Карла Мартелла розгромили орди арабів, зупинивши їхній переможний, більш ніж столітній наступ. Саме тоді в монастирських хроніках з'явилося слово "європеєць". Це означало, що мешканці Європи збагнули свою духовно-цивілізаційну окремішність, вартість і глибину своїх традицій та ідеалів. Потім упродовж усього Середньовіччя тривали спроби об'єднати зусилля європейських народів. Усі вони переважно проходили під знаками запобігання

Майбутній геополітичний “хребет” Європи за З. Бжезинським

руйнівним внутрішнім війнам і протистояння мусульманському світу (Арабському халіфату, Оттоманській імперії). Карл Великий, багато римських пап (від Григорія Великого до Інокентія III), Данте, П'єр Дюбуа (радник французького короля Філіпа Красивого), чеський король Їржі Подебрад – ось імена видатних людей, котрі висували проекти об'єднання лицарсько-християнської Європи на засадах спадкової монаршої влади та сюзеренства. Доба Ренесансу та Реформації, позначена першими спалахами націоналізму, завершилася ідеєю творення національної держави і дещо вгамувала панєвропейські плани. Проте з часом знову виникають проекти європейського єднання, їх пишуть паризький монах Емерик Крюсе (1623), міністр французького короля Генриха IV Сюллі (1638), знаменитий чеський педагог і протестантський єпископ Ян Амос Коменський (1645), англійський квакер Вільям Пенн (1692) і славнозвісний французький абат і письменник де Сен-П'єр (1712).

Ці давні плани передбачали створення вищого Арбітражного суду й Асамблеї (прототип Ради Європи), що курували би континентальну політику; спільних збройних сил замість армій князів; вжиття економічних заходів, що полегшували би співпрацю і торгівлю.

Після Великої Французької революції ідеологія європейського об'єднання змінилася: на місце християнських принципів прийшли гуманістсько-демократичні. Відтоді плани об'єднання Європи різняться як "ліві" та "праві": революційно-матеріалістичні й консервативно-ідеалістичні. Перші виступають за знищення будь-яких національних кордонів, традицій і відмінностей, створення союзу "вільних виробників", усіх прихильників Проґресу. Другі, навпаки, закликають поглибити свої традиції, пройнятися величчю європейської культури, зберегти всі її відмінності й тонкощі. У своїх крайніх течіях ці дві лінії ведуть, відповідно, до комунізму та фашизму. Упродовж бурхливого XIX століття прихильниками і теоретиками спільної Європи (іноді з протилежних позицій) були такі визначні постаті, як Наполеон, Меттерніх, Сен-Симон, Мадзині, Ґарибальді, Фур'є, Гайне, Ламартин, Міцкевич, Беранже, Гюґо.

Ідеологія об'єднання Європи XX століття ніби синтезувала дві лінії "інтеґраторів" XIX ст.: одна є виразно економічною, праґматичною, умовно її можна назвати "соціал-демократичною"; друга – духовно-культурною, традиціоналістською, її можна назвати "консервативною". Це дивовижне переплетення

інтересів і намірів соціал-демократів і консерваторів – особлива "квінтесенція" Європи, її феномен.

Отже, які сьогодні основні принципи європейського федералізму?

1. Відмова від будь-якої організаторської гегемонії. Власне, на гегемонізмі були побудовані дві великі спроби об'єднати Європу (за Наполеона та за Гітлера), на ньому ж базувався сталінський соціалізм. Уся вартість сучасного ЄС власне й полягає в тому, що там і найменші є рівними. Це засаднича відмова від примусу й імперіалізму.

2. Відмова від систематичности й однорідности. Сучасна Європа якраз тому і гармонійна, що відмовилася від спокусливої спрощености казарми. Вона враховує всі відмінності й винятки, вона майже милується своєрідністю. Справжній федералізм – це нескінченний пошук компромісних узгоджень інтересів, це велика зацікавленість іншим, а не прагнення тут же перетворити його на "таке, як усі".

3. Повага до меншин. Повнокровна європейська федерація передбачає велику і непорушну толеранцію найслабшого: нації, субетносу, реґіону, господарської галузі, культурної традиції тощо. Це має ввійти "у кров", у ментальні засади кожного європейця. Справжня вартість вимірюється не розмірами та потугою, а своєрідністю й органічністю.

4. Збереження рис. ЄС покликаний потурбуватись, аби кожна європейська нація зберегла свої особливості, спільно боронячись від різних імперій та імперіалізмів. Кожна риса сприймається як багатство.

5. Процес об'єднання мають поступово підготувати спеціально виховані для цього особистості і групи. Якщо механічно об'єднати голів і уряди різних країн, то вони вмить пересваряться між собою, боронячи власні інтереси. Цим мають займатися лише певні люди та певні структури. Тобто спочатку ці люди повинні обговорити й узгодити спільні ідеали, спільну стратегічну мету і лише на другому етапі розпочати процес.

Саме на таких засадах будується сучасний Європейський Союз, тому весь процес повоєнного об'єднання (1945–90 рр.) тривав так спокійно й упевнено. Союз лише зміцнив усіх учасників, а не послабив менших. У цьому його глибинна сутність та історична перевага.

Що ж ми бачимо на протилежному кінці Європи? Різниця передусім ментальна: Москва від самого моменту розпаду

СРСР психологічно налаштована лише на одне – реанімувати імперію. З погляду її стосунків як із членами СНД, так і з суб'єктами Російської Федерації всі її розмови про демократизм, рівноправність, свободу вибору, толеранцію тощо – це лише політична демагогія, фальш, яка прозирає в кожному реальному кроці Кремля. Скільки пихи, імперської дрібної самозакоханости вкладає московська влада в кожну офіційну зустріч представників країн СНД, як дослівно вимагає від кожного з лідерів цих країн їздити до Москви "на поклон" (пропаґанда обставляє цей процес як своєрідне "собіраніє земель русскіх)", як роздратовано реаґує на розбіжності й відмінності, як на кожному кроці підкреслює свою "вєлікость" тощо. Питання: "Чи може такий союз бути рівноправним і перспективним?" – дослівно риторичне.

Росія об'єднується з Білоруссю й офіційно заявляє, що це відбулося на засадах рівности. І тут же всі російські політологи, провідні політики – вже менш офіційно – кажуть, що це перший етап відновлення "єдіной Россії", що це зручний геополітичний вихід для домінування в Середній Європі тощо. З-під овечої шкури вмить вилізли вовчі вуха.

Схоже й у ситуації на Кавказі: і чеченська війна, й інші вибухи націоналізмів цього реґіону нічого не навчили Росію. Вона і не думає якось перебудовувати внутрішню політику, засади своєї федерації. Лише натиск, лише гніт, незважаючи (як показують останні події) на жодні жертви та злочини.

Може, найточніше передає ментальність росіян у ставленні до світу один сучасний анекдот: російська еміґрантка у Нью-Йорку дивується: "Уже трі мєсяца здєсь живьом, а оні до сіх пор по-русскі не научілісь ґаваріть". Пересічний росіянин засадничо не терпить чогось "інакшого", він негайно прагне зробити його "чєловєчєскім". Уся історія Росії в аспекті співжиття з іншими народами імперії – це всуціль грубе, насильницьке викорінювання цих народів. Тобто всі перелічені вище принципи європейського об'єднання абсолютно невластиві Росії, країні, що у своїх державно-суспільних засадах є азійською, деспотично-гегемоністською за самою своєю сутністю. На цю особливість Росії вказав (щоправда, дещо невпевнено) знаменитий англійський історик і культуролог А.Дж.Тойнбі, зазначивши, що кордон між Азією та Європою не проходить по Уральських горах, а десь західніше, можливо, по лінії Балтика – Азов.

Програма російської інтеґрації не має нічого спільного з європейськими засадами об'єднання. Останні події, що нагадали

про політику та риторику “холодної війни”, що посилили внутрішньополітичні тенденції в Росії до авторитаризму В.Путіна, лише підтвердили це.

Православ’я у геополітичному спектрі Середньо-Східної Європи

Візити Папи Івана Павла II у православні країни (Румунія, Грузія, Греція,Україна, Вірменія) докорінно змінили візію екуменічного діалогу між Сходом і Заходом, пролили світло не тільки на особливості духовно-конфесійного контакту між двома частинами християнської цивілізації, а й на особливості їх контактів у сферах політики та культури. Їх маґістральною і вищою ідеєю було прагнення накреслити шляхи для піднесення церков і суспільств над непорозуміннями, обмеженнями та упередженнями, які є спадком минулих часів неволі та руйнувань. Водночас ці візити насторожили православний світ, сколихнули його у плані переоцінювання усталених принципів та настанов, уявлень та критеріїв. Здається, вони стимулювали цей світ і до глобальної трансформації, яка поки що нуртує в глибинах його суспільної свідомості і почувань.

Якими є суспільно-політичні особливості православних країн? Що складає їхні головні внутрішні проблеми? Якими можуть бути перспективи їх розвитку у третьому тисячолітті?

Останнє десятиліття XX ст. принесло колосальні зміни у православному світі. Так склалося, що основний масив його – суспільства Росії, Білорусі, України, Румунії, Молдови, Юґославії, Болгарії, Грузії та Вірменії (а це близько 225 млн. людей) – перебував під владою тоталітарних комуністичних режимів упродовж останніх 50–70 років. Це призвело, з одного боку, до значного обмеження православної ідеї, ослаблення Церков, а з другого – надзвичайно поруйнувало духовно, ніґілізувало суспільства. Певна річ, що в роки офіційного атеїзму жодна з названих держав не користувалася у своїй зовнішній політиці православною ідеологією.

І ось тепер, після розпаду соціалістичного табору, – ці країни активно звернулися до основ своєї духовної і культурної традиції. Разом із процесом рехристиянізації посткомуністичних суспільств почався процес розвитку православної ідеології як

фактора мобілізації цих суспільств і їх стосунків із зовнішнім світом. Зрозуміло, що вістря цієї ідеології було спрямоване проти ліберально-космополітичних західних вартостей, які нахлинули на всю Середньо-Східну Європу разом з поширенням демократії. Усі народи цього геополітичного простору, не тільки православні, відчули себе незатишно, невпевнено після того, як зникли звичні форми буття. І це природно. Проте в католицьких чи протестантських країнах процес зустрічі із Заходом не був таким болісним. Це ми бачимо на прикладі Польщі, Чехії, Угорщини, Словенії, Латвії, Литви й Естонії. Ці країни скоро подолали проблеми "адаптаційного" періоду і впевнено інтеґруються нині в систему європейських ідейно-політичних принципів. Натомість у православних країнах ми спостерігаємо чинники "пробуксовування", основні з яких – це встановлення диктаторських або напівдиктаторських режимів (Білорусь, Юґославія), нівеляція демократичних вартостей (Росія, Грузія), жахлива корупція, беззаконня і панування олігархічних кланів (Україна, Росія, Румунія, Болгарія, Вірменія), загальна інертність розвитку і соціальна зневіра (усі разом).

Особливо активно, навіть аґресивно, православні ідеологеми на несприйняття Заходу як якогось містичного "світу Сатани", "світу Мамони" і т.п. були виставлені у двох країнах, які почали розвалюватися унаслідок міжнаціональних зіткнень, – в Юґославії і Росії. (Неґативна реакція щодо Заходу режиму Лукашенка в Білорусі має радше комуністично-совєтський, аніж православний характер. Це звичайна перемога плебейсько-охлократичної ідеології). На прикладі Юґославії ми бачимо, в яку нетерпимість може перерости налаштування суспільства проти інаковіруючих – католиків і мусульман: це і етнічні чистки, і концентраційні табори, і масоваа різанина і т.д. Щось подібне ми тепер спостерігаємо в Росії у війні з Чеченією. Пропаґанда війни в російських засобах масової інформації часто йде в парі з наголошуванням на православній правовірності її суспільства. У країні зростає кількість імперськи і шовіністично налаштованих партій, котрі у своїй ідеології використовують ідею православ'я як "традиційної", "істинної" віри, покликаної врятувати Росію і весь світ від "католицької єресі" і т.н.

Ось для прикладу, кілька цитат з висловлювань чільного ідеолога націонал-большевицької партії Александра Дуґіна, книга якого "Основи геополітики. Геополітичне майбутнє Росії" (1997) рекомендована як підручник для студентів російських

“Візантійська дуга”, яка невидимо ділить Європу

військових і дипломатичних академій. Цитуємо за львівським часописом "Ї" (№16, 2000р.), який надрукував інтерв'ю А.Дуґіна для польського журналу "Fronda" з 1998 року. А.Дуґін : "Захід ставиться до Росії надто суворо. Гадаю, однак, що він не зробив належних висновків з веймарського уроку – (натяк на німецький нацизм. – О.Б.). Чим більше він на нас тиснутиме, тим дорожче йому доведеться за це платити... Захід – це географічний Сатана, географічний Антихрист. Захід повинен заплатити за все. Найкраще було б заселити його китайцями, татарами, мусульманами, усіма євразійськими кочовиками".

Про призначення Росії: "Метою російської експансії є тотальна сотеріологічна (спасительська. – О.Б.) наука... Ми прагнемо іншого кінця історії, аніж той, який пропонує Захід... Уся наша тисячолітня історія є спробою виявлення цієї істини, пошуку форм її вислову. Це істина, яку Захід зжер у своїх щелепах, це істина про спасіння, переміну світу, нову якість буття, воскресіння з мертвих, переображення тіл, про сонячне світло, яке має вийти з уст Великої Матері. Ми, росіяни, з огляду на свої етнічні та релігійні схильності, покликані до цього. Уся наша історія, в тому числі останній бій комунізму проти капіталізму, – це лише спроби здійснення того самого месіянського марева".

Про сутність православ'я: "Православ'я і християнство – дві різні речі. Коли ви говорите "християнство", то маєте на увазі католицтво або щось дуже близьке до нього... Тут я засновуюся не лише на твердженнях наших отців піля великого розколу, але й на авторитетах VIII чи IX століть, таких, як Фотій. Православ'я, яке не є релігією, а традицією, набагато ближче до того, що ми називаємо поганством. Воно охоплює і включає в себе поганство. Наука каппадокійських отців чи паламітів не входить у тотальний конфлікт з поганськими нормами, а лише трансформує дохристиянські архетипи в православних контекстах. Православ'я є чимось більшим, аніж релігія, як вертикально, коли воно включає в себе поганство, так і горизонтально, оскільки воно відкрите на метафізику, яка цілковито підупала в постсхоластичному католицтві. Православ'я і католицтво – цілком відмінні якісно явища, традиція і релігія співвідносяться між собою як ціле і частина. Тому неможливе злучення православ'я і католицтва.

... У католицтві людина є завершальною істотою, вона відповідає сама за себе – перед Богом, перед людьми тощо.

Протестанство ще більш абсолютизувало цей досвід. Натомість у православ'ї людина є частиною Церкви, частиною організму спільноти, як-от нога. В такому разі, як людина може відповідати за себе? Завідси виводиться ідея держави, тотальної держави. Тому росіяни, оскільки вони православні, можуть бути справжніми фашистами, на відміну від штучних італійських фашистів".

Про геополітичне завдання Росії і православ'я: "Ми не цікавимося просто збереженням своєї держави і нації. Ми цікавимося поглинанням, шляхом чиненого нами тиску, максимальної кількости доповнюючих нас категорій. Ми не зацікавлені колонізувнням, як англійці, а саме досягненням своїх стратегічних геополітичних меж, навіть без особливої русифікації, хоча якась русифікація усе ж відбудеться. Росія у своєму геополітичному та сакрально-географічному розвиткові не зацікавлена в існуванні незалежної Польської держави у жодній формі. Вона також не зацікавлена в існуванні України. Не тому, що ми начебто не любимо поляків чи українців, а тому, що такі закони сакральної географії та геополітики.

... Однак рація на боці православ'я, яке залишається найдосконалішою формою традиціоналізму, сакральности... Триває велика боротьба між Візантією та Римом, Руссю та Заходом, євразійства з атлантизмом, соціялізму з капіталізмом, варварства з цивілізацією. Ми не репрезентуємо цивілізацію, ми представляємо культуру. Усі ми – росіяни, серби, татари тощо – репрезентуємо варварську стихію. Варварство – це життя, це сакральний світ традиції. Ми живемо в куренях, б'ємо у бубни, п'ємо горілку, а на нас пре ... постпротестантське інформаційне суспільство. У цьому великому зіткненні атлантичної цивілізації та євразійської культури все те, що перебуває між нами, – Польща, Україна, Центральна Європа, хтозна, може, й Німеччина, – мусить зникнути, поглинутись.

... Центральноєвропейська цивілізація надто слабка, аби витримати напруження між Сходом і Заходом. Країни цього реґіону повинні визначитися: або тут, або там".

Як бачимо, викладена концепція бачення світу цілком відповідає традиційним засадам російських великодержавницьких теорій і політичних рухів у минулому.

Нагадаємо, що ще батько російських слов'янофілів (найбільш шовіністичного руху) – Хом'яков у середині XIX ст. з особливою ненавистю проповідував знищення австрійської держави, яка

тоді фактично виражала собою ідею центральноєвропейського геополітичного простору, як політичного утворення цілком недоцільного, на його думку, химерного. Весь слов'янський світ розглядався російськими панславістами як плацдарм для пориваючої експансії в Європу, в містичному запалі проти германського світу. Дрібніші народи, як-то угорці, албанці, литвини, латвійці, греки та інші "неслов'яни", – мали при тому десь зникнути, розчинитися в "русском море".

Сучасна російська влада, яка позірно залишається ліберально-демократичною, у реальних кроках щораз більше звертається до ідеології традиційного великодержавництва і православного місіонерства. Особливо ця тенденція посилилася з приходом до влади В.Путіна. Це і гучні заяви про велич, і особливе призначення Росії, і широка пропаґанда війни й нетерпимости в ЗМІ, і постійні звертання – реверанси влади в бік Православної Церкви, і стрімке посилення у середовищі самої Православної Церкви ортодоксально-шовіністичних течій, що в підсумку обертається дедалі більшим розходженням Росії із Заходом, православ'я з рештою віруючого світу. Православ'я стає щораз більше ізольованим і аґресивним у Росії.

Інші Православні Церкви, певна річ, не мають такого неґативістсько-аґресивного заряду, як російська. Жодна інша Православна Церква в Європі ані не перейнята доктриною домінування, експансії, ані не закостеніла в ізоляціонізмі та ортодоксії. Здебільшого ці Церкви відкриті до діалогу. І тут недавні візити Папи до православних країн можна визначити як колосальний прорив у католицько-православних стосунках, як заклик – шлях до великого порозуміння.

Проте і в Середній Європі проблема православно-католицького (східно-західного) діалогу існує. Великою незагоєною раною жевріють православно-католицький (власне сербо-хорватський) і православно-мусульманський (власне сербо-боснійський і сербо-албанський) конфлікти на території колишньої Юґославії. Ненависть і підозра переплилися у суміші народів, що віками жили на одній землі і часто творили одну культуру. Після бомбардувань Юґославії (власне Сербії) унаслідок косовського конфлікту, здається, ця злоба сербів до Заходу закипіла-затвердла. І тільки велетенські зрушення суспільно-морального, суспільно-культурного, політичного характерів можуть якось цю ситуацію перемінити. Передусім тут на заваді стояв, зрозуміло,

диктаторський, шовіністичний режим Слободана Мілошевича, який систематично отруював сербське суспільство трунком образи і нетерпимости.

Сербська Православна Церква у всій страшній і кривавій "юґославській бойні" наразі не відігравала якоїсь значущої духовно-моралізуючої ролі, не піднеслася над праґматизмом і еґоїзмом політики. Часто її діячі підтримували дії сербських військових сил, живили ненависть до інаковіруючих. І в цьому була певна закономірність. Православна доктрина (починаючи від епохи Візантії) завжди обґрунтовує єдність, зрощеність Церкви і держави. Завдання політиків (імператорів, царів, президентів) автоматично ставали завданнями християн.

Про те, що у глибинах православного соціуму постійно зріють підозра і несприйняття чужого світу, засвідчили недавні події у Греції. Коли за ініціативою ліберального уряду було запропоновано ліквідувати в паспортах грецьких громадян графу "віровизнання", то Грецька Православна Церква побачила в цьому загрозу одноцільности, а отже, одновірности грецького народу, вивела на вулиці мільйонні маси протестантів і загальмувала процес. З одного боку, Церква справедливо оцінила дії ліберального, космополітичного уряду як спробу зруйнувати традицію, змішати всіх людей в одну безформну масу, а з другого боку, на цій хвилі обурення у грецькому суспільстві піднялися старі ідеологеми ортодоксального православ'я щодо підозри до католицтва, до Заходу. У наслідку з'ясувалося, що навіть у такій благополучній країні, як Греція, котра вже давно є членом НАТО і ЄС, де надійно, здавалося, утвердилися норми демократії і громадянського суспільства, де повністю адаптувалися усі західні вартості, можуть вибухати рецидиви ненависти до інаковіруючого світу.

Отже, глобальними ознаками православних Церков, а тому і всього геополітичного простору Середньо-Східної Європи сьогодні є:

1. Партикулярність і герметизм – Церкви і православні суспільства є ще занадто поділені, відособлені, не готові до вселенського мислення і діалогу, ще занадто вони насторожені щодо Заходу, католицького світу, щоб включитися у всеохопний процес об'єднання Європи;

2. Церкви країн православ'я занадто одержавлені, політизовані, тобто занадто включені в систему діяльности своїх держав, їх національну пропаґанду, дають себе використовувати для

розв'язання якихось тимчасових політичних проблем і, як часом виявляється, несуттєвих проблем, далеких від християнських духовно-моральних норм;

3. Православні Церкви поступаються за рівнем динамізму, освіченості, впливів ідейних на суспільну свідомість передусім католикам, греко-католикам і протестантам, і тому відстають на шляху місіонерства, і тому з роздратуванням сприймають успіхи і поширення інших Церков; унаслідок того в них з'являється ще більша нехіть до діалогу, несприйняття іншого, вони щораз активніше схильні вдаватися за допомогою держави до заборонних акцій;

4. Відтак у геополітичному вимірі, за словами французького політолога А.Безансона, у Середньо-Східній Європі вималювалася "Візантійська дуга": Москва, Мінськ, Бухарест, Бєлград, Софія, Афіни, яка творить собою нову геополітичну реальність у різних формах, іноді на підсвідомому, ментальному рівні, яка опирається процесам європейської інтеґрації і постійно перебуває у стані невпевнености, пошуку, що зумовлено тим, що більшість середньо-європейських країн, на відміну від Росії, не знайшла ще своєї геополітичної осі, ментально-культурної опори. Тут можна погодитися з класичним англійським історіософом Арнальдом Тойнбі у тому, що простір Середньої Європи ще перебуває у стадії формування, пошуку форм свого ідейно-культурного самоствердження;

5. Тому більшість православних народів, окрім Росії, готова внутрішньо до великого діалогу зі Заходом, з Римом; до того їх об'єктивно підштовхують світові процеси глобалізації економіки та інформаційного розвитку; їм близька ідея унійности, яку стримують ортодоксальні канони православ'я; свідченями того є життєвість великих Греко-Католицьких Церквов в Україні, Румунії, Болгарії і Греції.

6. Церковна і суспільна ситуація в Україні засвідчує великий пролом у "Візантійській дузі" православ'я, який намітився ще у XVI–XVII ст. – Берестейська унія, впливи "латинства" аж на Київ і т.д.; існування потужної багатомільйонної Греко-Католицької Церкви в Україні витворює колосальний міст для духовного діалогу між Сходом і Заходом, не дає розвинутися у суспільстві ізоляціоністсько-аґресивним насторям;

7. УГКЦ своєю чіткою національною ідеєю і відкритістю до Заходу змушує змінюватися самі Українські Православні Церкви, а це в сумі не дає можливости Російській Православній

Церкві і російському імперіалізмові повністю включити Україну в систему своїх дій проти, фактично, ідеї Європи;

8. Лише через посилення ролі і місії греко-католицьких, унійних Церков у Середній Європі в цьому геополітичному просторі можуть з'явитися сталі і творчі тенденції до стабільности, до налагодження всебічного конструктивного діалогу між Сходом і Заходом;

9. Лише через витворення ідеї геополітичної єдности країн Середньої Європи, зміцнення їх ментальної, культурної, релігійної, власне, середньоєвропейської ідентичности можна, з одного боку, подолати традиційну нестійкість, роздвоєність цих суспільств, налаштувати їх на широкий діалог зі Заходом як самодостатнього і одноцільного геополітичного простору, а з другого боку, запобігти гегемоністським впливам Росії у цьому надреґіоні.

Закони євразійської геополітики (Заперечуючи Р. Дж. Тойнбі)

Вервиця останніх подій спонукає до висновків щодо тенденцій сучасної світової політики. Жорстока війна Росії на Кавказі, доволі гостра реакція на це Заходу, відмова МВФ дати нові кредити Москві, взаємне викриття російських і американських шпигунів, відмова США від домовленостей 1972р. про обмеження ядерної зброї, війна в Афґаністані – усе це дає підстави стверджувати, що Євразія повертається "на круги своя", що її протистояння із Заходом посилюється. Сьогодні це називається "політикою збереження багатополюсного світу" – на противагу домінуванню на планеті Сполучених Штатів.

Розпочата наприкінці 1980-х (із початком "пєрєстройки" в СРСР) спроба ввести Росію в коло демократичних країн нині, здається, добігає кінця, її результати мізерні. Росія, попри полиск демократичности й відкритости, вперто повертається на своє давнє місце євразійської аґресивної імперії, поступово вичавлює з себе засади цивілізованої політики, замінюючи їх звичними деспотичними формами державного правління та поведінки.

Процес розчарування Заходу Росією триває від початку першої чеченської війни (1994–96), якій 1993 року передував розгін парламенту. Вже тоді багато західних політиків зрозуміло,

що Росія не позбулась ідеології гегемонізму, що її суспільна свідомість тяжіє до нетерпимости й деспотизму, її еліти, замість розбудовувати демократичні інститути, обплутують країну тенетами залежности й бюрократизму.

З приходом до влади В.Путіна, майстерно оформленим "організаторами влади Кремля" під "перемогу на демократичних виборах" разом із нашвидкуруч і невідомо на якій основі сформованою партією "Єдність", ці тоталітарні тенденції лише посилилися. Посиливши роль силових структур, переділивши країну новими округами з особисто призначуваними керівниками, "прикрутивши" свободу ЗМІ, нівелювавши впливи громадських організацій і звівши за допомогою адмінресурсу роль партій до "ілюстративно-декларативних" елементів демократії, новий президент Росії утвердився у державі із шармом "царя всієї Руся", "нового імператора". Це послужило сиґналом для різноманітних елементів і прошарків російського суспільства до нагнітання атмосфери неоімперіалізму та авторитаризму в країні. Зараз говорити про нову Росію-імперію, чи то "ліберальну", чи "євразійську", чи "слов'янську" (у сутности це не має значення, бо в Росії усілякі політичні "вивіски" завжди були лише прикриттям і фальшю) стало буквально моделлю для представників різних її верств – від елітарно-академічних до вулично-екстремістських. Майже кожен офіційний представник сьогоднішньої російської держави з поспіхом і з особливим рабським страхом (це ще від Івана IV Грозного) при кожній нагоді заявляє, що він в усьому підтримує політику президента на "зміцнення держави" (читай, на перетворення її у напівдеспотичну і напівполіцейську "машину", чим вона й звикла бути упродовж століть).

Власне, спостереженнями такого штибу сповнена нині вся західна преса. На Заході впевнено формується думка, що "Росію втрачено". Так нещодавно заявила група американських політологів. На що відразу почула від опонентів: "А ми її ніколи й не мали".

Справді, в тому сенсі, в якому говорили американські політологи, Захід ніколи не "мав" Росії. Тобто вона ніколи не була європейською країною, з європейською суспільною ментальністю, традиціями, вона ніколи не вірила Заходу, постійно лише граючись із ним і видурюючи щось для себе. Коли Росія у формі СРСР втратила могутність і розвалилася, її зовнішня політика стала по-лисячому хитрою: вдавати

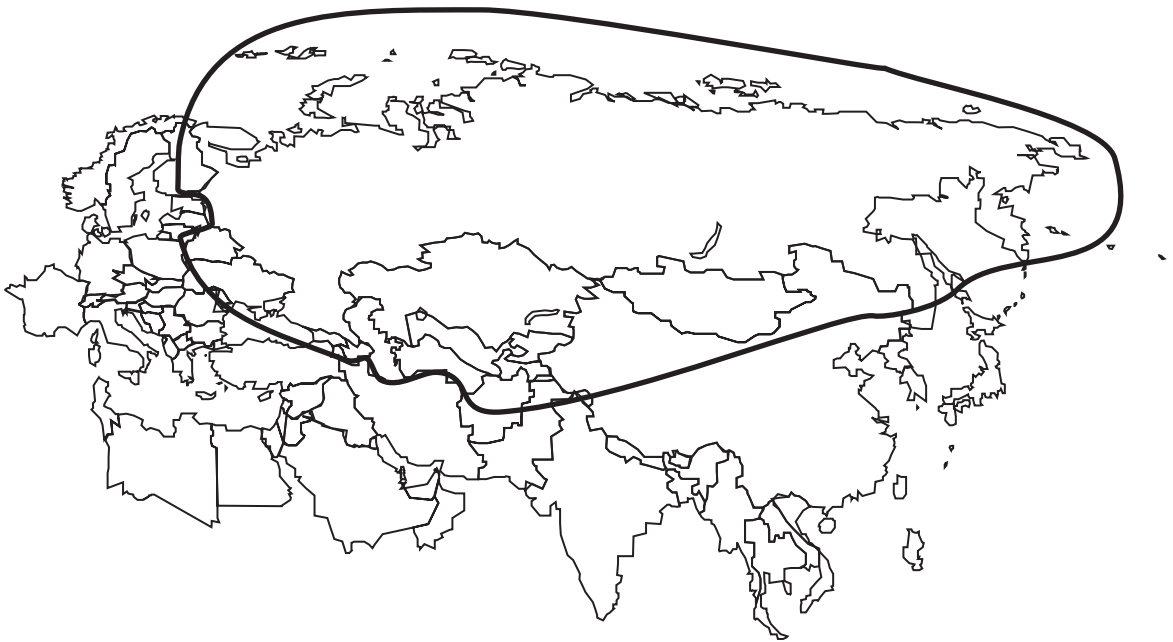

Росія як Євразійська імперія за А. Дуґіним

перед Заходом "демократа", активно втручатись у світові проблеми, щоби хоч якось продовжувати грати роль "великої держави", паралельно трансформуючи за західні гроші свою макроекономіку – тобто "зализуючи рани" після господарської руїни свого соціалізму. Мета ж Росії була ще та: відновитися як євразійська суперпотуга, повернути собі традиційно підвладні землі (колишні території СРСР щонайменше), створити довкола себе новий союз держав, аби разом протистояти Заходу, а також ісламському світу (за потребою). Саме це не завжди розуміли на Заході, тому і давали гроші на "перебудову" Росії, плекали ілюзії щодо її "демократичности" (і плекатимуть, про що свідчать результати саміту ОБСЄ у Стамбулі й саміту ЄС у Гельсінкі й подібних форумів на "підтримку" Росії). У цьому й полягає – ще від часу Полтавської битви (1709) – фатальна західна помилка. *Там у засліпленні не усвідомлюють загрози з боку Росії, а тому жертвували і жертвують заради "дружби" з нею свободою інших: від українців доби Мазепи до чеченців сучасности.*

Бідою Росії завжди було одне – вроджене крадійство. Пам'ятаєте слова геніального Гоголя: тут усі крадуть, "шахрай на шахраї й шахраєм поганяє"? Ця "чарівна" риса росіян так вразила маркіза де Кюстіна, що він назвав Росію "країною злодіїв". Ось це тотальне злодійство наразі не дозволяє зміцнити Росію: всі західні кредити тонуть, як у бездонній бочці. Згадуються слова Горбачова, звернені до одного з олігархів: "Чи вам не соромно так безсовісно обдирати країну?". На що почулося цинічне: "Ні!". Безмір російського цинізму природний, – а в цьому і надія, і загроза для цивілізованого людства.

Останнім часом Москва категорично поліпшила стосунки з Пекіном. Це зближення вимальовувалось уже давно. Китай теж шукає великого союзника, щоби панувати в Південно-Східній Азії, де зараз майже повністю домінують США і де майже в кожній країні є значна китайська діаспора. Китай, переповнений мільярдною людською масою, ніби хоче вихлюпнути її на безмежні узбережжя Тихого океану. Він сповнений енерґії та оптимізму від останніх економічних успіхів. Його пригнічує роль "несупердержави". Він легко порозумівся з Росією ще і як імперія: Пекін усвідомлює, що процеси дезінтеґрації Росії, національного піднесення її народів можуть перекинутись і на Китай. Адже ніколи, фактично, не припинялися визвольні рухи в Тибеті й Уйгурії, бубнявіють націоналізмом інші реґіони. Китаю потрібна цілісна Росія, бо тоді вона сильна, і разом можна тиснути на

США. Що ж до "спірних" російських приамурських територій (де вже живе кілька мільйонів китайців), то вони зачекають. Зараз головне – розправити крила…

Росія ж поводиться так аґресивно, бо прагне поспіхом зцементуватися як імперія, зміцнити владу через пошук нового вольового лідера нації. Бо розуміє: в Ічкерії почався процес краху імперії, її поразка там стала "притчею воязицех" для всіх народів. Якщо Москва зараз не стабілізує ситуацію, то подальша її доля як Імперії буде під питанням. До того ж, на величезному просторі від Кавказу до Алтаю окреслилося протистояння між євразійсько-православною та мусульманською цивілізаціями. Зупинити наступ ісламського світу Росії як "демократично-злодійській" державі буде важко. Тому терміново потрібні порядок і войовнича ідеологія.

Терористичні акти в Нью-Йорку і події в Афґаністані дали змогу Росії вплести своє протистояння ісламському світові у глобальніший контекст: у давно назріле напруження між Заходом та Мусульманською цивілізацією. І в цьому, з одного боку, є значний виграш Москви. Це ніби розв'язує їй руки для розправи із Чеченією, дає змогу зупинити (чужими руками) наступ ісламістів, а значить відверто антиросійських сил, таких як Талібан у Середній Азії, ще раз використати Захід для власної економічної стабілізації і завоювати політичний престиж. Однак, з другого боку, Росія втрачає стратегічну перевагу в Євразії, оскільки США і їх союзники, закріпившись у Афганістані, нав'язавши ближчі військово-політичні та культурно-гуманітарні зв'язки із державами Центральної Азії, тим самим здобувають "для себе" цей реґіон. Бо ж зрозуміло, що економічна потуга США, їх політичний авторитет, зрештою цілком праґматичні інтереси в зоні величезного нафто- і газовидобування (Прикаспій) стануть тими чинниками, які надовго (чи назавжди!) "зарезервують" для Вашинґтона геополітичне домінування в Центральній Азії. Не випадково ж США повели тут таку активну політику зовнішньополітичних контактів, фінансових "впорскувань", економічних і політичних форумів і под. У результаті афґанських подій, так "переможних" на перший погляд для Росії, Москва може назавжди втратити для себе велику зону звичного геополітичного домінування.

Зараз ми спостерігаємо за дивовижним і парадоксальним фактом, моментом світової історичної драми. Маленький героїчний народ, який не має й мільйона населення, на клаптику

неродючої гірської землі спричиняє своєю активністю зрушення цілих цивілізацій, тектонічні зміни у глобальних геополітичних тенденціях цілого світу. Всупереч будь-яким раціональним розрахункам, не маючи значних матеріальних ресурсів, усупереч прагненням і принципам світової політики, забуті світом, давно "списані", чеченці своєю безмежною мужністю, завзяттям, ірраціональною закоханістю в Ідеал національної свободи та гідности, фактично, видозмінюють політичне обличчя планети.

"Забуті" – бо хто там, на Заході, серйозно вивчає "якийсь Кавказ"? Найбільший західний інтелектуал – Арнольд Тойнбі – у знаменитому 12-томному трактаті "Дослідження історії", що ліг в основу сучасної західної суспільно-культурної свідомости, навіть не розрізняє специфіки Кавказької цивілізації чи бодай "напівцивілізації".

До чого тут Тойнбі? Звернулися ми до нього тому, що саме у глобальних висновках цього, без сумніву, геніального мислителя часом прихована причина нерозуміння Заходом справжньої сутности Росії. Відтак – і причина помилок. Узагальнюючи здобутки європейської історософії та культурології середини XX століття, Тойнбі твердить, що окрема російська цивілізація розвинулася як відгалуження візантійсько-православної, центром якої були Балкани (див. Тойнбі А.Дж. "Дослідження історії" У 2т. – К.: "Основи", 1995). Англійський учений також проминає історію та культуру України, її географію, не помітивши тут хоч якогось центру та специфіки. Зрозуміло, це сталося з об'єктивних причин. Захід зовсім не знає творів українських істориків, культурологів та етнопсихологів, він на все дивиться "російськими" очима. Тому і не побачив історик окремої цивілізації на берегах середнього Дніпра, між Карпатами та Приазов'ям, яка так яскраво виокремилася ще від трипільських часів (IV–III тис. до Р.Х.).

Так само у А.Дж. Тойнбі чомусь майже нема аналізу цивілізації Кавказу, хоча він детально описує цивілізації полінезійців, ескімосів і юкатанців. Натомість побіжний перегляд карти доісторичної Європи переконує, що протягом тисячоліть, іще від пізнього палеоліту і неоліту, приблизно сучасним українсько-російським кордоном проходила межа між різними цивілізаційними типами буття людини. Іншими словами, від прадавніх часів у геопросторі Північного Причорномор'я формувався специфічний ментальний, етнічний, культурний і геополітичний тип суспільства. Всі пізніші тутешні

протидержавні поліетнічні утворення – кіммерійські, скіфські, сарматські, праслов'янські (I тис. до Р.Х. – I тис. по Р.Х.) – виникали на тому ж цивілізаційно-геополітичному стрижні. Постання Київської Русі було вінцем того складного процесу. Умовно цю українську цивілізацію (від III тис. до Р.Х.) можна назвати "Понтійською" (Понт – грецька назва Чорного моря). Вона завжди расово та культурно була зв'язана з Балканами і Малою Азією. Саме туди, на південь, постійно прагнули руські князі (згадаймо слова Святослава про благодаті Півдня, спробу збудувати нову столицю на Дунаї або ще давніші оспівування Дунаю в народному мелосі як своєрідної "Країни-мрії", "втраченого раю" тощо).

Всього цього дезорієнтований популярними на Заході російськими імперськими істориками, котрі весь центр цивілізаційної ваги Русі перенесли з Києва до Москви, і не помітив Тойнбі. Слідом за ними він помандрував на Північ, у лісисті східноєвропейські рівнини, не збагнувши, що для Києва завоювання цих майбутніх московських просторів у IX ст. було тільки *випадковістю*. Це був прорив у простори відносного вакууму, які Київ ніколи не цінував, постійно спрямовуючи свій погляд на південь і на захід, і прагнучи консолідувати свій питомий простір між Карпатами та Приазов'ям. Тобто Україна разом із Білоруссю та загиблим Новгородом є органічним продовженням традиційної візантійсько-православної цивілізації. Росія ж творить окрему євразійсько-православну цивілізацію.

Справжня Росія постала як уламок великої євразійської імперії – Золотої Орди – у XIV–XV ст. До того її історія була тільки авантюрами невгамовних руських князів, котрі воювали між собою в північних лісах, шукаючи виходів до зручних рік-комунікацій. У XIV ст. весь цей ледь слов'янізований етнічний масив угро-фінських племен міцно стиснуло і сформувало в єдину народність залізне кільце татарщини. Саме тоді й виникла "загадкова російська душа" – різноаспектна, непередбачувана, по-азійському темна. Не випадково найбільший її знавець Ф.Достоєвський родину своїх центральних героїв, котрі втілюють етапи становлення російської нової людини, іменував татарським прізвищем – Карамазови. До речі, Тойнбі теж переконано говорить про "татарську душу" Росії, тобто майже підходить до серцевини питання.

Ніби прочуваючи, де має бути справжній центр Росії як євразійської держави, вже перші поординські князі Московщини

починають упертий натиск на Схід. У XVI ст. вони захоплюють усе Надволжжя, виходять до Уралу. Так невеличке периферійне православне князівство перетворюється за Івана Грозного на євразійську деспотію, мініімперію з претензіями на виняткову роль в історії. Саме Уральські гори та Волга творять "становий хребет" Росії. Там витворюється її дух як азійської, а не європейської держави. Москва, а потім Петербурґ були тільки її "мозком" – не "серцем", як помилково думав Наполеон. Тому і не могли зламати Росію ні польський король, на кілька літ захопивши Москву в XVII ст., ні Наполеон, спаливши її на початку XIX ст., ні Гітлер, тримаючи у блокаді Петербурґ і майже Москву. Росія навіть не похитнулася, бо невраженим залишався її "хребет".

Отже, всі спроби європеїзувати Росію, демократизувати її, залучити до співпраці та партнерства через угоди з ОБСЄ, НАТО і ЄС зазнавали й зазнаватимуть краху. Росію неможливо перетворити на партнерську європейську державу у принципі, її геополітичний стрижень – Урал-Волга – не дозволяв і не дозволить цього, її натиск на захід, на Європу – це дія розтиснутої пружини, що відштовхується від Уральського хребта. Це помста вродженого азійця-варвара, його відповідь на культурні впливи та натиск Європи. Не випадково два визначальні діячі, творці духу та форми нової Росії – матеріалісти Чернишевський і Ленін – походили з міст над Волгою. Душа Росії ніби бунтує проти нав'язаної їй (часом дуже грубо, як за Петра I) європейської культури. Тому вона завжди глибинно ненавидить Європу, маскуючи ідеологію ненависти то теоріями "істинного православ'я", то "слов'янофільства" то "большевизму". У сучасному російському політикумі всі ці теорії співіснують у симбіозі.

Більшість сучасних західних політологів, ідучи за концепцією Тойнбі, не бачить в Україні окремої геополітичної зони, культури, цивілізації. Вони радше дивляться на неї як на "уламок Росії", що, закономірно, має бути якщо не "вмонтований", то бодай "приклеєний" до російського геопростору. Так само нерішучою була західна політика на Закавказзі й у Середній Азії, де свого часу спалахнули війни, значним чином спровоковані політикою російського пост-колоніалізму. Тепер вибухнув Північний Кавказ, який від правіків зберігав свою ментальну і культурну самобутність і просто не може добровільно розчинитись у російському морі. Не помічати цивілізаційно-геополітичних

відмінностей між великими надреґіонами – означає чинити злочин супроти закономірних, природних тенденцій розвитку суспільств, означає деформувати органічні вітальні прагнення народів і прирікати їх щоразу на нові конфлікти. І Захід, і Україна, й ісламський світ повинні зрозуміти, що лише вивільнення назавжди з-під впливів Росії Чорноморського реґіону, Білорусі, Прибалтики, Кавказу, Середньої Азії дасть можливість рішуче відтіснити Росію до її природного центру – Уралу. Позбувшись імперського синдрому, спрямувавши свої життєві зусилля на безмежні та казково багаті простори Сибіру і Далекого Сходу, Росія зможе стати цивілізованою країною. Без цього жодні "демократизаційні" заходи і жодні подачки від МВФ не змінять її.

Чим подібна Україна до Індонезії, або чому США вибрали чотирьох

Виступаючи в університеті Джона Гопкінса і визначаючи стратегічні завдання для зовнішньої політики Вашинґтона у 2000 році, колишній держсекретар США Мадлен Олбрайт заявила, що особлива увага й надалі приділятиметься чотирьом "ключовим демократіям" – Україні, Індонезії, Колумбії та Ніґерії. Пані Олбрайт сказала, що всі ці країни відіграють особливу роль у своєму реґіоні, і що планується надати їм значну фінансову допомогу. Що означає ця заява держсекретаря США? Чому вибудовано саме такий, на перший погляд, несподіваний ряд країн? І чим все-таки схожа Україна на Індонезію?

Перший висновок, який можна зробити з цієї заяви, – що США й надалі залишаються відданими своїй геополітичній доктрині домінування у світі, і що стратегічний план такого домінування, накреслений Збіґнєвом Бжезінським у знаменитій "Великій шахівниці", залишається актуальним. План цей полягає у нав'язуванні світу західних політичних і духових цінностей, у збалансуванні геополітичних сил і противаг на континентах, у витворенні глобальної економічної та інформаційної системи взаємозв'язку та взаємозалежности, в центрі якої перебуватимуть США.

Чотири великі країни, розташовані на різних континентах, виходячи із засад З.Бжезінського, були визначені пріоритетними для США за цілком певними критеріями. Кожна з них розміщена

у ключовій зоні свого континенту. Всі вони є значними як за площею, так і за населенням, мають значні природні та виробничі ресурси. Помноживши це на високий рівень суспільної активности (урбанізація, індустріалізація, міґрація, швидке формування нових політичних інституцій і форм громадянської життєдіяльности), можна прогнозувати в перспективі зростання впливів цих країн. Це, так би мовити, спільні позитиви.

Є й неґативне – власне, те, через що цим державам потрібна "опіка" США У кожній із них тривалий час панували диктаторські або напівдиктаторські режими, вони не мають глибоких традицій демократії, їхньої суспільства вражені вірусом нетерпимости, схильні до поведінкових стереотипів деспотизму й охлократії. У цих країнах наявні серйозні міжетнічні та міжконфесійні протистояння. Загалом, громадянська свідомість у них характеризується невиробленістю, їй властиве роздвоєння між орієнтацією на західні вартості та ізоляціонізмом, орієнтацією на "власний, самобутній шлях розвитку".

Індонезія

Ця країна своєю острівною територією (понад 2 млн. кв. км) охоплює майже весь простір між Євразією й Австралією. За населенням (понад 200 млн.) вона є найбільшою державою Південно-Східної Азії. Індонезія має значний економний потенціал: традиційне сільське господарство, великі запаси каучуку, олова, нафти, вугілля, бокситів тощо. В умовах диктатури Сухарто і його бюрократичної системи цей потенціал не був вповні реалізований навіть у постколоніальні часи. Але зараз, після падіння режиму, країна переживає вибуховий період розвитку, процес демократизації неодмінно стимулюватиме інтенсифікацію розвитку у всіх сферах життя. Цей процес болісний і складний, тому потребуватиме правильних стратегічних кроків і "опіки" з боку демократичного світу. Загалом, індонезійське суспільство і раніше перебувало у сфері впливу західних політико-цивілізаційних вартостей, передусім з боку США. Сьогодні головним завданням для стабілізаційних заходів у країні буде приборкання екстремістських рухів, які вже загрожують розірвати її на шматки й кинути у вир громадянської війни. У цій ситуації для США важливо буде знайти середній шлях у ставленні до Індонезії: поступово, еволюційним шляхом підтримувати там демократію і водночас не допустити до

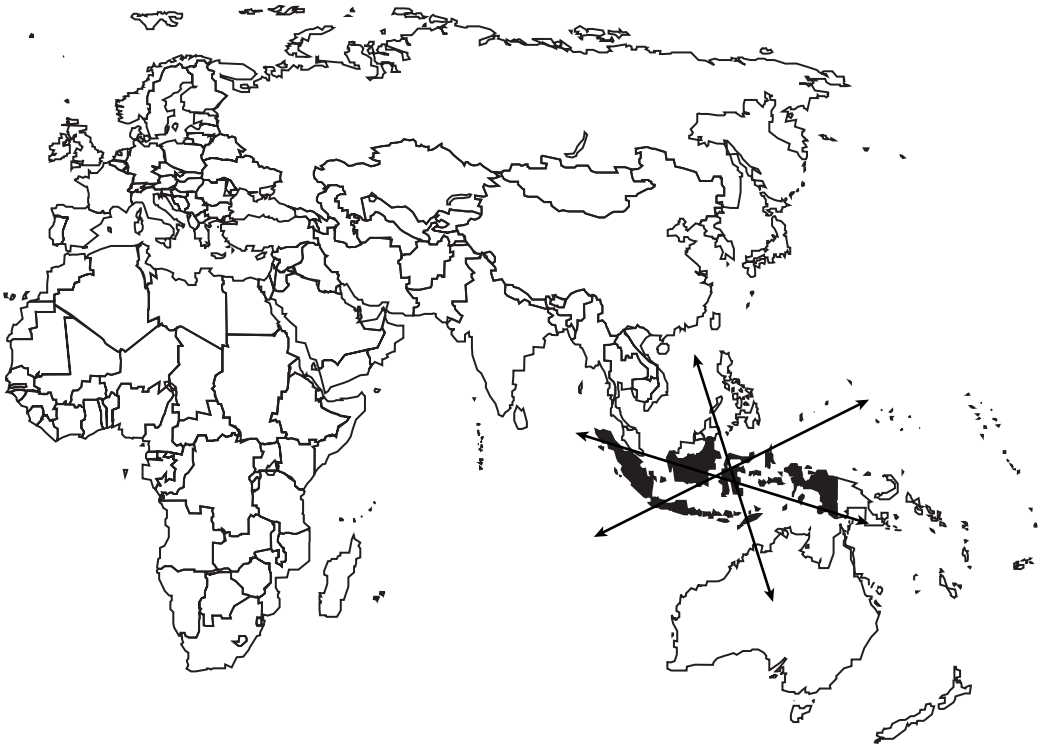

Геостратегічне становище Індонезії

надмірностей волюнтаризму, до чого й так схильне індонезійське суспільство і його еліти.

Суттєвою загрозою для стабільности Індонезії є міжетнічні суперечності. Ця країна фактично є імперією: це державне об'єднання островів, дуже різних за своєю історією, економікою, етнічним і конфесійним складом населення, геополітичними тенденціями, їх населяють хоча й споріднені (малайська група мов), та все ж культурно відмінні народи: яванці, сунданці, мадурці, аче, макасари, бугі, батаки, тораджі тощо. Між віддаленими (іноді й на 1000 км) островами важко налагодити міцні зв'язки, які б цементували індонезійців в одну політичну націю. Додаймо до цього міжконфесійне протистояння між домінуючим ісламом (понад 90% населення) і християнством – і ми отримаємо картину вельми нестабільної держави. Це підтверджують останні події в Індонезії, коли мусульмани почали масово громити й переслідувати християн і китайців (останніх у країні є понад 2 млн., вони фактично контролюють торгівлю та малий бізнес). Розпад Індонезії чи бодай серйозна криза в цій державі, по-перше, порушують післявоєнний баланс сил у реґіоні, по-друге, руйнують усталені торгово-економічні зв'язки у цій перенаселеній зоні земної кулі, що спровокувало б значні соціальні конфлікти в довколишніх бідних країнах (М'янма, В'єтнам, Камбоджа, Філіппіни, Папуа-Нова Ґвінея тощо). І, по-третє, полум'я націоналізму могло би перекинутися у сусідні країни, майже усі з яких є багатонаціональними, що загострило б і глобалізувало соціальні конфлікти.

Зрозуміло, що подальше зубожіння і відставання Індонезії нічого доброго не принесе. Тому США зацікавлені, щоби політично й економічно стабілізувати цю країну, "прив'язати" її до західних норм. Стабілізація можлива лише через модернізацію виробництва і вдосконалення соціальної інфраструктури. А на це потрібні колосальні кошти. США зацікавлені і в тому, щоб там запанувала плюралістична демократія, бо інакше країна скотиться у прірву насильства та беззаконня. Лише гармонізована у своїх відмінностях і протиріччях Індонезія, зі сформованими прозахідними, освіченими елітами, з модернізованою економікою, перейнята ідеєю особливої геополітичної місії в Азії й Океанії може стати надійним союзником США.

Геостратегічне становище Колумбії

Колумбія

На сьогодні – це одна з найменш стабільних країн Південної Америки. Упродовж десятиліть тут панує система напівдиктаторського правління, хоча форми демократії та парламентаризму були запроваджені давно – ще від часу здобуття незалежности (початок XIX ст.). Головною проблемою Колумбії залишається проблема існування "внутрішнього пролетаріату" – збіднілих, фактично викинутих за рамки нормального життя соціальних верств, здебільшого індіанців і метисів. Це прихована проблема майже всіх латиноамериканських країн: значну частку їхнього населення складають нащадки індіанців і метисів, які й до сьогодні є "ненатуралізованими", тобто їхня належність до єдиної колумбійської (перуанської, болівійської, параґвайської тощо) нації насправді є фіктивною, позірною: надалі зберігається глибока межа між креолами (білими нащадками еспанських колоністів) і ними. Кожна з латиноамериканських держав веде політику "закорінення" та "синтезу", тобто заглиблення у місцеві культурно-цивілізаційні традиції і синтезу їх із вищою еспанською культурою. Проте ця політика ніяк не може реалізуватися до кінця – на заваді стають глибинні ментально-расові відмінності.

Саме цим глибинним внутрішнім протистоянням можна пояснити перманентну нестабільність усіх латиноамериканських держав, схильність їхніх суспільств до екстремістських (наприклад, марксистських) ідеологій і дій. Цим же пояснюється і традиційне відставання цих країн. Звідси й постійне звертання до диктаторських (іноді – профашистських) форм правління: латиноамериканські еліти інтуїтивно розуміли, що дати собі раду з глибоким внутрішньосуспільним конфліктом, з анархізмом і екстремізмом поляризованих мас можна лише за допомогою волюнтаристського правління – хунти. З цієї ж причини південноамериканські народи є дуже різко розділені соціально: там у яскравому контрасті проживають дуже багаті і дуже бідні верстви, через що ці суспільства й стають схильними до класових (марксистських) революцій.

Колумбія у Південній Америці є, можливо, найяскравішим прикладом такої країни з внутрішнім конфліктом. Тут протистояння розгортається між індустріалізованим і відносно модернізованим Узбережжям, де розміщені "елітарні" мегаполіси – Медельїн, Калі, Боґота, Барранкілья, – і Центрально-

Геостратегічне становище Нігерії

Східним реґіоном – відсталою лісовою зоною, заселеною здебільшого індіанцями та метисами. Саме тут і концентруються марксистські повстанці. Реґіон є також тим ґрунтом, на якому зростають гігантські наркокартелі, знаходячи тут дешеву робочу силу, чудові родючі поля і сховок для беззаконних дій. Зрозуміло, у такій ситуації політична система Колумбії не може бути стабільною. Вона ще довго потребуватиме й "опіки", щоб утвердити повновартісну демократію та законність, і фінансів для гармонізації соціальних суперечностей.

Колумбія завжди цікавитиме США як геополітично стрижнева країна: вона розміщена у стратегічно важливій зоні, маючи вихід одночасно до двох океанів і перебуваючи зовсім поруч Панамського каналу. Колумбія може відігравати роль певної противаги величезній Бразилії, яка домінує у Південній Америці. Додаймо, що Колумбія має значні ресурси нафти, срібла, коштовного каміння, її великі індустріальні міста здатні за сприятливих умов швидко змінити все суспільство, створивши нову ідеологію модернізації, національної консолідації й економічного проґресу.

Нігерія

Це найбільша за населенням країна Чорної Африки (понад 120 млн.). Розміщена вона приблизно в геополітичному центрі континенту – рівновіддалена як від більш розвинутих арабських держав півночі, так і від цивілізаційно вищої Південно-Африканської Республіки. Водночас вона розташована ніби посередині між країнами традиційно активного західного узбережжя Африки (Ґвінея, Сенеґал, Кот д'Івуар, Гана, Ліберія тощо) і державами т.зв. "Африканського Рогу" – Ефіопія, Танзанія, Кенія, Судан. Маючи досить протяжну лінію атлантичного узбережжя, яка легко сполучається з внутрішніми реґіонами країни через повноводі ріки Ніґер і Бенус, Ніґерія здатна протистояти можливим гегемоністським претензіям такої великої країни, як Заїр (понад 40 млн. мешканців і 2345 тис кв. км площі).

Ніґерія володіє величезними запасами нафти, ніобієвих і олов'яних руд, вугілля, що робить її вельми привабливою для західного капіталу та перспективною щодо індустріалізації. Зважаючи на вражаючі темпи зростання населення країни, можна передбачити, що її уряд об'єктивно буде змушений шукати шляхів для розв'язання соціальних проблем. У цю "зону активности" й будуть спрямовані зусилля США. На сьогодні тут

панує фактично диктаторський уряд, який, як і належить людям, "втаємниченим у західні передові ідеї", прикривається сякимтаким парламентаризмом і вивіскою демократії. Тому процес переходу до справжньої демократії буде в цій країні складним, і без американської "опіки", очевидно, не обійдеться.

А справжня демократія, тобто панування права і вільне волевиявлення, Ніґерії таки потрібна. Країну роз'їдають жахлива бідність і соціальні суперечності. Як і Індонезія, це багатоетнічна країна. Національні рухи хауса, сонґаї, фульбе та інші загрожують розірвати її на шматки й кинути у вир міжетнічних конфліктів. Тому політично-правова стабілізація потрібна Ніґерії як можливість гармонізації внутрішніх протиріч, загального піднесення суспільства та держави.

Україна

Наша країна цікавить США у геополітичних вимірах як достатньо велика, стратегічно важлива держава. Україна є "вузловою" державою у Центрально-Східній Європі: без її незалежности і стабільности неможлива стабільність у реґіоні. Водночас вона є вирішальним "важелем" під могутність Росії як імперії. Щоправда, українське суспільство розколоте на "проросійську", "малоросійську" та "національну" частини. Наявність трьох тенденцій у соціумі розхитує не лише Україну, а й весь реґіон, бо від стабільности України залежить процес реінтеґрації Московської імперії, який може бути і дуже небезпечним для світу в плані глобальних змін, і дуже кровопролитним, що демонструють чеченські події. Тому закономірно, що США звертають увагу на Україну як на "ключову демократію". А рух до повновартісної демократії в Україні вельми невпевнений і зиґзаґоподібний. В Україні так і не сформувалися великі демократичні (християнсько-демократичні, ліберальні, консервативні чи соціал-демократичні) партії, які б не чіпляли на себе тих чи інших вивісок, а реально та послідовно обстоювали б засади обраної ідеології, не торгувалися б із Президентом за посади і не підлещувалися б до виконавчої влади, а створювали б ефективну систему суспільної організації і впливу на бюрократизовану та корумповану владу. Тим часом у країні неухильно посилюються, загрожуючи демократії, олігархічні клани.

Україна не має міцної національної ідеології, яку не хочуть прийняти її "російська" і "малоросійська" частини суспільства, раз у раз розбиваючи будь-які спроби створити таку ідеологію

й обзиваючи її "насильницькою українізацією". Не має Україна й конфесійної збалансованости: Російська Православна Церква (УПЦ МП) фактично є потужним знаряддям проти мобілізації нації та зміцнення державности. Маючи колосальний виробничий потенціал, країна не може його реалізувати для піднесення свого соціального життя через безлад і жахливу корупцію в усіх сферах життя. Зрозуміло, що лише через посилення законности та демократичної відповідальности можлива стабілізація України, через поширення й утвердження громадянських вартостей і консолідації нації можливе її піднесення. І це усвідомлюють американські стратеги. Лише сильна Україна, на думку З.Бжезінського, може разом із Польщею, Німеччиною та Францією створити той новий "хребет" Європи, який визначатиме її історію в новому тисячолітті.

Отже, можна зробити кілька ширших висновків. Плануючи свою геостратегію домінування у світі, Вашинґтон хоче опертися на ключові держави різних материків. Підтримавши їх розвиток і піднесення, він створить таким чином потрібний йому баланс сил в усіх стратегічно важливих реґіонах планети. Названі чотири країни – не найбільші і не найсильніші держави континентів. Здебільшого це держави "третього ряду". Тобто у надреґіоні Північної Євразії домінує Росія, збалансувати вплив якої мають об'єднана Західна Європа та НАТО. Україна відіграє роль додаткового чинника, який зменшує роль Росії й послаблює її можливий гегемонізм щодо Європи та Кавказу. У Південній Євразії, де найбільшою державою є Китай, його передусім стримує Індія з майже мільярдним населенням. Індонезія теж повинна відіграти роль додаткового чинника, щоб зменшити впливи Китаю в зоні Тихого океану та в Південно-Східній Азії. Головною противагою для Бразилії у Південній Америці є Аргентина, тому Колумбія теж повинна тут стати лише допоміжним чинником. Дещо іншою є ситуація в Африці, де нема явного лідера, який би загрожував підпорядкувати своїм інтересам менші держави. Але з намальованої вище картини видно, що й тут Ніґерія відіграє подібну роль: вона не виривається вперед, як арабські країни півночі континенту, і не має такої великої площі та географічного розташування, як Заїр, щоб претендувати на якийсь гегемонізм. Тобто і тут Нігерія є країною "третього ряду", спершись на союз із якою США можуть утримувати баланс сил.

Для прикладу наведемо вкрай прагматичні, по-мак'явеллівськи холодні і жорсткі слова З.Бжезінського з трактату "Велика

Геостратегічне становище України

шахівниця”: “Трьома великими імперативами імперської геостратегії є запобігати зіткненням між васалами і боронити їх; забезпечувати добробут і лояльність підкорених; не допустити до об’єднання варварів” (поняття “варвари” взяте із політичного лексикону Римської імперії). У перекладі на сучасну політологічну мову це означає, що США прагнутимуть впливати політично й фінансово на еліти геополітично важливих для них держав, ставити їх у залежність (“робити васалами”), але за слухняність боронитимуть їх. Америка сприятиме економічному зростанню узалежнених країн, але за це завжди вимагатиме прийняття її “правил гри”, її культурних і суспільних вартостей (лібералізму та маскультури), домагаючись повної лояльности “підкорених”. Вона завжди запобігатиме створенню системи противаг із менших країн (“не допустити до об’єднання варварів”). Неважко зрозуміти, отже, за кого нас мають і де наше місце.

Зрозуміло, що єдиною альтернативою до знецінення ролі України і перетворення її у “периферійну” державу, тобто “державу-інструментарій” у зовнішньополітичній геостратегії США або “державу-околицю” Євразійської (Російської) цивілізації, може бути геополітична концепція консолідації Середньої Європи і Чорномор’я. Лише у такому випадку Україна отримує перспективу не “пасивного чинника”, якого “опікають”, а “геополітичного гравця”, який глобально визначає.

II

Дві гарячі зони Європи

Уроки балканської війни

Минуло понад 10 років, як почалася ця війна – шоста на Балканах в XX столітті. Останні цьогорічні події дають привід осмислити це явище в глобальних масштабах, оскільки процеси на теренах колишньої Юґославії означають щось більше, аніж просто міжнаціональні конфлікти, вони оголили проблеми набагато складніші, аніж просто реґіональні непорозуміння.

У 1989 р., як тільки почалися етнічні албанські заворушення у Косово, спричинені демократизацією соціалістичного табору, уряд Юґославії ввів у цей автономний край війська і придушив політичні домагання албанців, змусивши їх або піти в підпілля, або затятися в протистоянні, в громадянському опорі. Цим комуністична влада ще більше посилила настороженість серед інших народів федерації щодо гегемоністських претензій Бєлґрада. Сьогодні, коли фактично проголосила свій суверенітет Чорногорія, коли під прикриттям військ НАТО албанці встановлюють свій контроль над Косово, ми спостерігаємо, як фатальне для гегемонії Сербії коло подій замкнулося. За 10 років розпалося те державно-ідеологічне утворення, на побудову якого пішло понад 100 років (перші ідеї про південнослов'янську федерацію належать ще середині XIX ст., добі слов'янського відродження).

Головні етапи війни

У 1991 р., після перемоги на перших демократичних виборах посттоталітарної ери нові національно-демократичні уряди Словенії і Хорватії проводять референдуми про незалежність своїх республік і за результатами цих референдумів відокремлюються від СФРЮ. Бєлґрад тут же розпочинає проти цих, вже суверенних держав, війну, яка в основному ведеться проти ближчої Хорватії (у Словенії військові сутички тривали всього кілька днів). При цьому уряд Мілошевича, який тоді поступово модифікувався

з першого секретаря компартії в національного лідера, використовує чисельні сербські анклави на території Хорватії – у Крайни й Східній Славонії, – які, по суті, стають зонами окупації з боку Юґославії (треба розуміти – Сербії, оскільки керівний склад "юґославської" армії майже на 90% був сформований із сербів). Скориставшись підтримкою Заходу, який невдовзі посприяв введенню військ ООН на територію Хорватії та в інші реґіони Юґославії, Словенія і Хорватія остаточно закріплюють свою незалежність. У ході юґославсько(сербсько)-хорватської війни, яка цілковито закінчилася лише у 1995 р., після звільнення хорватською армією Крайньої і Східної Славонії, виявилася особлива жорстокість юґославської політики і армії: тотальний терор проти хорватського населення, варварське цинічне нищення цілих міст (Вуковар), навіть культурно-історичних пам'яток (Дубровник), іґнорування норм міжнародного права і закликів до гуманности. Водночас ця війна засвідчила велику морально-ідейну готовність хорватської нації відстоювати свою суверенність, її просто дивовижний талант мобілізувати великі духовно-матеріальні ресурси на ведення затяжної війни.

У 1992 р. стимульована визвольними зусиллями Хорватії і Словенії, проголошує свою незалежність шляхом референдуму Боснія і Герцеґовина, за нею – Македонія. Проте якщо у Македонії події розвиваються мирно, то у Боснії і Герцеґовині розпалюється запекла і надзвичайно жорстока війна. Керівництво Юґославії, хоч і роздратоване, але вимушене толерувати незалежність Македонії, яка історично зв'язана з Болгарією і тому будь-яка аґресія щодо неї могла би викликати конфлікт з Болгарією. До того ж у Македонії незабаром розквартирувалися війська ООН. Трагічну долю Боснії вирішило те, що близько половини населення цієї автономної республіки складали серби, які вважають цю землю рідною. З іншого боку, серби звикли, так вже склалося історично, зневажливо трактувати босняків, тобто ісламізованих слов'ян, які розмовляють однією з ними мовою і не мають ніяких державницьких традицій, взагалі культурно мало чим відмінні, не становлять повновартісної етнічної окремішности. У цьому страшному конфлікті пробудився ще й прадавній інстинкт ворожнечі між християнським і мусульманським світами, який історично тривав на Балканах майже 7 (!) століть. Війна у Боснії ускладнилася присутністю тут хорватської меншини, яка активно мобілізувалася з метою відстояти національні інтереси. Вона неоднозначно сприймає

Стратегічна зона гегемонії Сербії на Балканах

незалежність Боснії, воює і з сербами, і з мусульманами, до яких теж зберігає історичну недовіру і ворожість. Лише розрахунки у параметрах ширших інтересів змушують хорватів остаточно переорієнтуватися на союз із мусульманами. Жорстокість боснійської бойні вразила світ: крайня нетерпимість одного етносу до другого, постійні "етнічні чистки", тобто тотальне винищення і виселення босняків і хорватів, організоване силами самопроголошеної Республіки Сербської на території Боснії (її лідер – Радован Караджич – зараз визнаний політичним злочинцем і розшукується Міжнародним трибуналом), процвітає садизм.

І знову з допомогою, на жаль, запізнілою, міжнародного співтовариства, головно через ініціативи США і їх структури в НАТО, поступово вдається притамувати страшний конфлікт, який забирає сотні тисяч життів. За домовленостями 1996 р. (організатор плану порозуміння – американський дипломат Р.Холбрук), Боснія визнана незалежною державою, розділеною федерально на дві приблизно рівні частини – боснійсько-хорватську і сербську, – яким гарантовано значну політично-культурну автономію. Однак протистояння в країні зберігається, і тому війська ООН там залишаються. І поки що ніхто не передбачає часу їх виведення…

Паралельно у Сербії йде процес консолідації суспільства під гаслами націоналізму і сильної, майже диктаторської влади харизматичної постаті Слободана Мілошевича. В країні розгортається колосальна, напівістерична пропаґандистська кампанія, яка волає до давніх, часів ІІ світової війни, ідей та ментально-уявних стереотипів сербів: саме вони тоді звільнили Юґославію від німецької окупації, всі ж інші нації були запроданцями і допомагали нацистам; зараз всі вони змовилися із Заходом проти сербів і руйнують їх країну; Сербія має виключне право домінувати у просторах Юґославії, завойоване століттями героїчної боротьби, тож "Хай живе Велика Сербія!"

С.Мілошевич, очолюючи нібито оновлену соціалістичну партію, організовує міцну управлінську ієрархію в державі, згуртовує довкола себе дієвих і впливових людей, передусім генералів, постійно підживлює в суспільстві ультрапатріотичні настрої і за допомогою них перемагає разом зі своєю партією на всіх можливих виборах (перша поразка соціалістів сталася аж у 1996 р. – на виборах до міських представництв у кількох великих містах Сербії). Реальної демократії в країні немає, всі ключові

важелі впливу контролюють “люди Мілошевича”, діє повсюдна цензура, влада нав’язує свою волюнтаристську політику.

Демократична опозиція у Сербії (лідери – Вук Драшкович і Зоран Джинджич) не змогла консолідувати значні суспільні сили, окрім населення великих міст, передусім Бєлґрада і Ніша, село ж залишилося на консервативних позиціях. В умовах війни її розпливчасті й космополітичні гасла лібералізму не спрацювали. Взагалі, опозиція не представляла собою Силу, її лідери були позбавлені харизми, якою так вміло користувався Мілошевич. У репортажах з Бєлґрада з опозиційних мітингів 1996–97 рр. добре було видно, як несерйозно, наче жартівливо, діяли демократи, не маючи твердої стратегії і яскравих національних ідей, часом це скидалося на фарс снобів. Демократична опозиція в Сербії не мала головного – духу боротьби. Вона хотіла, щоб Мілошевич “пішов сам”, але чудес в політиці не буває. Потрібен був Косовський вибух, щоб повалити режим С.Мілошевича спільними зусиллями військових сил НАТО, демократичної опозиції і албанських повстанців.

І ось тепер, спочатку від Юґославії, вже обкраяної, фактично відділилося Косово, а за ним і Чорногорія, де при владі з 1997 р. перебувають демократичні сили, розпочала процес суверенізації, вийшовши із союзних структур, творячи свою армію, готуючи юридичну базу під конфедерацію. Сербія залишилася сама, якщо не рахувати досить чисельну угорську меншину в краї Воєводина, яка, проте, поводить себе спокійно. Поки що.

За ці роки події у Юґославії загострили геополітичне протистояння у Європі між НАТО і Росією, яка традиційно, ще від XIX ст., вважає Балкани зоною свого впливу. Загострилося й міжцивілізаційне протистояння – між християнським і мусульманським світами. Тому резонанс цих подій можна вважати планетарним.

Підсумки війни

1. Розпад Юґославії продемонстрував, що будь-яке утворення імперського типу, як би міцно і довго воно не творилося, завжди приречене на дезінтеґрацію. Наслідки цього процесу дезінтеґрації часто стають катастрофічними – як для поневолених, так і для панівних народів. Бо Сербія сьогодні є не тільки поруйнована матеріально, а й, передусім, скалічена морально і психологічно: з одного боку, вона перейнята ненавистю до всього світу і сусідів, з

другого – усвідомлює марність своїх історичних гегемоністських зусиль. Тут напрошується аналогія з Росією: та ж ненависть і образа на всіх, усвідомлення безглуздости своєї державно-імперської мети, адже держава, створена по-насильницькому, велика, але жити в ній погано, як завжди.

2. Війна в Юґославії засвідчила неспроможність Європи вирішувати свої внутрішні проблеми. Лише втручання США дозволило навести порядок і припинити бійню. Таким чином, виявилася глибока криза європейського політикуму, який у післявоєнний час впав у своєрідний летаргійний сон самозаспокоєння і самообмеження, самоусунення від вирішення світових проблем, віддавши лідерство США. Загрузла в матеріалізмі і розкошах Європа, по суті, пропаґує пацифістсько-пораженську політику, не має масштабних і творчих теорій і планів свого розвитку як, передусім, цілісної політичної, а не економічної системи. Очевидною стала проблема створення власне європейських спільних збройних сил для забезпечення геополітичної стабільности на континенті.

3. Політична ідеологія зверхности, гегемонізму і шовінізму неодмінно веде, як це сталося у випадку із Сербією, до моральної деґрадації соціуму, до узвичаєння злочину у його психоповедінці (адже більшість сербів виправдовує нелюдську жорстокість своєї армії і самоорганізованих бойових груп у Боснії і Хорватії), веде до ізоляції нації і переходу її у стан нереалістичного, міфологізованого сприйняття дійсности ("Нас оточують вороги!", "Всі винні, лише не ми", "Діє світова змова" і под.). Паралель із Росією теж очевидна: та ж всенародна ненависть до "кавказців", ті ж суцільні підозри світу у змові і т. д.

4. Країни католицької культурно-цивілізаційної традиції (Словенія, Хорватія) продемонстрували в цих подіях свою духовно-суспільну вищість у порівнянні з народами православної та ісламської традицій, їхні суспільні еліти виявили справжній демократизм, здатність мобілізувати у важкий час націю на принципах солідарности й активізму, великої відповідальности й жертовности. Вони органічно вписалися в європейську традиційну систему вартостей та ідеалів, їхній соціально-господарський розвиток у післявоєнні роки продемонстрував дивовижні темпи і якість. Країни ж візантійської традиції (Сербія, Чорногорія, Македонія) та мусульманської (Боснія, албанці Косово) або взагалі відвернулися від Європи (як Сербія), або дуже повільно розпочали діалог з європейським світом, як всі решта,

виявляючи при цьому багато упереджень, загальмованостей та неґативних стереотипів власної патріархально-закостенілої свідомости. Ці суспільства не спромоглися навіть вповні задекларувати свої національні ідеології та державницькі концепції, керуючись в основному емоціями, історичними інстинктами та раз у раз впадаючи у крайнощі. Далеко поки що стоять вони й від наповнених цінним досвідом розбудови правових, громадянських суспільств.

Щось подібне ми спостерігаємо й на теренах великого східноєвропейського православно-поствізантійського простору – у Білорусі, Україні та Росії, де політичні еліти відображають не якісь реальні національні інтереси народів, а вікові суспільні форми безладдя, деспотії чиновництва, корупції, патріархальних інстинктів та стереотипів. Наприклад, соціальний інстинкт упередженості до Заходу – як до "підступного Зла спокуси", що його інтенсивно використовують різні "ліві" партії цих країн. Чи інстинкт боязні демократії, відповідальности, громадянської ініціативи і вільного права, який кожного разу виявляється тоді, коли народи ці масово голосують за різні тоталітаристські політичні течії, приводячи до влади чи парламенту лідерів типу Лукашенка, Вітренко чи Жиріновського. Демократичні еліти й партії – як на Балканах, так і в східнослов'янських православних державах – є швидше породженнями або власної міфотворчості про Свободу, власного безкритичного захоплення Заходом, або інтересів фінансово-промислових груп, аніж реальних розрахунків і дій прихильників Демократії та Законности.

5. Геополітичний урок. Результати юґославських подій показали, що намітилися сильні тенденції і потреби формування середньоєвропейського простору як осьового, цілісного, оскільки проблеми цього простору є близькими, зрозумілими і болючими лише для безпосередніх його учасників, тобто для країн Середньої Європи. Імперські потуги США і Росії використовували і використовуватимуть проблеми середньоєвропейців тільки у власних цілях, у власних стратегіях домінування.

У цьому аспекті зовнішня політика України була вельми хибною. По-перше, Україні треба було значно рішучіше, масштабніше вникати в геополітичну ситуацію на Балканах як в зону своїх природних національних інтересів, висуватися на роль лідера в Середній Європі, готувати до цього громадянство. Натомість у нас за весь цей час бракувало елементарної повної інформації про події в Юґославії, тверезого аналізу їх у масових

виданнях. По-друге, МЗС України через свою традиційну маловиразність, пропаґандивну пасивність допустило створення сильних просербських політичних груп і суспільних настроїв, які розвинулися у нас під впливом проросійськи зорієнтованих, переважно лівих депутатів парламенту, під впливом різних політичних міфо-теорій про "слов'янську" єдність, що домінують у російських ЗМІ, які розгорнули справжню істерію довкола краху Юґославії. Це не тільки насторожило проти нас Європу, але й засліпило, дезорієнтувало власний соціум, що не вміє ще відчувати національні інтереси в тенденціях геополітики. Бо очевидним є те, що для України пріоритетним є вивчити і засвоїти досвід національного визволення, самоствердження і державно-господарської розбудови передусім Хорватії і Словенії, а не виявляти симпатії до шовіністичної, тоталітаристської та хаотичної у своїх вчинках Сербії, бо вона "єдиновірна" і "справді слов'янська" (так, ніби хорвати менше "слов'яни"). Ці дві католицькі країни продемонстрували велику національну дисципліну, витримку, вміння будувати переможну тактику і стратегію розвитку і забезпечувати повновартісно свої національні інтереси. Особливо Хорватія, яка відроджувалася у важких умовах війни і руїни, однак її матеріальні втрати у війні, мабуть, не перевищують втрат України від корупції і розкрадання за час правління Кравчука і Кучми.

Отже, у певному сенсі розпад Юґославії, як і крах СРСР, означає закінчення епохи в світовій історії. Це була епоха штучних "проґресистських" суспільних теорій – комунізму та інтернаціоналізму, – які прагнули заперечити національний принцип у світовій політиці, принцип рівноправности і вільного розвитку націй, і "накрити" його планами "ощасливлення", "вирівнювання" (комунізм) людства і "розчинення" націй в ім'я торжества "держав особливого призначення" (макро- і міні-імперіалізм). Це був крах гігантської фальшивої міфотворчости.

З-під завалів історії, або Албанське питання як дилема між Заходом і Сходом Європи

Останні події у Македонії з активними бойовими намаганнями албанців ствердити себе національно, а перед тим бурхливі

і жорстокі події у Косово, яскраво увиразнили проблеми політичного співжиття між Сходом і Заходом континенту. "Албанський прорив", як можна окреслити раптове посилення албанського фактору на Балканах за останні 4-и роки, несподівано сколихнув геополітичну ситуацію у просторі цілої Європи. Саме албанські дії призвели спочатку до військових ударів НАТО по Юґославії диктатора С.Мілошевича (фактично по Сербії), потім до розчленування цієї країни шляхом "автономізації" / окупації Косова, відтак до посилення сепаратизму у Чорногорії, а тепер вони розкололи донедавна спокійну і стабільну Македонію і знову змушують до військових дій з боку ООН. На все це дуже неґативно відреаґувала Росія, посиливши своє розходження із Заходом, усе це призвело до антизахідних настроїв у переважно православних країнах Східної Європи (у Сербії, Болгарії, Греції, Білорусі, Україні, Молдавії, Європейський Схід розцінив це як безпардонне втручання Заходу (НАТО) у його політичні традиції, як "наступ на православ'я і слов'янство", а на албанців почав дивитися як на "небажане дитятко" у своєму домі. Так досягнутий за 90-і роки політико-ціннісний консенсус між Сходом і Заходом раптово захитався і загрожує перерости у щось ще небезпечніше.

Чому так сталося? Чи є вихід із конфліктної ситуації? І що загалом означають ці гігантські зрушення для майбутнього Європи?

Як це не парадоксально, але реакція східноєвропейців на албанську "новоприявленість" стосується якраз найдавнішого етносу Східної Європи. Несподівана поява албанців у звично слов'янських реґіонах демонструє нам ту складну і темну лінію Історії, яку ми ще називаємо лінією бездержавности, неволі, гніту і несправедливости. Упродовж століть албанці були викреслені з Історії, існували ніби в її непривабливих глибинах, в яких часом зникали цілі народи і цивілізації.

Історична довідка. Албанський етнос є нащадком іллро-тракійської цивілізації / етносу, що існували у центрально-північній частині Балканського півострова від доісторичних часів. Власне албанські мова і культура є продовженням, гілкою індоєвропейської іллірійської мови і культури, які об'єднували давніх іллірійців (далматів, япідів, паннонів, венетів та ін.) від Епіру до Альп, тобто якраз у просторі колишньої Юґославії. У V–III ст. до Р.Х. іллірійці пережили значне культурно-політичне піднесення, зміцніли їхні давні протодержави, які успішно протистояли натискові кельтів із півночі та елліно-македонців

з півдня. До речі, давня Македонія, батьківщина Александра Македонського, який підкорив простір від Єгипту до Індії, була теж галузкою ілліро-тракійського світу, яка зазнала тільки потужного впливу набагато вищої грецької (еллінської) культури. Таких прикладів в історії, коли ментальність і культура народу змінюється під тиском величного і могутнього сусіди, є багато. Досить згадати слов'янізацію-русизацію фінно-угорської Московщини, англізацію кельтської Шотландії і т.д.

Упродовж III–I ст. до Р.Х., ослаблена війнами з кельтами і македонським царством, Іллірія була завойована Римом, влада якого збереглася до V ст. по Р.Х. Римсько-латинська культура відчутно вплинула на майбутніх албанців. Цікаво, що на території Греції, частково в інших реґіонах Балкан (окрім Румунії) до сьогодні проживають, правда, дуже нечисельні, групи латиномовних ілліро-тракійців – валаків.

За законом Історії, *щоб успішно розвиватися і самостверджуватися, народ повинен мати войовничу і духовно та культурно активну аристократію, еліту, провідну верству.* Таку верству внаслідок винищення і асиміляції у римську добу іллірійці утратили. Тому, коли у VI–VII ст. на Балкани прийшли слов'яни, то їм майже не було кому протистояти після послаблення Візантійської імперії. Уся територія Іллірії була заселена слов'янами, переважно сербами і хорватами, які прийшли із Прикарпаття і з часом створили свої князівства і царства (X ст.) Так почався тривалий період у історії албанського народу, який відтепер існував десь у підвалах міжнародної політики, під могутніми державами (Сербією, Болгарією, Візантійською, а потім Оттоманською імперіями). Поступово у зоні теперішньої Албанії, тобто у південно-західній частині Балканського півострова, іллірійське населення сконцентрувалося довкола своєї мови і традицій і оперлося асиміляції з боку набагато вищих слов'янської і грецької культур. Тож коли у XV ст. почався жорстокий наступ турків, то ми вже бачимо на чолі великого албанського повстання Ґеорґа Кастріоту, відомого під іменем героїчного князя Скандербеґа (1403–1468). Отже, на той час заіснувала албанська аристократія, яка й організувала опір. Відтоді албанці й увійшли в історію як окрема нація.

Албанія – це латинізована назва землі: "гірська країна". Самоназва албанців – Шкіперія ("країна орлів". Албанці справді самовіддано боронили свою землю, оскільки турки до кінця так ніколи й не завоювали їхні гори. Наприкінці XVIII ст. один

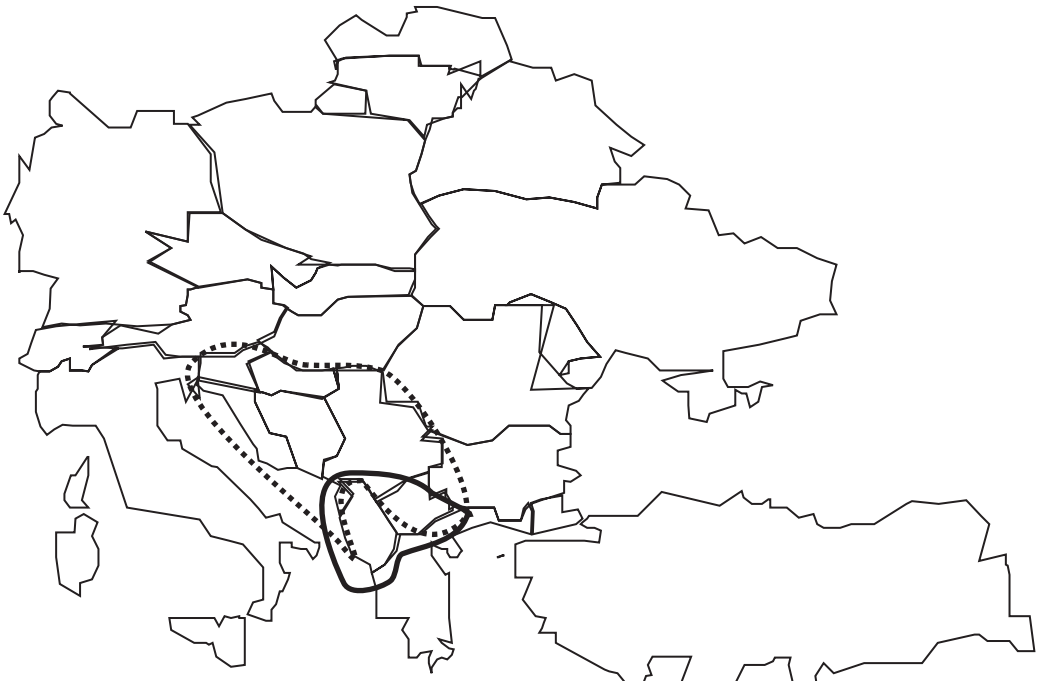

Стратегічна зона потенційної “Великої Албанії”,
що накладається на сербські національні інтереси

з племінних ватажків – Махмуд Бушат – заснував династію, яка забезпечувала суверенність гірських територій під протекторатом Туреччини.

За цей час албанці ісламізувалися (на XX ст. 2/3 населення складали мусульмани, 1/3 ділили між собою католики і православні), вони загалом відставали від цивілізаційного поступу, перебуваючи в ізоляції і забутті. У XIX ст., як і серед інших поневолених народів Європи, почався процес національного відрядження. У 1911р., внаслідок повстання і підтримки Балканської ліґи (Сербія, Чорногорія, Болгарія, Греція) у війні проти Туреччини, Албанія здобула незалежність, офіційно закріплену у 1913 р. Лондонським договором.

Однак "албанська карта", яку розігрували тоді між собою Велика Британія, Австро-Угорщина, Греція і слов'янські держави півострова, частково Італія, з метою послабити й усунути з балканської геополітичної арени Туреччину і зберегти рівновагу сил, була вимінною: кожен дбав лише про свої національні інтереси і мало переймався питанням національної консолідації албанців і встановленням справедливости. *А правда полягала в тому, що великі етнічні масиви албанців проживали на своїх відвічних теренах у Греції, Македонії, Сербії (Косово) і Чорногорії.* Тому-то відразу, коли почалася І-а світова війна, на Албанію напали колишні союзники (Сербія і Греція). У відповідь на це спливла політична ідея "Великої Албанії", тобто майбутньої держави, яка б об'єднала всі етнічні землі албанців. Дуже швидко знайшовся й геополітичний союзник, а заразом і новий гравець на балканській шахівниці (Італія). Створення такої держави й передбачав другий Лондонський договір 1915 р., скріплений підписами лідерів країн Антанти.

Саме на цей претекст опирався Б.Муссоліні, окуповуючи Албанію під час Другої світової війни і створюючи нову державу зі значно розширенішими кордонами, що охопили Косово й інші менші реґіони у Македонії і Чорногорії. У війні проти фашистів і нацистів, як і в Сербії, ініціативу захопили албанські комуністи і встановили свою тоталітарну владу у 1945 р. на теренах довоєнної Албанії. Країна, дотримуючись ідеології сталінізму (у своїй національній відміні, зрозуміло) знов потрапила в ізоляцію і від Сходу (у соціалістичному блоці від 50-х рр. відмовилися від сталінізму), і від Заходу, який був "ненависним класовим ворогом".

Цей останній факт спричинив певні видозміни у албанському етносі: ті албанці, що проживали переважно у Юґославії, в

умовах доволі вільних, контактували зі світом, розвивали культуру і освіту, національну самосвідомість на якісно вищому рівні, ніж пригнічені комуністами і заблоковані від світових ідей їхні одноплемінники у незалежній державі. Незабаром юґославський режим Й.Броз Тіто почав побоюватися албанського національного піднесення. Почалася складна соціально-політична гра між двома противниками з метою узгодити динаміку націотворчого процесу албанців, які чисельно переважали у Косово, і асиміляторських зусиль Юґославії. У 1989 р. уряд останньої ввів війська на територію Косова у відповідь на масові виступи албанців за більшу автономію. Зі свого боку, албанці організували мережу неофіційних освітніх і культурних закладів, масово іґнорували юґославські соціальні порядки і под. з тим, щоб зберегти власну ідентичність і мобілізувати зусилля нації. У 1998 р. почалися повстанські дії у Косово, які й підтримав Захід.

Зони конфлікту.

Албанська конфліктна ситуація у основних рисах нагадує ситуацію у Боснії, а відтак і загалом на Балканах. Особливістю цього суперреґіону є те, що він перебуває у зоні контактів різних цивілізацій і те, що він надто довго перебував у зоні "історичного завалля". Під останнім поняттям ми розуміємо те, що впродовж століть народи Балкан проживали у неправових, імперських і шовіністично налаштованих державах. Ніхто ніколи не намагався влаштувати стосунки між народами і в середині суспільств за якимись нормативними принципами, ніхто не намагався з'ясувати історію і традиції свого сусіди. Єдиним принципом було: "Хто сильніший, того й право". Тому, живучи століттями поряд, балканські народи постійно тільки підозрювали один одного, іґнорували себе взаємно і, відповідно, ненавиділися.

Отже, перша зона конфлікту – *цивілізаційна.* Балкани – це зона зіткнення трьох великих цивілізацій: візантійської (православної), окцидентальної (католицької) та ісламської. Усі вони тривалий час перебували в стані протистояння одна одній. Від часу приходу сюди турків (XIV ст.) Балкани стали головним фронтом боротьби Європи і Азії. Виняткова аґресивність і жорстокість турків викликали відповідну жорстокість місцевих вождів. Наприклад, дії неймовірно жорстокого румунського

князя Влада (Дракули) XV ст., що по-садистськи вбив усіх незгідних тисячами. Якусь подібну садистську жорстокість ми спостерігали й з боку сербів у останній сербо-боснійській війні (етнічні чистки, масові зґвалтування і под.). На Балканах не відбулося цивілізаційного синтезу, принаймні, устійнення принципів співжиття у глобальних вимірах, тому й закостеніли відмінності.

Друга зона конфлікту – *конфесійна.* Протистояння релігій тут завжди було дуже відкритим, запеклим, ішло поруч із політичним натиском одних народів на інші. На перше місце виходили переважно не місії духовні, а місіонери державні. Наслідки були відповідні: не співдіяння релігій, а взаємонедовіра їх. Балкани завжди були реґіоном, де конфесійне протистояння розумілося як національне. Це була суцільна боротьба за "відбирання вірних". Тому кожен іновірець нині розуміється як "зрадник", якому треба помстити. В іншому духовно-конфесійному світі бачиться не сакральне, а передусім *вороже.*

Третя зона конфлікту – *історично-політична.* Всі народи Балкан зазнали жорстокого національного гніту, який тривав століття. Їхнє національне піднесення, закономірно, супроводжувалося різними ексцесами, пов'язаними із ненормальним суспільним та культурним становищем, ментальними комплексами пригноблених і скривджених і т.д. Як реакція на надмірний гніт у деяких народів півострова розвинулися власні ідеології гегемонізму та нетолерантности – особливо у сербів і румунів, менше – у болгарів і греків. Це реалізація знаної психологічної формули: "Гнітили мене, тепер я гнітиму". Зі свого боку, імперії (Візантійська і Оттоманська) нацьковували сусідні народи один на одного, маніпулювали ними – це теж породжувало взаємну недовіру, ворожнечу. Потім народи стали знаряддям у руках супердержав свого часу, які боролися за геополітичні впливи на півострові (Англії, Австрії, Російської імперії). Цивілізаційно-правовий поступ, який явно ушляхетнив міжнаціональні стосунки в інших поліетнічних реґіонах (наприклад, Скандинавія, Чехословаччина та ін.), теж обминув Балкани, що в результаті спровокувало крайню нетерпимість і позаправність у політичних діях балканських урядів і народів.

І четверта зона конфлікту – *ментальна.* Вищеописанні глобальні фактори зумовили особливу психологію балканців: вони підозріливі, нетолерантні, надто прив'язані до традиції, іґнорантні щодо Закону, віддають перевагу емоціям над

раціональним, керуються стереотипами, надто пам'ятають старі образи і несправедливості, навіть тоді, коли останні не стосуються їх особисто. Весь півострів ніби запікся у прагненні доказати щось своє, усунути противника. І тут бачимо яскравий контрприклад: народи, що зазнали найменше впливів "балканської" ментальності (хорвати і словенці) хоч і були втягнуті у цей вир, все ж, зберігаючи свою цивілізаційно-духовну орієнтацію на Захід, на католицтво, демонструють успішний шлях виходу із балканського завалля, розбудувавши демократію, законність, високий рівень соціального поступу, здобувши психологічну відкритість до світу і національну мобілізованість.

Отже, сьогодні албанців не сприймають відразу на всіх чотирьох рівнях: цивілізаційному (вони від усіх інакші, якісь "неправильні латинники"), конфесійному (вони мусульмани – "зрадники"), на політичному (вони вічно порушують "стабільність") і ментальному (вони завжди були "непевними").

Шляхи подолання конфлікту.

З боку Заходу. Стратегічною метою Заходу у подіях на Балканах після падіння соціалістичного блоку було запобігти перетворенню балканських країн у тоталітарні чи націоналістичні, забезпечити поширення демократії та ліберальних цінностей, збудувати рівновагу геополітичних сил, заґарантувати наступ американської маскультури і соціального праґматизму. Це б стало основою для постійних і широких впливів, передусім США і НАТО, на політичну і суспільну ситуацію в реґіоні, для поступового включення його у загальноєвропейську ліберальну систему норм і принципів. Найбільшими і найдієвішими противниками цього західного наступу виявилися посткомуністичний режим С.Мілошевича у Сербії і націоналістичний уряд Ф.Туджмана у Хорватії. Якщо хорватських правих вдалося "перетравити" шляхом внутрішньохорватської ліберально-соціал-демократичної опозиції і навіювання в країні настроїв міщанського меркантилізму та постмодерністського цинізму, то владу С.Мілошевича, як виявилося, можна було повалити тільки за допомогою "зовнішнього" удару. Ідеальною політичною силою для такого удару став албанський національно-визвольний рух у Косово. Це була справді Сила порівняно із невиразними і демагогічними рухами різномастих опозиціонерів до режиму С.Мілошевича в самій Сербії. І справді, лише після албанського

удару, підтриманого Заходом, найстрашніший диктаторський режим у Східній Європі упав.

Однак Захід боїться посилення націоналізму серед незахідних народів, а албанський рух на теренах колишньої Юґославії саме таким – націоналістичним і став, особливо за останній час. Тому, злякавшись випущеного із пляшки джина, Захід намагається утримати албанський рух у певних межах. Водночас Захід усвідомлює, що надмірно підтримуючи албанців, він ризикує втратити авторитет і впливи в інших балканських країнах, які розглядають албанський фактор як дестабілізацію.

З іншого боку, в подіях у "пост-Юґославії" бере активну участь така авторитетна військово-політична структура, як НАТО, яка є чи не найвирішальнішим чинником європейської стабільности і єдности. Усі постсоціалістичні держави прагнуть у майбутньому приєднатися до Європейського Союзу або до НАТО. Тож неґативістське сприйняття дій НАТО на Балканах загрожує підірвати майбутні інтеґраційні всеєвропейські процеси. Це ставить вимогу до Заходу будувати свою політику на Сході континенту більш виваженіше і враховувати його ментально-історичну специфіку.

По-суті, кардинально-значущим, чи навіть епохальним, результатом воєнних подій у Юґославії 90-х стало створення військового континґенту ЄС. Вперше після Другої світової війни намітилося стратегічне розходження між США і блоком західноєвропейських держав. Поки що це лише нібито "технічний" крок, "удосконалення системи", бо ж ніяких ідеологічних чи політичних розходжень між союзниками немає. Але це вже *сигнал*. Сиґнал про те, що Європа вступила у нову фазу свого геополітичного розвитку. І стимулом до цього послужили політичні процеси на Сході континенту.

Сьогодні, коли до НАТО вступили три середньоєвропейські держави (Польща, Чехія і Угорщина) і ще кілька середньо- і східноєвропейських держав заявили про свої наміри вступити до НАТО, з упевненістю можна передбачити лише одне: щоб успішно виконувати свою роль миротворця і стабілізатора, Північноантлантичний Альянс мусить зробити еластичнішою свою тактику на Сході, мусить розширити систему своїх цінностей та ідеалів, стати більше власне *європейським* явищем і організмом. НАТО не може вже залишатися тільки "давильною машиною" США, як його щораз більше сприймають на Сході Європи через юґославські події. Нині Європа, яка

значно розширила свої політичні межі, потребує нового "ритму дихання" і нових геополітичних накреслень, нових критеріїв та вартостей.

Кроки Заходу щодо вреґулювання конфлікту на юґославському просторі мають бути максимально виваженими і справедливими. Несправедливість одних не повинна долатися за допомогою тільки сили та неуважних дій щодо других. Схід Європи не повинен сприйняти Захід (США) як гегемона, як перед тим була Росія (СССР). Зустріч зі Сходом, чи власне із Середньо-Східною Європою, тобто з усім комплексом країн поза теперішньою Росією, це все-таки зустріч із зоною іншої відміни європейської цивілізації.

У подіях довкола Косова, Македонії, а відтак і Чорногорії, Захід має продемонструвати свою повагу до національних інтересів кожної зі сторін, так, як він це зробив у Боснії і Герцоговині. На одній землі тисячоліттями і століттями живуть різні народи і поділити ту землю треба без розмежувань самих народів. Трудне завдання. Це своєрідний іспит для Європейського Співтовариства і НАТО: вилікувати рану, здійснивши болючу операцію, чи загноїти її, підтримавши тих, хто зверху і "офіційний".

У балканських подіях можна побачити, у глобальніших вимірах, відвічну боротьбу двох принципів міжнародної політики: імперського та націоналістичного. Імперський принцип каже пригнічувати менших і слабких, щоб зберегти status quo. Націоналістичний каже визволити усіх і тим запобігти майбутнім конфліктам. Імперську політику провадив режим С.Мілошевича і вихід із складу Юґославії кожної з націй супроводжувався виливанням більшої чи меншої дози крові. Скільки ще треба пролити крові, щоб албанці здобули собі автономію в Македонії, на землі, на якій вони живуть чотири тисячі років?

З боку Сходу. У Центрально-Східній Європі лінія відмінности у реакції на балкано-албанські події проходить якраз по лінії цивілізаційно-релігійного поділу цієї частини континенту. Тобто, країни католицько-протестанського кола (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Литва, Латвія і Естонія) оцінюють події інакше, аніж країни православної сфери. Загалом вони підтримують дії Заходу, об'єктивно висвітлюють албанське питання, історію і національні особливості албанців, закликають до суворого дотримання міжнародних правових норм. Навпаки

ж, у православних країнах панує майже офіційне засудження дій Заходу, замовчування і демонізація албанської теми, апеляція до містичних категорій "православно-слов'янської єдности", до якогось химерного "слов'янського націоналізму". І ця реакція часом набирає хворобливих форм, тому що *не може бути єдиного націоналізму для зовсім різних націй, базованого лише на подібности їх мов.* Нація – це категорія складна і справді містично-глибинна, яка включає в себе такі глибинні поняття і характеристики, як расове походження, менталітет, географічний і геополітичний фактори, культурна традиція, вітально-вольові устремління, соціально-економічні та історичні особливості. Відповідно, кожна нація має свої національні інтереси. Тож коли містика і національні інтереси окремої нації починають накладатися на "спільні всеслов'янські інтереси", всеслов'янську містику, то виходить щось гібридно-патологічне. Власне такі патологізми у минулому часто демонстрували нам жахіття глобальних репресій і насильницьких деформацій політичної історії, чи то був руїнницький і тоталітаристський хід Російської імперії під прапором панславізму та "істінного православія", чи насильства Третього Рейху з його теорією арійства, чи злочини Туреччини у Вірменії і Курдистані під гаслами пантюркізму і под.

Особливо неґативістською є реакція на події в Македонії, а перед тим у Косово, у Росії. Москва повністю програла геополітичне змагання із Заходом на Балканах. Посилення албанського фактору вона сприймає як докорінне і стратегічне послаблення своїх позицій. Адже раніше її гегемоністські кроки у цьому реґіоні супроводжувалися ідеологією та пропаґандою слов'янофільства і консолідації православ'я. Так Росія здобула собі двох надійних союзників – Сербію і Болгарію. Албанці є неслов'янами і переважно неправославними. Пам'ятаючи про підтримку з боку Росії всіх асиміляторсько-імперських дій Сербії щодо них ще від XIX ст., вони закономірно стають найрішучішим і найпослідовнішим противником Москви на Балканах.

Тепер задамо собі риторичне питання: чи послаблення позицій Москви у стратегічно важливому для України реґіоні може розцінюватися як автоматичне послаблення наших позицій? А саме таку систему критеріїв пропонує "слов'янсько-православна" концепція бачення албанської проблеми, яку ми спостерігаємо в більшості наших державних ЗМІ. Скоріше, навпаки. Зона Балкан є надзвичайно важливою для геополітичного самоствердження

України і тому у цьому просторі Україна повинна вести свою політику, а не йти у фарватері чиїхось імперських інтересів та ідеологій. Тут вона повинна активно пропонувати мирні проекти для вирішення конфліктів, розвивати союзницькі зв'язки, нарощувати військову присутність, прокладати шляхи для торгово-господарського співробітництва.

Геополітична зона Південно-Східної Європи є органічною і стратегічно обумовленою для зовнішньополітичної активности України. Концентруючи свої зусилля довкола прадавнього і географічно закономірного геополітичного епіцентру цього суперреґіону – Чорного моря – Україна зможе зміцнити свої позиції у загальноєвропейському і навіть у всеєвразійському просторі. Тож, виходячи із принципу справді національного інтересу, не можна допустити втягнення себе у деструктивно-ретроґрадні, засліплені потоки "православного месіянства" і химерного "слов'янського націоналізму". Є конкретні геополітичні інтереси кожної конкретної нації і не може бути "спільних" геополітичних інтересів кількох націй, розкиданих у абсолютно різних географічних реґіонах – чи то Балтії, чи Північної Євразії, чи Центральної, чи то Південно-Східної Європи, – як слов'яни. Геополітичні союзи будуються на засадах взаємовигідної співдії, географічної і політичної солідарности, економічної користи, стратегічно-глобальних планів розвитку, а не на емоціях псевдомістики: "слов'янське братерство", "православна єдність", – хто може дати всьому цьому раціональне визначення?!

До того ж, ми, українці, якось забули, дуже швидко і дуже необачно, що ще зовсім недавно ми теж перебували під завалами Історії, тобто у політичному небутті, як "неісторична", бездержавна нація. Що зовсім недавно за нами теж не хотіли визнавати права "на нашій, не своїй землі" (Т.Шевченко), твердячи, що "ми такі самі слов'яни", що українців взагалі видумали австрійці чи то поляки, або, як заявив один сучасний російський публіцист, "мазепинство-самостійництво виплекали в інкубаторах Ватикану". І це невизнання за нами права на своїй землі завжди оберталося ріками крові і перманентною конфліктністю. Чи ж варто й далі виступати з позицій іґноранства "прав націй на самовизначення", як писали у часи переможного наступу демократії у Європі – у політичних програмах XIX ст.?

Балкани після Мілошевича

Пішов останній диктатор комуністичного типу в Середній Європі. Упав режим, який тримав у напрузі цілий континент, принаймні, останні 10 років. Примара перманентної війни, пов'язана з ним, здається, поволі покидає Балкани. Так за одну ніч, коли було прийнято рішення про відставку Мілошевича, у жовтні 2000 р., фактично відбулися процеси, які змінили глобальні геополітичні тенденції майже на всьому материку Євразія.

Чому політичні зміни у адже ж невеликій порівняно балканській країні (чисельність населення бл. 10 млн., площею 102 тис. кв. м.) означають так багато? Яким чином маленька нація зуміла своєю активністю привернути увагу цілого світу і так дієво вплинути на суспільно-політичне життя народів-сусідів, цілого реґіону? Що означає це затягнуте прощання з комунізмом? Який інтерес може мати Україна в результаті розвитку тих чи інших тенденцій в Середньо-Південній Європі?

Падіння режиму Мілошевича збіглося в часі з майже повним уже розпадом мікроімперії "Юґославія". Так історично склалося, що впродовж 1-ї половини XX ст. еліта сербської нації ідеологічно підготувала й політично здійснила підкорення і об'єднання в одній державі кількох сусідніх народів – хорватів, словенців, боснійців, македонців, чорногорців і частини албанців (край Косово) та угорців (край Воєводина). Внаслідок жорстоких і кривавих воєн (загинуло понад 200 тис. людей) впродовж 90-х років перші чотири нації, які мали у федеративній Юґославії республіканський статус, досягнули незалежности. Чорногоріяцю незалежність як мету проголосила і почала політично втілювати в життя якраз напередодні падіння режиму Мілошевича. Албанці Косово фактично добилися автономії під егідою військ НАТО, які взяли край під контроль у 1999 р. під час міжетнічних зіткнень. Відтак історія ще раз потвердила свій Закон, згідно з яким кожна багатонаціональна імперія приречена, рано чи пізно, на розпад. Живі клітини-організми нації – завжди виявляються тривкішими, аніж будь-які штучні "об'єднувальні" ідеології і політичні системи, якими б привабливими і хитрими вони не були. Отже, кінець режиму Мілошевича – це кінець останньої мініімперії в Середній Європі, створеної на ґрунті домінування і гегемонії. Попередньо у цьому реґіоні пробували домінувати з "інтернаціональною" ідеєю на устах Угорське королівство (XI–XVI ст.), Велике князівство Литовське (XIV–XVI ст.), Річ

Посполита (XVI–XVIII ст.), Австрійська Корона-Імперія (XVI–XX ст.), Оттоманська імперія (XV–XX ст.), Росія-СРСР (XIX–XX ст.), у дрібніших формах – Чехословаччина у 1918–1992 роках, "Велика Румунія" у 1941–1944 роках, Угорщина у 1939–1944 роках.

Історичне підґрунтя

Прощання з ідеєю гегемонії для сербів було таким драматичним і болісним тому, що впродовж кількох сторіч від доби Середньовіччя, коли могутнє Сербське царство було розбите й підкорене Османською імперією (1389 р., битва на Косовському Полі), у свідомости православного сербського народу плекався міф священної боротьби за свободу проти мусульман-азійців, міф впевнености у власній обраности. Сама психологія сербів виробилася як дуже енерґійна й героїчна. Особливо зміцнилася сербська національна ідеологія протягом XIX ст. Після антитурецького повстання 1815 р. Сербія отримала автономію, яку повністю закріпив Андріанопольський мирний Договір 1829 р. Проте ще довго більшість сербських етнографічних земель перебували під владою Австрії і Туреччини. Повну незалежність північна частина Сербії отримала у 1878 р., внаслідок поразки Туреччини у російсько-турецькій війні 1877–78 рр., яку активно підтримали проти турків всі балканські народи. Усі етнічні сербські землі цілковито вдалося об'єднати лише у 1918 р. після перемоги держав Антанти у Першій світовій війні, в коаліції яких перебувала маленька Сербія.

У ході затятого протистояння завойовникам сформувався войовничий сербський націоналізм, виклична гордість за свої здобутки у порівнянні з сусідами, які довше залишалися у неволі (румуни, болгари, албанці, хорвати, словенці та ін.) По суті, серби стали народом-лідером на Балканах у справі національного визволення і самоствердження. Для слов'янських народів, які у XIX ст. майже всі (крім росіян) перебували під чужоземним гнітом і вели наполегливу боротьбу проти турецького, австрійського, російського та німецького імперіалізмів, взаємопідтримували себе, серби були до певної міри зразком для наслідування. Героїчний епос (знамениті пісні і леґенди про гайдуків-месників!), багатогранна література, жвава і гостра політична публіцистика та ідеологія, яскраві лідери, міф про могутнє середньовічне Сербське царство – усе це сприяло витворенню ідеї про особливе покликання сербів, їх вирішальну роль у справі визволення

Балкан. А від цієї ідеї вже був один крок до гегемоністичної ідеї "Великої Сербії", тобто наднаціональної теоретично, але сербської за сутністю, домінуючої держави на всьому просторі життєдіяльности сербів і їх геополітичних інтересів. Ця теорія вилилася у створення "Юґославії" як держави для всіх південних слов'ян. На ній виховувалися цілі покоління більш як століття. Тому сьогодні, коли Юґославія реально розпалася, сербам так важко розпрощатися з нею.

У цьому контексті сербам дуже "підіграли" три інші слов'янські народи, які жили поруч, – передусім хорвати, словенці та чорногорці. Усі вони зазнали багатосотлітнього гніту з боку угорців, німців і турків. Остання хорватська держава упала під натиском Угорської Корони у XII ст. Словенці були підкорені німецькими імператорами ще раніше, Чорногорія ж, хоч і відновила свою напівнезалежність вже у XVII ст., але весь час перебувала "в облозі" з боку турецького світу, була в ізоляції. Відповідно ці малочисельні, з поруйнованими культурами, народи не змогли вчасно виробити наступальну національну ідеологію, загартувати національну свідомість. Відтак вони відчували свою слабкість як перед німецьким світом, куди входили Словенія і Хорватія, так і перед турецьким, що домінував на Балканах до кінця XIX ст. У середині XIX ст. у середовищі патріотичної інтеліґенції південних слов'ян (окрім болгарів і македонців, які мали свою величну державницько-культурну традицію) виникла ідея синтезу в одну культуру і майбутню державу, як надійніший засіб для протистояння зовнішнім політичним і культурним імпералізмам. Наприклад, з цією метою хорвати під дириґуванням свого ідейного і духовного лідера – знаменитого письменника і критика Людевіта Ґая – відмовилися від тих діалектних особливостей своєї мови, які задуже відрізняли її від сербської мови. Так поступово витворилася єдина сербсько-хорватська мова, якою як офіційною користувалися у Чорногорії та Боснії і Герцеґовині в епоху Юґославії. Словенська мова зберегла свою окремішність, оскільки вона ґенетично занадто відрізнялася від сербської і хорватської мов, будучи ще спорідненою зі словацькою і чеською. В епоху Юґославії говорилося про єдину сербсько-хорватську (а, значить, і чорногорську та боснійську) культуру, літературу і т.д. Щось на зразок того, як в СРСР постійно зближували "братні мови і культури" східнослов'янських народів – росіян, білорусів і українців. Хоча тут виконання інколи було різним, але сценарій,

по суті, один: *з різного зробити однакове*. Закономірно, що відразу після здобуття Хорватією незалежности у 1991 р. хорватська мова була проголошена самостійною і офіційною для нової держави. Зараз ведуться політичні і наукові дебати про можливе усамостійнення боснійської і чорногорської мов, які, на думку їх прихильників, зберегли глибинну самобутність і при вільному розвиткові можуть забезпечити собі повноцінне існування.

Таким чином, сербський націоналізм у XIX ст. отримав від своїх найближчих сусідів своєрідну ін'єкцію "вивищення". Серби відчули себе "першими серед рівних". Саме на такій засаді й була створена у 1918 р. перша спільна держава південних слов'ян – "Королівство сербів, хорватів і словенців", яка у 1929 р. отримала офіційну назву "Юґославія".

Власне ця реальна нерівність між народами й спричинила велике розчарування у спільній державі передусім хорватів, як найбільшої і наймобілізованішої нації. Уже від 20-х років вони повели боротьбу за повне національне визволення. Цей підпільний революційний хорватський рух був надзвичайно завзятим і жорстоким, супроводжувався акціями терору (наприклад, убивство у Марселі сербського короля Олександра Караґеорґієвича у жовтні 1934 р. і под.) Уже на кінець 30-х він став вирішальною силою в хорватському соціумі і політиці.

В умовах, коли формально ліберальна влада Юґославії, підтримувана ліберальними урядами Заходу, передусім Франції і Британії, реально зневажала національні права і свободи несербських народів країни, природним було, що хорватські "усташі" ("повсталі") під проводом Анте Павелича ідеологічно еволюціонували в бік право-консервативних, навіть профашистських ідей, шукали підтримки у тоді фашистській Італії і нацистській Німеччині. Саме це й стало протекстом до того, що після розгрому Юґославії у 1941 р. Німеччина підтримала створення самостійної Хорватської держави на чолі з А.Павеличем. Відтак Хорватія стала союзником Німеччини у Другій світовій війні. (Подібною була ситуація зі створення самостійної Словаччини у той же час як антитези до мікроімперської Чехословаччини). Зрозуміло, що хорвати, мотивуючи свої дії попередніми приниженнями і образами, брали участь у каральних операціях німців проти сербського партизанського руху, який тоді розгорівся по всій країні, взагалі були настановлені антисербськи. *У цьому й закорінена*

головна причина глибокої національної ненависти між сербами і хорватами, які таким чином опинилися під час світової війни на протилежних боках фронту. Для порівняння зазначимо, що у Словаччині, де попередньо не було такої сильної образи і античеського революційного руху, до такої ненависти і боротьби між двома народами не дійшло.

Героїчність і динамічність сербської психології підтвердилася й під час світової війни, коли серби практично самостійно визволили всю свою територію від німецько-італійської окупації шляхом завзятої партизанської війни, у вирі якої й зринув талант Йосифа Броза (партійне псевдо "Тіто") – хорвата за національністю і комуніста за переконаннями. Паралельно з комуністичним рухом опору в Сербії розвивався рух опору націоналістів під керівництвом Д.Міхайловича – т.зв. "четники". Однак поступово комуністи стали домінуючою силою, тому що діяли як тоталітаристська, централізована і воєнізована партія, а також вони вдало використовували зв'язки з СРСР, звідки отримували зброю і, головне, моральну наснагу, оскільки уповання сербів на Росію було вже традиційним ще з XIX ст. Четники ж Д.Міхайловича та середовища демократичних партій Сербії не зуміли організувати таких масштабних сил через власні суперечки, демократизм та слабку підмогу Заходу, який вагався, помилявся, остерігався сербського націоналізму.

У вихорі наступу на позиції окупанта обидва сербські табори жорстоко розправлялися з "колаборантами" – хорватами – колись своїми побратимами у боротьбі за національне відродження і визволення. Таким трагічним є парадокс юґославських міжнаціональних стосунків, один з найбільших уроків трансформації національної ідеології і стратегії. Національна образа і взаємна ненависть двох слов'янських народів запеклася ще міцніше. Перемога комуністів Тіто в очах хорватів, словенців, албанців і босняків означала повернення сербського домінування, а не "торжество інтернаціонально-класового братерства", як це декларувалося офіційно.

Упродовж всієї післявоєнної історії соціалістичної Юґославії цей прихований конфлікт між двома найбільшими народами федерації – сербами і хорватами (хорвати зараз налічують до 5 млн. нас.) – тлів постійно. Він виявлявся у спорадичних акціях громадянської непокори з боку хорватів, в ідейному і культурному протистоянні, в терористичних актах хорватських націоналістів, які діяли за кордоном (наприклад, напад на

юґославське посольство у Стокгольмі у под.) При чому за цей час сформувалася загальна соціально-культурна перевага словенців і хорватів як суспільств католицьких, вихованих на вищих, мобілізуючих західних громадянсько-цивілізаційних вартостях і принципах. За рівнем економічного розвитку дві північні республіки суттєво випереджали решту юґославського суспільства. Власне міжконфесійний вододіл був найглибшим. Ще у XIX ст. він завадив злиттю хорватів і сербів в одну націю, тепер же він ознаменував глобальні орієнтації двох народів у вимірах цивілізацій: західно-католицької і візантійсько-православної. Ці тенденції підтвердили і сучасні події, коли самостійні вже Словенія і Хорватія, на відміну від решти юґославського та й балканського (окрім Греції) простору, дуже швидко почали наближатися до західних стандартів суспільно-політичного життя.

Юґославія Тіто була своєрідною противагою з метою запобігти надмірности сербського гегемонізму, виплеканого у міжвоєнній королівській Юґославії: вона складалася із шести союзних республік – Словенії, Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Македонії, і двох автономних країв – Косова і Воєводини. Проте, це не ліквідувало проблеми. Реально країною правила все-таки сербська верхівка: вона домінувала у комуністичній партії, у владі, у керівництві армії і т.д. Тобто і в комуністичному варіанті Юґославія була виявом сербського великодержавництва і гегемонізму. Комуністична партія, яка так завзято визволяла країну від німецько-італійських окупантів, тепер отримала в національній сербській міфології місіонерську роль як ідеологічний рух, що знайшов істинний шлях до величі сербського народу. Саме тому серби так довго і так болісно прощалися з комунізмом, найдовше серед народів Середньої Європи.

Комуністична ідеологія для сербів, як і для росіян в добу СРСР, стала замінником ідеології національного самоствердження і експансії. Вона міфо-героїзувалася в масовій свідомости, як у постсовєтському просторі до сьогодні ще міфо-героїзується "подвиг советсько-комуністичних героїв у роки Великої Вітчизняної війни". У жодній іншій країні Європи, окрім СРСР і ще Албанії, комуністична ідея не змогла так цупко переплестися з націоналізмом-патріотизмом та гегемонізмом, як в Юґославії. Тільки у свідомости таких народів, як росіяни і "юґослави", може виникнути і функціонувати таке гібридно-неприроднє поняття

як “націонал-большевизм”, “націонал-соціалізм” і под., що й є виявом парадоксального накладання та підміни ідей і завдань, які робилися і робляться задля одного – домінування.

Подібні феномени ми ще бачимо на Кубі, у В’єтнамі, Лівії і под., де саме різні відтінки соціально-комуністичних теорій замінили цим народам ідеологію національного самоствердження у запеклому протистоянні ворогові (у даних випадках – імперіалізмові США).

Сучасні перспективи

Геополітично розпад Юґославії і падіння режиму Мілошевича мають значення спектральне, тобто спровоковані цим процеси суттєво вплинуть і на політику Заходу, і на політику Росії, і на тенденції в Середній Європі. Захід, передусім США, з такою увагою поставився до подій в Юґославії, аж до тривалих бомбардувань її території і окупації Косова, тому що були свідомі того геополітичного значення, яке має ця порівняно невелика країна у просторі Середньої Європи. Юґославія, а, власне, Сербія, розміщена в самому центрі Балканського півострова. Це означає, що контролювати цю геополітичну зону можна, лише маючи цю країну за союзника або в залежности чи під контролем військових баз. Територія Сербії – це ще й значний транспортний коридор, в тому числі транспортні можливості Дунаю як найбільшої ріки Європи. Це великий міст із Західної Європи до Європи Південно-Східної і далі, до Туреччини і Передньої Азії.

З другого боку, сама позиція сербського народу, войовничого народу-лідера, особливо серед православних і слов’янських народів реґіону, є для багатьох визначальною. На Сербію, за традицією, звертають увагу болгари, греки, румуни, молдавани, українці, білоруси, росіяни. Тому поширення західних ліберальних вартостей і стандартів життя в реґіоні Балкан було б не до кінця ефективним і повноцінним без охоплення Сербії. Відтак для Заходу режим Мілошевича був останньою перепоною на шляху до повного домінування на півострові ліберально-демократичних норм та ідеалів. І надалі діалог із Сербією та інтеґрація її в систему євроатлантичної політики буде пріоритетом для Заходу в цьому реґіоні.

Отже, об’єктивно Сербія, за своїм геополітичним становищем, історією та морально-вітальними потенціями є тією країною, яка здатна вирішально впливати на суспільно-політичні тенденції

реґіону, в чомусь консолідувати його. Незважаючи на те, що авторитет сербів значно впав за 90-і роки, коли вони вели явно аґресивні і гегемоністичні війни у Хорватії, Боснії та Герцеговині, Косово. Як і 500 років тому – це центральна країна Балкан, внутрішні імпульси якої відразу змушують "здригатися" всі сусідні народи і держави. І ще одним підтвердженням вітальної сили сербів є сучасний надзвичайно високий рівень розвитку їхньої культури, яка всупереч тотальній блокаді економічній та ізоляції політичній успішно "радіює" на світ чи то романами Мілорада Павича чи фільмами Еміра Костуріци.

Падіння режиму Мілошевича і самої ідеї "Юґославії" є потужним ударом по геополітичних інтересах Росії. Як відомо, Москва, яка ще від XVI ст. живила в собі міф "Третього Риму", весь час, починаючи від XVII ст., прагнула наблизити і здобути "Другий Рим" – Константинополь. У російській імперській міфології і доктрині Константинополь (Стамбул) виступає певним заповітним "Святим Містом", центральною точкою устремління і опертя при майбутньому домінуванні у світі чи, принаймні, у просторі Євразії. Упродовж XVIII–XIX ст. Росія вела безнастанні війни, передусім з Турецькою імперією, спочатку за утвердження на Чорному морі, для чого вона мусила стерти з лиця землі практично "єдиновірну" і "єдинокровну" Україну, а потім за присутність і домінування на Балканах.

Коли у середині XIX ст. Турецька імперія вже ослабла і підупала як патріархально-феодальна, відстала держава, експансивним планам Москви суттєво перешкодив Захід – Кримська війна 1853–56 рр. і поразка Росії. Правда, завдяки талантові державних ідеологів і письменників, цю катастрофу обернули в химерній російській свідомости в новий міф героїчного чину, який і досі живе в леґенді Севастополя – "города русской славы". Якої слави? – хочеться запитати кожному історикові.

Захід і надалі робив усе, щоб Росія не здобула вирішальної перемоги у чорноморсько-балканському напрямку. Зі свого боку, Москва далі витрачала масу матеріальних і духових сил, щоб просунутися хоч трохи на Південь, до пожаданого міста-леґенди, міста св. Константина, по дорозі змітаючи і руйнуючи ті народи і країни, які стояли на заваді до цієї мети – Кримське ханство, Молдавію, Кавказ. Власне, цей аспект руху Москви на Південь вловили розумніші політики нововідроджених націй – румунів, болгарів, сербів, греків, хорватів, чорногорців – і догледіли в планах "старшого – чи то православного, чи то

слов'янського – брата" не тільки "любов до єдинокровних" і "співчуття до єдиновірних", а й цілком праґматичні імперські дії та інтереси. Тобто балканські народи, на відміну, наприклад, від українців, зуміли розрізнити зовнішні декларації, пропаґанду Росії від її реальної тиранічної і асиміляторської політики. Це й врятувало ці народи від можливої історичної поразки і рабства, від добровільного приєднання до Росії з майбутнім розчиненням у її невиразному суспільному морі. Хоча всі балканські народи і пам'ятають із вдячністю, що за допомогою російського наступу на Оттоманську імперію і за значної її підтримки політичної вони змогли визволитися національно і зміцнитися державно. Це і є причиною того, що Росія дотепер розглядає Балкани зоною своїх впливів, а балканські політики в тій чи іншій мірі, залежно від конкретної політичної і геополітичної ситуації, рахуються з її думкою.

Сьогоднішня поразка Росії на Балканах містить у собі не тільки історично-геополітичні причини, а й стратегічні і тактичні прорахунки: адже зрозуміло було від самого початку, що диктаторський комуністично-соціалістичний режим Мілошевича впаде, якщо не сьогодні, то завтра, що в умовах переходу Росії і всієї Середньо-Східної Європи до демократії робити ставку на ортодоксально антидемократичну ідеологію – значить виставляти себе перед усім світом в ролі союзника і заступника чогось одіозного, неприйнятного. Окремі голосування Росії в Раді Безпеки ООН, в Парламентській Асамблеї Ради Європи, її просербські, промілошевичівські заяви мали просто скандальний характер, це була, по суті, відверта підтримка масових убивств, етнічних чисток і ґеноциду, придушення свободи і прав людини, іґнорування міжнародних норм. Однак, Москва пішла на це. Чому? Бо у засліпленні своїм імперіалізмом, своїм міфом про якесь "світове покликання Росії" радше не аналізувала події і тенденції, а віддалася емоції: коли руйнувалися старі, награні схеми, вона хапалася за їхні рештки, замість будувати нові. *У доктрині імперіалізму нема ніяких вартощів, ідеалів, норм, там панує лише одне почуття – стремління домінувати, прокладати шляхи для розширення своєї влади і впливів за всяку ціну.*

На цей раз невдалий вибір союзника обернувся для Москви контрударом у вигляді загальної неґативної реакції на її дії міжнародної політичної і громадської думки, остання часто однозначно оцінювала Росію як співучасника кривавих злочинів

Мілошевича, як його адвоката. Ударом для Москви стала і її галаслива демагогія про любов до сербського народу і обіцянки допомагати йому у протистоянні Заходові: коли прийшов час конфлікту між НАТО і Сербією, Росія фактично зрадила свого традиційного союзника і не зробила жодного дієвого кроку задля Сербії, чим викликала велике розчарування сербського народу у "великому східному братові". Є ще один аспект цієї складної юґославської поразки Росії – історичний: у третє тисячоліття вона увійшла як великий, світовий співучасник вічної війни Тиранії проти Свободи, як політична сила, що підтримує найреакійніші, найантигуманніші режими на планеті. (Окрім режиму Мілошевича, можна ще назвати режими Лукашенка в Білорусії, Рахмонова у Таджикистані, Кастро на Кубі, Кім Чен Іра в Північній Кореї).

Підтримка Москвою Мілошевича, буквально до останньої миті, коли під тиском народного наступу він визнав свою поразку на виборах, ще раз засвідчила, наскільки Москва короткозора, наскільки готова покластися на грубу силу задля того, щоб зберегти свої впливи десь у геополітичному Просторі. Щось подібне вона потвердила кількома днями пізніше, коли перша визнала і привітала режим Лукашенка з перемогою на відверто недемократичних, нелеґітимних парламентських виборах у Білорусі. Привітання ж з перемогою сербського демократа Коштуніци з уст російського міністра закордонних справ Ігоря Іванова у цьому контексті виглядало як невдале фарисейство.

Тому на Балканському півострові, який ще від XVIII ст. вважається особливою зоною впливу Росії, не залишилося жодної держави, яка б зберегла прихильність до Росії, яка б пов'язувала своє майбутнє з Росією. Словенія і Хорватія як глибинно католицькі і дуже окциденталізовані країни, однозначно зорієнтовані на Захід і його суспільно-політичні структури. Албанія, як і вже майже самостійна – Чорногорія, історично і за своїм геополітичним становищем зорієнтовані на Середземномор'я і їхні торгово-економічні зв'язки із країнами Південного Заходу Європи, передусім з Італією, лише будуть поглиблюватися і розширюватися. Греція після Другої світової війни міцно увійшла у західноєвропейську цивілізаційну систему, є членом ЄС і НАТО і православна конфесійність її населення ніяк не перешкоджає цьому. Туреччина є традиційним геополітичним суперником Росії на Балканах і в реґіоні Передньої Азії, зараз це протистояння лише посилилося після унезалежнення країн

Закавказзя і Середньої Азії. Тотальна ідейно-політична війна між Росією і мусульманським звітом, яка намітилася у конфліктах на Кавказі та в Середній Азії, автоматично поглибила прірву між Туреччиною і Росією. Як відомо, Анкара претендує, принаймні, на неофіційне лідерство у кавказькому геополітичному реґіоні та у тюркському світі (Азербайджан, Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан та ціла низка інших дрібніших тюркських народів, розселених, в основному, на території Російської Федерації і Китаю на просторі від Північного Кавказу до Тянь-Шаню). На це неодмінно ревниво реаґує Москва. Тому протистояння між ними вже набрало глобально-геополітичного і цивілізаційного характеру.

Новопостала мусульманська держава Боснія і Герцеґовина, зрозуміло, ніколи не вибачить Москві підтримку сербів під час недавньої війни, коли сербами влаштовувалися т.зв. "етнічні чистки", тобто масова різанина мирного населення, її політика і орієнтація будуть однозначно антиросійськими, з підтримуванням будь-яких ідей і дій Заходу чи ісламського світу для послаблення ролі Росії в реґіоні Балкан. Однозначно прозахідну політику вибрали слов'янські і православні Македонія та Болгарія. І хоча через власну суспільно-економічну стагнацію вони ще не можуть на рівні включитися у соціально-політичну систему Заходу, чому заважає і їх ментально-культурна традиція, однак з подій розпаду Юґославії вони взяли для себе добрий урок щодо ілюзій про можливий союз з Росією. Навряд чи захочуть політичні еліти цих країн грати в якусь гру "взаємних симпатій" з Москвою, коли імперіалізм та еґоїзм останньої оголився так майже скандально.

І, нарешті, Румунія, тепер найбільша країна на Балканах. Її насторога і протиставленість Москві, схоже, закам'янілі надовго. Тривале і уперте невизнання молдаван однією з румунами нацією і стимулювання всіх можливих антирумунських процесів у цьому плані, відкрита підтримка Москвою сепаратизму проросійського Придністров'я і небажання конструктивно розв'язувати придністровську проблему, широка підтримка конфесійної експансії Російської Православної Церкви у Молдові, пам'ять про суттєві розходження і територіальні взаємні претензії Румунії і СРСР під час Другої світової війни, свіжа пам'ять про жорстокі дії російської 14-ї армії у військовому конфлікті в Придністров'ї 1992-го року – ось комплекс конфліктних проблем та протиріч між Москвою і Бухарестом, вирішення якого розтягується до

неозорих часових меж. Тобто північно-східна брама на Балкани – геополітично значуще румунське пониззя Дунаю – для Москви є міцно зачинена.

Сама ж Сербія об'єктивно відтепер тяжітиме до переміни своїх геополітичних орієнтацій і симпатій. По-перше, перемога демократів відчиняє для країни широкий простір для контактів із Заходом, передусім з Європою, про що засвідчив і перший офіційний візит новообраного президента Коштуніци – до Страсбурґа. По-друге, події останніх років змусили сербський народ розчаруватися в Росії, охолонути до неї. По-третє, з падінням Мілошевича у Сербії з'явилися нові геополітичні перспективи у просторі Середньої і Південно-Східної Європи, які перед тим гальмувалися одіозністю її лідера і "старомодністю" його ідеології та політичної системи.

Розвиток ситуації на Балканах говорить, що Москва взагалі не зуміла використати у постсовєтську добу свого привабливого іміджу в цьому реґіоні як "визволительки православних", "Великого слов'янського брата" і т.п. Вона не запропонувала своїм колишнім союзникам нічого нового і перспективного, сам внутрішньополітичний розвиток Росії декларував лише посилення суспільного хаосу і занепаду та рецидивів імперства. Всім стало цілком ясно, що окрім імперських інтересів у Росії в цьому реґіоні і взагалі у міжнародній політиці немає більше ніяких цілей. Інформація у світових мас-медія про те, що диктатор Мілошевич і його син Марко, який керував кримінальною мафією в країні під прикриттям свого всемогутнього батька, прагнуть сховатися у Москві від розгніваного народу – лише додатково припечатала російський імперіалізм як середовище світового зла.

Якими ж можуть бути перспективи Сербії і всього реґіону Балкан у всьому цьому контексті подій і тенденцій? Хоча новий президент Воїслав Коштуніца й виступає з позицій інтеґрації Сербії в європейське співтовариство, все ж, гадається, доля Сербії буде не однозначно прозахідною, проліберальною. Сербський народ занадто довго почував себе ображеним та ізольованим, щоб відразу все пробачити Заходові і кинутися в його обійми. Сербський націоналізм був і залишається основною рушійною силою активізації сербського суспільства. Усі війни сербів у Хорватії, Боснії та Косово сприймаються у масовій свідомости як справедливі, "святі" війни на захист інтересів сербської нації. Ветерани цих війн, героїзовані у свідомости суспільства, зберігають непорушний авторитет і, відповідно,

впливи в країні. Про це свідчить хоча б те, що добровільно серби не віддали жодного військового діяча чи політика, визнаного Міжнародним Судом "військовим злочинцем". Це усвідомлює нове керівництво країни і тому рахується із силою націоналізму. Тому сам Коштуніца характеризує себе як "демократичний націоналіст". Тож сподіватися, що ментальна насторога сербів до Заходу, підтримана релігійно-цивілізаційною відмінністю як православних і нащадків візантійської культурно-цивілізаційної традиції, швидко мине – марно.

У цій протиставлености Заходу, можна сказати, атлантизмові, у значенні геополітично-цивілізаційного центру, є ще й та причина, що Сербія перебуває якраз у геокультурному епіцентрі прадавньої дунайської цивілізації. Тобто її культура, ментальність, соціально-господарські традиції проростають з географічних особливостей реґіону. Таким чином післяюґославська Сербія обіцяє стати одним із найбільших і найзначніших форпостів середньоєвропейської політичної і культурно-ментальної ідентичности. Однозначно, що ця країна в майбутньому буде прагнути до налагодження найтісніших і найширших зв'язків передусім із країнами найближчими собі в культурно-цивілізаційному плані – з Румунією, Болгарією, Македонією, Грецією, Молдавією, Україною. Тобто об'єктивно Сербія є спрямована до Чорноморського геополітичного простору. І як важливий транспортний коридор, і за своїми господарськими стандартами та можливостями вона саме у цьому просторі зможе знайти ефективну економічну нішу. Розчарування Сербії в Росії, хай і не до кінця, і водночас її глибокий націоналізм змушуватимуть її керівництво шукати міжнародної опори для своє країни саме в середньоєвропейському геополітичному просторі, а не десь у серцевині Євразії – у Москві чи Пекіні, як це було за комуністів. Геополітичний простір Чорномор'я, що включає Балкани і Кавказ, колишню античну Понтиду (Україну) і Анатолію {Туреччину), є тим гігантським чотирикутником, у якому зможе вповні зреалізувати себе кожна країна цього суперреґіону, кожна національна культура незахідної, неатлантичної традиції. У цьому просторі колись спалахували і потужно розвивалися вогнища цілих цивілізацій – хеттів і еллінів, Фрігії та Трако-Іллірії, Скіфії і Колхіди, Візантії і Русі, – то чому ж він не може бути епіцентром і сьогодні?

Українська політика на Балканах відтепер мусіла б бути активнішою і конструктивнішою, позаяк падіння режиму

Мілошевича засвітило зелене світло перед українським МЗС. Чому? Не секрет, що дотепер українська політика в цьому реґіоні була обережною і стриманою. Традиційна симпатія до православних народів змушувала делікатно ставитися до юґославських конфліктів, де якраз православні серби виступали аґресивною стороною. Це відбивалося й на наших ЗМІ, які дуже мало, порівняно з європейськими, повідомляли про жорстокі деталі і складнощі подій на теренах Юґославії. Водночас здоровий глузд і праґматизм підказували, що виявляти якийсь особливий ентузіазм з приводу православно-католицького й православно-мусульманського конфліктів, як того вимагала Росія і проросійськи налаштовані політики різних мастей, не треба. Треба керуватися національними інтересами і постулатами стратегії перспективного утвердження України в її геополітичній зоні, тобто у Чорноморському просторі. Падіння ж мікроімперії "Юґославія" розв'язує руки для української дипломатії: з усіма балканськими народами вона тепер може говорити мовою національних інтересів, замість адаптувати чиїсь гегемонізм, доктринерство та неоімперіалізм.

На жаль, і зараз це очевидно, Україна не мала розпрацьованої стратегії дій на Балканах, вона кидалася між емоціями і, власне, стратегічним мисленням. Хоча вже давно було ясно, що перспективним є саме стратегічний курс на широку і активну співпрацю на Півдні, на Балканах зокрема, який сьогодні, нарешті, вже чіткіше намітився в ідеї ГУУАМ, тобто у співпраці якраз країн Чорноморського басейну – Грузії, України, Азербайджану, Молдови та середньоазійського Узбекистану, геополітичне становище якого є своєрідним продовженням-вглибленням Чорноморського простору. І тут закономірним виглядає, хоч і запізнілий, але геополітично правильний крок, звернення до Румунії і Болгарії з пропозицією тісніше співпрацювати з ГУУАМ. За всіма своїми соціогеокультурними і геополітичними ознаками до цієї співпраці могла б у майбутньому долучитися і Сербія.

Зрозуміло, що завершеність Чорноморський чотирикутник може отримати лише з прилученням до нього Туреччини. Тому вироблення глобального проекту співпраці країн ГУУАМ з цим потужним економічним і значущим геополітичним партнером – це особливо важливе завдання, вирішення якого принесе користь усім, кардинально перемінить геополітичну ситуацію в Південно-Східній Європі. Адже поява такого гігантського мосту,

як Туреччина, відкриє перед чорноморськими країнами простір Передньої Азії і Середземномор'я, дасть змогу вийти на широку економічну співпрацю якраз з тими державами, які через свою недостатню індустріалізованість та технологізованість потребуватимуть продукції та розробок все-таки індустріальних та досить технологізованих країн Чорномор'я. Бо ж для дуже технологізованого Заходу, як це не прикро, Південно-Східна Європа становить вартість лише як сировинно-споживчий придаток.

Отже, *консолідувати економічно і геополітично простір країн Чорномор'я, вдихнути в політичну еліту цих народів віру у власну силу і самодостатність, навіть якщо поза рамками ЄС, – значить зробити впевнений крок у завтра, значить ефективно запобігти проявам неоімперіалізму з боку Росії, які загрожують серйозною дестабілізацією у всьому просторі Середньої і Південної Європи.* Адже ж не може бути, щоб такі багаті землі, з такими активними і освіченими та висококультурними суспільствами, з прадавніми традиціями етнічної та цивілізаційної самобутности, якими є народи і держави Чорномор'я, залишалися на задвірках Історії, без власної мети, лише як прохачі у ЄС, без геополітичної осі, лише як уламок чи то Європи, чи то Євразії.

Кавказ як геополітична проблема

Традиційно ми звикли бачити Кавказ як територію Російської імперії, як якийсь закуток, де історія завмерла, і якісь значущі динамічно-цивілізаційні події є неможливими. Чи завжди було так? Чи Кавказ справді закостенів у певній марґінесовости? Якими є його перспективи? І що до цього Україні?

Історичний аспект

Ще за 1000 років до Р.Х. Кавказ і Закавказзя були втягнуті в культурно-історичні процеси на Близькому Сході, тодішньому епіцентрі нашої цивілізації. Тут (переважно на території Вірменії) існувала могутня держава Урарту. Тут формувалися самобутні ментальність і культура народів Кавказу, позначені глибоким традиціоналізмом і консерватизмом, яскравою міфологічною образністю і героїкою. Стародавні греки дивилися на Кавказ із

пієтетом (згадаймо міфи про аргонавтів і Прометея). У ті часи цей реґіон був своєрідним мостом, через який Історія зі степів між Волгою і Причорномор'ям перекидала на Близький Схід численні полчища кіммерійців і скіфів, про що є згадки й у Біблії – як про щось далеко-чуже, загрозливе. Отже, вже тоді Кавказ виконував функції зони зіткнення цивілізацій.

Від I ст. до Р.Х., після завоювання Римом Вірменії і дрібних держав на території Грузії, цей реґіон увійшов у сферу греко-римської цивілізації. Відтак тут поширилося християнство. Надалі, з появою на його кордонах у VII ст. ісламу, Кавказ перетворився на зону перманентного конфлікту цих релігій. Зазначимо, що в усі часи на Кавказ дивилися як на осереддя прадавніх культур і торгово-економічних шляхів (знаменитий "Шовковий шлях"). Не випадково, що найбільша торгова держава свого часу – Хозарія, з центром у гирлі Волги, – контролювала головні переходи через Кавказ і постійно воювала за них. Коли у IX–X ст. Русь-Україна розбудовувалася як імперія, то одним із головних геостратегічних напрямків її розвитку, центральною зовнішньополітичною акцією були війни за торгові порти на Каспію за князя Олега, розгром Хозарії і війни за Північний Кавказ, ведені Святославом. Одночасно з Півдня сюди вперто наступали араби.

Протягом середньовічного переселення народів, яке для Кавказу тривало тисячу років (!) (від IV до XIV століття), сюди примандрували тюркомовні (сучасні азербайджанці, балкарці, карачаївці, даґестанські кумики) та іраномовні (сучасні осетинці) народи. Так, до корінних іберомовних грузинів, абхазців, черкесців, адиґейців, кабардинців, чеченців, інгушів та дагестанських аварців, лезгінів, дарґінців і лакців додалися суттєво відмінні етноси. Відтоді етнічна картина в реґіоні стала вельми строкатою, що вміло використовували сусідні великі Імперії (Туреччина, Персія, Росія), які вели постійні війни за оволодіння цим стратегічно важливим геопростором. Таким чином, суперництво за Кавказ набрало характеру цивілізаційного протистояння: з Півдня наступав мусульманський світ (Туреччина та Іран), з Півночі – Росія як представник специфічної Урало-сибірської, євразійської цивілізації (перед тим її місце займала Хозарія), а народи Грузії та Вірменії, які вперто не приймали ані ісламу, ані російського православ'я, традиційно орієнтувалися на цивілізаційні вартості християнського Заходу. Є навіть таке визначення: "Грузини – це європейці на азійському

континенті". А величезна, з тисячолітньою історією, вірменська діаспора у Європі є прикладом нерозривности орієнтаційних зв'язків із Заходом.

Власне, це цивілізаційне протистояння й актуалізувалося на Кавказі сьогодні, коли тут після розвалу СРСР посилилися активні впливи ісламу, коли сюди впевнено прийшли ідеї західного лібералізму, підкріплені його фінансово-економічними можливостями, а Російська неоімперія тупо прагне зберегти свої позиції.

Геостратегічний аспект

Унезалежнення трьох закавказьких держав – Грузії, Вірменії та Азербайджану – кардинально змінило геополітичну ситуацію в реґіоні. Проблеми із сепаратизмом у Абхазії і Нагірному Карабаху зробили це усамостійнення дуже трагічним і навіть хитким, з чого вмить вирішили скористатися зовнішні сили, передусім Росія, щоб прив'язати ці країни до своїх важелів впливу (військова присутність, як у Абхазії, чи економічні зв'язки, як у Вірменії, і под.). Зрозуміло, що ці процеси стимулювали активність інших народів Кавказу, які мали в СРСР лише автономію, і поява незалежної Чеченії-Ічкерії є лише закономірним наслідком геополітичних тенденцій, а не випадковою неприємністю, як це трактує російський політикум.

Паралельно, від початку 90-х рр., йде проникнення в кавказький реґіон західних впливів, передусім США. Це і фінансово-економічна присутність, і зв'язки з політичними елітами, і прагнення накинути свої суспільно-політичні вартості та ідеали демократії. Закінчилося все це широким "вкоріненням" західних капіталів в експлуатацію безмежних родовищ азербайджанської нафти, яка вабила західний світ, може, більше, ніж проблема поширення прав людини в колишньому тоталітарному просторі, і заявою американського офіційного представника про те, що зона Каспію і Середньої Азії загалом є сферою американських національних інтересів і США ніколи не допустять до реінтеґрації цього геопростору в Російську імперію. Водночас Захід відмовився підтримати боротьбу за незалежність інших народів Кавказу, оскільки, природно, вбачав у цьому кардинальний поштовх до дезінтеґрації Росії, яку він у своїх геополітичних розрахунках бажає бачити цілісною для протистояння на Далекому Сході Китаю – могутньому

Кавказ: поліетнійний і полістратегічний

конкурентові, який з кожним роком здобуває щораз більші можливості і впливи.

Впливи мусульманського світу на цю зону йдуть двома шляхами. "Офіційний" – це спроби Туреччини та Ірану втягнути Кавказ у залежність через економічні зв'язки і політичний тиск, що відразу наштовхнулося на проблему історичної конфронтації цих держав і на відповідні "реакції" внутрішньо-кавказьких політичних течій та інтересів. Тому результати цих спроб є мінімалізованими. Інший шлях, "неофіційний", це проникнення на Кавказ різних ісламських суспільно-релігійних течій, дуже войовничих і наполегливих, результати яких ми зараз спостерігаємо в розростанні радикальних ісламістських рухів. І Росія, і США розуміють, що це найбільша загроза їхнім інтересам, а тому діють відповідно: одні – жорстокою війною, другі – інформаційною блокадою, вдаючи, що це внутрішня справа Росії.

Є ще одна політична течія на Кавказі, яка має глибоке історичне коріння і яка поки що залишається малопомітною. Вона представляє ідею створення Кавказької конфедерації держав і виразного усамостійнення цього геополітичного простору. Джерелами цієї ідеї є збережені глибокі національні традиції кавказців, їхні навіть ще язичницькі культи і звичаї. Плекали цю ідею численні лідери кавказьких народів впродовж XIX – початку XX ст., опираючись на традицію знаменитого імамату героїчного Шаміля (середина XIX ст.), який зумів створити міцну державу, яка довго і мужньо опиралася аґресії Росії. Пристрасним продовжувачем його ідей був Джохар Дудаєв. Існування сьогоднішнього Конґресу кавказьких народів є своєрідною стратегічною акцією, прообразом можливої кавказької політичної спільноти. Нагадаємо, що цей північнокавказький реґіон за умови унезалежнення і об'єднання зусиль територією перевищував би розміри сучасної Угорщини чи Болгарії, а чисельністю населення (понад 6 млн.) переважав би Фінляндію чи Швейцарію. Нафтові багатства, зручне для міжнародної торгівлі геополітичне розміщення малюють для деяких кавказьких політичних лідерів прекрасні перспективи розвитку.

Як бачимо, соціокультурна, геополітична ситуація на Кавказі є вельми складною і чимось нагадує становище на Балканах: те ж пограниччя цивілізацій, тобто конфліктність на ментальному рівні, та ж тяжка спадщина колишніх і теперішніх

геостратегічних впливів потужних імперій, та ж затятість народів у відстоюванні своєї самобутности і традицій.

У 60-х роках XIX ст. Росія, щоб вийти і закріпитися на кавказькому чорноморському узбережжі, повністю знищила шляхом ґеноциду десяток народів Західного Кавказу, які проживали на території від кордонів Грузії до м. Анапа – це майже все чорноморське узбережжя сучасного Краснодарського краю Російської Федерації. Тобто для світової цивілізації був утрачений соціокультурний простір, який мав тисячолітні історичні традиції. Цей факт говорить, наскільки нещадною і катастрофічною була боротьба за Кавказ як за зону геополітичного домінування.

Що до того Україні?

Зміцнення державницьких позицій країн Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан), а також можливе піднесення і активізація країн Північного Кавказу, вихід їх із стану "закутку", "периферії" щодо світових тенденцій, об'єктивно стимулюватимуть активізацію і піднесення геополітичної ролі цілого Чорноморського простору, до якого органічно належить Україна. Ще Юрій Липа у своєму знаменитому історико-політологічному трактаті "Чорноморська доктрина" (1941 р.) переконливо довів, що Україна історично, геокультурно, ментально і геополітично є "прив'язана" до Чорномор'я. Більше того, тут вона повинна відігравати провідну роль. І лише з консолідацією країн цього реґіону, з виробленням їхньої спільної стратегії розвитку можливим буде перетворення Чорноморського простору на один із найпотужніших геополітичних центрів світу. Тому сьогоднішнє існування Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) є підтвердженням перспективности і реальности доктрини Ю.Липи, а прохолодне, якщо не ворожо-насторожене, ставлення Росії до цього об'єднання країн Причорномор'я підтверджує його думку, що така консолідація цих країн на чолі з Україною буде рішучою перепоною для імперських устремлінь Росії у південно-західному напрямку. Сьогодні ЧЕС бракує, власне, виразнішої політичної лінії, впевненого бачення перспектив.

Отже, Україна об'єктивно зацікавлена в будь-якому пожвавленні розвитку країн Чорноморського басейну, оскільки це відкриває перед нею перспективи реґіонального політичного і економічного

лідерства. Наприклад, створення ГУУАМ чи запрошення Грузією України взяти участь в умиротворенні грузино-абхазького конфлікту підтверджують це. І лише квола, нерішуча політика нашої влади не дозволяє реалізувати можливості України саме як лідера певного геополітичного простору. Ця думка поступово утверджується в колах українських політичних аналітиків. Так, В. Маляров у респектабельному геополітичному квартальнику "Стратегічна панорама" зазначає: "Подальша політика України на Кавказі мусить бути спрямована на розширення української присутности в цьому перспективному реґіоні, однак лише за наявности стійкої підтримки міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ)" ("Стратегічна панорама", 1998 №3–4). Стаття В. Малярова присвячена абхазо-грузинському конфлікту.

Напрошується запитання: Як оцінювати теперішній російсько-чеченський конфлікт?

Офіційно МЗС України вже оцінило це як внутрішній конфлікт, як внутрішні проблеми Росії. І що? Нічого. Заради проформи так вчинили й інші МЗС світу. Ґеноцид народу, таким чином, був леґітимізований на міжнародному рівні. Щойно закінчився порятунок від етнічного гніту албанців Косово, і світова спільнота чомусь не повважала, що албано-сербські відносини – це внутрішня справа Юґославії. Чому? Однією з причин є та, що Юґославія не така, як Росія, географічно довга і не відіграє ніякої ролі в протистоянні Китаєві на Далекому Сході. Поки що більшість країн світу зважають саме на цю географічну довжину Росії і не бажають бачити правду подій на Кавказі.

А правда є такою. Народи Північного Кавказу на XX ст. сформувалися як повноцінні нації. Лише невелика чисельність кожного зокрема стала причиною зневажливого трактування їх Росією. У період СРСР всі вони отримали статуси автономій, але це не стало причиною їхньої русифікації. Всі народи Кавказу пам'ятають про свою боротьбу за незалежність у XIX ст., гордяться своєю національною самобутністю. Вони відчувають свою солідарність, про що недавно заявив один із духовних лідерів Даґестану, маючи на увазі солідарність, у першу чергу, іберомовних, глибинно корінних народів Кавказу (чеченців, інґушів, кабардинців, черкесців, аварців, лезґінів та ін.). Ісламістські ідейні течії, які тепер проникають на Кавказ, тільки підживлюють і мобілізують той дух опору, який існував в реґіоні віддавна. За роки СРСР у кавказьких народів сформувалися свої культурно-політичні еліти, еліти світської, наукової інтеліґенції,

чого не було у них перед тим. Взагалі, Північний Кавказ на сьогодні – це ще й потужний науковий потенціал, правда, не всі ще це усвідомлюють. Це й дозволяє кавказцям виробляти широку стратегію для майбутнього розвитку реґіону. Потрібною залишається лише стабільність.

Нинішній "прорив" у Чеченії – це стратегічний хід з унезалежнення всього Північного Кавказу. З усвідомленням того, що теперішній стан Росії, яка є деморалізована розвалом СРСР і відсутністю конструктивної національної ідеології, в якій іде неухильний процес усамостійнення реґіонів, яка розхитана розвалом економіки та інтригами еґоїстичних олігархів, вимагає рішучих дій. Чого вдасться добитися тепер, те не можна буде реалізувати тоді, коли Росія зміцніє. *І чим "прориви" кавказців будуть завзятішими, а протидія їм жорстокішою, тим опір цілого Кавказу ставатиме монолітнішим.*

Натомість Росія ніяк не може усвідомити, що вона наштовхнулася на кам'яний мур. Замість того, щоб виробляти стосовно Кавказу нову стратегічну політику, здатну гармонізувати стосунки між суб'єктами всередині держави, в Росії суцільно спрацьовує імперський синдром: знищити, примусити, заборонити! Російський політикум не хоче збагнути, що їм протистоять сформовані нації, зі своїм баченням світу, зі своїми національними інтересами і особливостями, традиціями руху опору московській експансії. Що відбуваються неухильні геополігичні процеси, які формують Північний Кавказ як цілісність. Іслам же перетворюється тут уже на суперміцний цемент з домішкою динаміту.

Потрібним є новий політико-правничий підхід до проблеми Кавказу з урахуванням усіх його ментальних, соціокультурних, геополітичних, економічних особливостей. З тим, щоб комплексно включити поступово створену Кавказьку конфедерацію в політико-правову систему Російської Федерації. Але поки що Росія надає перевагу танкам і гарматам. Світова спільнота вдає, що кров косовського албанця якісно інша, ніж кров чеченця чи даґестанця. Україна ж проводить свою безвольну зовнішню політику. Ера цинізму триває.

Хто дестабілізує Кавказ?

Останні події у Абхазії знову загострили проблему геополітичних зіткнень різних геополітичних центрів та тенденцій. Якщо у війні в Чеченії, у конфліктах у Таджикистані Росії частково вдалося замаскувати свої дії "ісламістською загрозою", то у Абхазії Росія підтримує якраз мусульманську силу – абхазців, активно протидіючи намаганням Грузії, християнської, православної все-таки держави, нормалізувати ситуацію і ввести колишню автономію у склад єдиної Грузинської держави. У цьому й проявилася фальш міжнародної політики Росії, яка тепер так настирливо і безсовісно прагне постати в образі "борця з міжнародним тероризмом". Насправді Росія *вперто прагне лише одного: зберегти свої гегемоністські позиції як імперії у всіх ключових геополітичних реґіонах у всіх зонах своїх колишніх впливів і панувань.*

Кавказ, безумовно, є однією із найважливіших геополітичних зон на материку Євразія. Перше – це те, що він стоїть у вирішальній точці прадавнього і традиційного "Великого шовкового шляху", тобто торгового шляху із глибин Азії, Китаю до Європи і Передньої Азії. Друге – те, що кавказькі гірські шляхи-коридори тисячоліттями слугують для торгово-господарських і культурних контактів між Півднем і Північчю Євразії. Третє – те, що зона Кавказу є вирішальним фактором для Росії-імперії для виходу і впливів на Близькому Сході і для цілковитого домінування над Чорним морем. Четверте – Каспійське море і його узбережжя із їх майже безмежними запасами нафти і газу тепер перетворилися на одну з найпривабливіших територій для світового капіталу. П'яте – Кавказ упродовж тисячоліть є зоною зіткнення різних релігій і цивілізацій – автохтонно-кавказької (що має глибокі язичницько-традиціоналістські корені), ісламської, візантійської і поствізантійської (Росія), зокрема ще – тюркської і арабської, кожна з яких із великим завзяттям прагнула здобути перевагу у реґіоні. Шосте – етнічна строкатість Кавказу завжди була причиною перетворення його на вибуховий "комплекс", притягувала у реґіон зовнішні чинники. І сьоме – Кавказ є сполучною ланкою між Чорним морем і Каспієм, які творять у певному сенсі геополітичну цілість, тому до нього традиційно була і буде прикута увага України і Туреччини, як двох найважливіших чорноморських країн, і головних країн Середньої Азії, передусім Узбекистану і Казахстану.

Стратегічним завданням Росії у цьому надважливому геополітичному реґіоні тому й є: *якомога більше "сплутати*

карти" різних гравців, "закаламутити воду", зіткнути інтереси і при цьому здобути, закріпити стратегічні переваги. Яскравими прикладами такої політики були і є: 1) навмисне нацьковування кавказьких народів одного проти другого у період ще царської Росії, коли тривало російське завоювання реґіону; 2) навмисне об'єднання в одну автономну республіку двох або більше народів у період СССР – так виникли Карачаєво-Черкеська, Кабардино-Балкарська, Чечено-Інчушська республіки і поліетнічний Дагестан; 3) навмисне затирання етнічно-адміністративних кордонів між народами і передача традиційних районів одного народу під адміністративне підпорядкування іншому – Нагірний Карабах, Південна Осетія, Східна Сванетія та інші, дрібніші райони; 4) іґнорування справжніх етнічних меж народу – Адигея, яка опинилася у кільці російського Краснодарського краю; 5) зловмисна вперта військова присутність у реґіоні і скриті диверсійні політичні і військові дії, що дестабілізують загальнополітичну ситуацію – Абхазія, Нагірний Карабах, Чеченія та інші, менш гостріші і очевидні дії Москви на Кавказі як то показові суди над невідомими "терористами" у Карачаєво-Черкесії, підтримка сепаратистських дій у Аджарії (Грузія), підтримка опозиційних політиків грузинських, азербайджанських, чеченських та ін. з метою використання їхніх заяв і дій як дестабілізаційного чинника.

Проблемою ситуації в Абхазії є те, що ця республіка хоча й мала автономію у складі Грузії, а її корінні жителі – абхазці – вважаються одним з найдавніших народів Кавказу, все ж як територія вона протягом століть вважалася органічної складовою грузинського етносу, який заселив її віддавна. На сьогодні абхазці налічують близько 80 тис., грузини, які проживали в Абхазії – бл. 250 тис. Зараз більшість із цих грузинських мешканців Абхазії перебуває у вимушеному вигнанні після подій 1991–1992 рр., коли абхазькі ополченці при підтримці російських (колишніх радянських) військових частин шляхом терору змусили їх покинути край. Специфікою Кавказу є те, що упродовж вельми трагічної своєї історії, коли за реґіон воювали потужні імперії і воювали дуже жорстоко (давня Персія, Римська імперія, Парфія, Візантія. Арабський халіфат, Золота Орда, Османська імперія, Хозарія, знову Персія, Росія) кавказькі народи зазнали вимушених, а іноді й примусових переселень. Відтак зони їх розселення змішувалися, ніби "накладалися". Наслідком таких вимушених

“пертурбацій” і є нинішня ситуація в Абхазії, коли ніби-то “некорінні” грузини складають більшість її населення.

Зрозуміло, Грузія не може допустити, щоб на вимогу групи абхазьких авантюристів і екстремістів за допомогою російських геополітичних маніпуляцій і збройних сил була розірвана та форма її державности, яка складалася віками, щоб сотні тисяч її жителів раптом були вигнані із своїх домівок і змушені були поневірятися на своїй же рідній землі. Авантюризмом є суверенізація Абхазії, бо ані морально, ані політично, ані економічно абхазький народ не готовий до самостійности і це підтверджує той факт, що ось тепер Абхазія заявила про своє прагнення увійти до складу Росії. Таким чином виявилося все хитро-мудре “підґрунтя” абхазької “державности”: своєю кінцевою метою її керівництво обрало не справжній суверенітет, а підпорядкування імперії. Цей план унаявнив, хто ж насправді так перечулено був зацікавлений у абхазькій незалежности – звісно, Росія, яка й надалі політикує на Кавказі за принципом: “Поділяй і володарюй”. Екстремізмом суверенізація Абхазії є тому, що, виганяючи із країни 200 тисяч людей, керівники цієї акції не могли не розуміти, що така цинічна жорстокість перетвориться у взаємну глибоку ненависть грузинів; б’ючи у спину молодій грузинській державности і суверенности ці керівники не могли не розуміти, що грузинський народ ніколи не вибачить цієї підступности вже цілій Абхазії, цілому абхазькому народові; розпалюючи, ні з того, ні з сього масштабну, кровопролитну війну, у якій загинули тисячі людей. Вони не могли не розуміти, що це буде викликати почуття помсти у грузинів.

Отже, очевидним є, що грузино-абхазький конфлікт розпалений “третьою стороною” – “братньою” Росією. Саме її інтереси реалізуються найбільше у ньому (бо ж не абхазців, які прирікають себе на нескінчене протистояння Грузії і перманентний неспокій та дестабілізованість). Росії треба було максимально ослабити Грузію після 1990 р., коли та рішуче взяла курс на дистанціювання від імперії, треба було зробити грузинську державність хисткою, щоб постійно, натискаючи на якісь слабкі аспекти її, здобувати вплив на неї. Для повноти можливостей Росія ще й спровокувала бунт у Південній Осетії, що й стало підґрунтям для повалення демократично та законно вибраного уряду першого президента незалежної Грузії Звіада Гамсахурдія.

Сьогоднішні спроби Грузії налагодити переговорний процес (від якого “чомусь” категорично відмовляється проросійський

уряд Абхазії), нормалізувати ситуацію, повернути Абхазію як органічну складову історичної грузинської держави є природними і такими, що спрямовані на зміцнення грузинської самостійности. Лише реалізація цих планів може посприяти стабілізації загальної політичної ситуації на Закавказзі в цілому. І в Україні, яка якнайбільше, з геополітичної точки зору, є зацікавлена у стабільности та зміцненні країн Кавказу, не можна цього не розуміти.

Каспійська нафта і євразійська геополітика

Війна в Афганістані й події довкола нього, події у вимірах реґіональних та континентальних, кардинально змінили геополітичну ситуацію в світі. Те, що відбувається зараз на наших очах, не всіма і не вповні піддається точному осмисленню. Результати цих подій мають два аспекти: 1) намітилося затяжне і вперте протистояння між Заходом і мусульманським світом, фактично розпочалася пророкована "війна цивілізацій", принаймні, її початковий етап; 2) США (Захід) вирішально зміцнили свої стратегічні позиції на материку Євразія. Відповідно до цього змінилися геополітичні, глобально-стратегічні, тенденції довкола України, що ще не до кінця усвідомлюють самі українські державні еліти.

Отже, кілька коментарів до цих тез.

Міжнародний контекст

Війна цивілізацій намітилася вже давно, відразу після Другої світової війни. І це передбачали видатні геополітики свого часу. Це не примха фанатизованих мулл з Ірану чи екстремістів-терористів з "Аль Каїди" – це закономірність планетарного розвитку. Від середини XX ст. почався стрімкий і масштабний процес всеохопного піднесення всіх позаєвропейських (у цивілізаційному сенсі) країн, передусім Далекого Сходу (Китай, Корея, Японія – як лідери), Індії, країн ісламського світу. Саме ці країни представляють три прадавні цивілізаційні системи світу: Китайську (Конфуціанську), Індійську (Індуїстську) та Ісламську (переважно тюркськo-арабську – у етнологічному вимірі). Саме ці багатомільйонні народи і релігії відчули себе у XIX–XX ст.

приниженими і експлуатованими Західною (Християнською) цивілізацією. Їхнє відставання у політичному, військовому, технологічному, освітньо-науковому, індустріальному та господарському аспектах, підживлене культурно-інформаційною та торгово-економічною експансією Заходу, будило нетліючу ненависть до "вищого" Заходу. Пробуджене почуття національної (цивілізаційно-релігійної) гідности стимулювало їхню особливу соціальну активність і плани усунення західних впливів та виходу на передові позиції у планетарній геополітиці.

Сьогодні суспільства Японії, Тайваню, Кореї, Китаю, Індії, Пакистану, Ірану, Туреччини, Єгипту, Саудівської Арабії, Тунісу за динамікою росту економічного потенціалу, рівнем наукових і політичних еліт, за якістю соціальної інфраструктури та громадянської мобілізованости мало чим поступаються провідним державам світу. Тому цілком закономірно, що *вони не хочуть більше відігравати другорядні ролі на світовій геополітичній шахівниці,* не хочуть бути "затиснутими" у рамки західних геополітичних стратегій. Тим більше, що всі країни незахідної цивілізації зберегли великий духовно-релігійний, моральний потенціал, спраглі національного самоствердження. Найбільше активним є, зрозуміло, ісламський світ, що обумовлюють його досить войовнича релігія, моральна суворість, геополітична наближеність до Заходу.

Зараз "війна цивілізацій" не повинна розумітися нами тільки на військово-політичному рівні. Специфіка постіндустріального світу, нова реальність телекомунікаційної цивілізації передбачає війни/конкуренції на багатьох інших рівнях: інформаційному, технологічному, господарському, духовно-культурному, глобально-торговому.

Усе це давно усвідомили провідні кола Заходу. Тому не тільки могутня військова присутність США у просторі від Японії до Середземномор'я, стратегічний контроль над зонами Тихого та Індійського океанів є ґарантією домінування Заходу. Сьогодні Захід (передусім США) щорічно витрачає мільярди доларів на експансію своїх суспільно-політичних цінностей (лібералізму) у незахідному світі, на поширення в ньому маскультури, економічних впливів, усякими шляхами намагаючись ніби "прив'язати" цей позаєвропейський світ до себе. Звідси ці щорічні оскарівські премії для китайських, японських, іранських кінорежисерів, Нобелівські премії для письменників-мусульман, які виступають як ліберали, звідси ті різноманітні масштабні

акції із залученням, передусім мусульманських, провідних еліт у західну культуру і політичну систему під виглядом діяльности різноманітних наукових та соціально-комунікативних фондів, конференцій і под. Захід розуміє загрозу ісламського фундаменталізму і тому намагається виступати благодійником щодо мусульманських країн, тим самим розчиняючи його монолітність і настороженість щодо зовнішнього світу.

Створення у Афґаністані Талібаном фундаменталістської держави переросло у раптове й вибухонебезпечне загострення цієї загрози: здобувши значний плацдарм, фундаменталісти могли у колосальних вимірах розповсюджувати свої ідейні впливи по всьому ісламському світі. Нагадаємо, що є ще дві фундаменталістські держави – Судан та Іран; могутні впливи фундаменталістів зберігаються в Алжирі, Саудівській Арабії, Туреччині, Пакистані (наприклад, в Алжирі на вільних виборах вони набрали понад 70% голосів і лише військовою диктатурою уряду вдалося зупинити їх прихід до влади). Відтак США *мусіли ліквідувати цю загрозу з Афганістану,* бо інакше через якийсь час, якби прибічників Усами бен Ладена в мусульманському світі стало більше, міг би вибухнути проти Заходу цілий конгломерат ісламських держав.

Паралельно США у цій війні вирішили для себе ще одну глобальну проблему: *утвердження в епіцентрі материка Євразія* (як про завдання для США про це говорить у своїй "Великій шахівниці" головний стратег Вашинґтона Збігнєв Бжезинський). Щоб не допустити до консолідації найбільших держав Євразії (Китаю, Індії, Росії та Ірану), обмежити можливості їхніх геополітичних впливів, США мусять якомога глибше вклинитися в євразійську геополітику, знайти собі нових союзників, вибудувати геополітичні стосунки між головними міжнародними гравцями-державами так, щоб їх тенденції не переросли у розбалансування сил, у створення якогось надмогутнього й антизахідного блоку. До цих завдань на початку 90-х додалися відкриття нових родовищ каспійської нафти. Відтак геополітична боротьба США за Центральну Азію увійшла в колію боротьби за контроль над величезними запасами і видобуванням життєвонеобхідних для Заходу енерґоносіїв (у Середній Азії є ще й багато газу).

Ось основні моменти утвердження США в Центральній Азії як стратегічному плацдармі для контролю над Євразією: у 1991 р. Вашинґтон активно підтримав незалежність

закавказьких і середньоазійських держав після розпаду СРСР; у 1993–96 рр. він перетворив на своїх союзників Азербайжан і Казахстан – головні з геополітичної точки зору і забезпечені нафтою країни реґіону; у 1998 р. заявив про недопустимість розглядати Середню Азію зоною російських геополітичних впливів. Тепер США і їх найближчі союзники розмістили свої війська в Афганістані, намітили військові бази в Узбекистані, Киргизстані і Таджикистані, надали велику фінансову допомогу (і не тільки) Узбекистанові, Таджикистанові, Туркменістанові та Киргизстанові, вступили в активні торгово-економічні стосунки із Азербайджаном (після постанов Конґресу про обмеження таких стосунків внаслідок Карабахської війни, 1992 р.).

Таким чином, раптово (і непомітно якось, під гул війни) змінилася геополітична ситуація у Євразії. Наслідком стало: утвердження США в ролі домінуючої сили над мусульманським світом і вгамування (хай і дочасне) його геополітичних претензій; усунення Росії як домінуючої сили із реґіону Середньої Азії; зміцнення позицій Заходу у цьому просторі супроти геополітичних претензій Індії та Китаю як двох найбільших геополітичних потуг; забезпечення контролю Заходу за каспійською нафтою та середньоазійськими газовими родовищами.

За стратегічними планами США в майбутньому постачання нафти Заходові може стати ненадійним через зростання напруження на Близькому Сході, через можливий конфлікт із арабським світом, який є найбільше з поміж мусульманських країн пересякнутий фундаменталізмом. Також ненадійним є постачання на Захід нафти із Росії, оскільки та у будь-який момент, із посиленням у ній авторитарно-імперських тенденцій, може перетворитися у антизахідну потугу. Тож закономірним виглядає, що США (Захід) змушені шукати третій, надійний шлях постачання каспійської нафти.

Відомо, що каспійські запаси нафти, зосереджені переважно у шельфі Каспійського моря, що належить Азербайджанові, складають понад 3% світових запасів. Це цілком достатньо, щоб забезпечувати “чорним золотом” цілу Європу. До того ж, потенційно Каспійський реґіон, за даними науковців, є значно багатшим на нафту, потрібні лише нові пошуки її родовищ і нові капіталовкладення, які може зробити тільки Захід. Існуючі проекти побудови нафтопроводу через територію Туреччини (Баку–Джейхан) зараз почали виглядати

ненадійними з двох причин: по-перше, вони є надто дорогими; по-друге, сама територія Туреччини в майбутньому може стати вибухонебезпечною через вірменський і курдський фактори, бо ж не виключено, що обидва ці народи, які заселяють східні терени Туреччини (особливо чисельними є курди) не розпочнуть невдовзі активнішу визвольну війну з усіма витікаючими наслідками: тероризм, соціальні напруження, політична нестабільність. Особливо, якщо в реґіоні Близького Сходу почнуться якісь тектонічні геополітичні зрушення, як то можлива війна з Іраком, про що відкрито заявляють американські політики, конфлікт між Ізраїлем та Палестиною/Сирією і т.д.

У цьому геополітичному контексті, зрозуміло, зростають шанси України стати найнадійнішим союзником США і Заходу як стабільної держави в Південно-Східній Європі, через яку б могла транспортуватися так потрібна в майбутньому каспійська нафта. Факт добудови нафтопроводу Одеса–Броди та одеського нафтотерміналу роблять ці шанси реальними, навіть всупереч невиразній політиці офіційного Києва, який ще сам не знає, чи йти йому до Європи, ставати союзником Заходу, чи знов повернутися до статусу напівколонії Москви.

Український підтекст

Питання транспортування каспійської нафти тісно в'яжеться для України із загальною її геостратегією в зоні Чорного моря. Притчею во язицех вже стала сліпота і недержавницьке мислення українських офіційних кіл, урядових і президентських, які від початку незалежности не могли розгледіти реальних геополітичних перспектив своєї країни й щораз більше демонстрували власну дріб'язковість і звичне оглядання на Москву, а то й більше – просто вступали у залежність від глобальних фінансових розрахунків міжнародних корпорацій, особливо московських. Адже очевидним було, що пріоритетним напрямком зовнішньополітичного розвитку для України мав стати південно-східний, тобто чорноморський напрямок. Саме в зоні Чорного моря, ширше – Передньої Азії, зосереджені українські геополітичні перспективи. Ось їхні виміри: *країни цього надреґіону мало задіяні в різноманітних міжнародних блоках і конвенціях, а тому є потенційно відкриті до якнайширшої співпраці; довга лінія чорноморського узбережжя України автоматично перетворює нашу державу на морську, південну,*

оскільки саме морська торгівля відкриває найбільші економічні перспективи для неї; як добре індустріалізована країна Україна відразу завойовує для себе пріоритети у цьому геополітичному просторі, позаяк переважна більшість його держав не мають такого індустріального потенціалу; географічне розміщення і можливості України однозначно заявляють про неї як про найважливішу ланку можливого великого Євразійського нафтотранспортного коридору (Середня Азія – Європа).

Здається, усе це швидше зрозуміли за кордоном, аніж у середовищі "самостійників" типу Кравчука. Так, пригадується, ще у 1992 р., відразу по проголошенні незалежности, до Києва прибула велика урядова делегація з Ірану, щоб підписати низку широких договорів про співпрацю, які давали б великі можливості продажу в цю країну цілої низки індустріальної продукції (труби, газовидобувні установки і т.д.). Відомо, яким пшиком усе це закінчилося (хоч у націонал-демократичних колах Кравчука ще й дотепер називають "великим державником").

Далі настало деяке протверезіння: у кінці 1993 р. було прийнято рішення про будівництво терміналу "Південний"; у 1996 р. активізувалося будівництво нафтопроводу "Одеса–Броди", керував яким генеральний директор ДАТ "Дружба" Любомир Буняк. Однак від самого початку втілення цього доленосного для України проекту проти нього діяли одночасно проросійські і протиукраїнські сили. Так нафтотермінал "Південний" до 2000 р. був побудований лише на 15% (!) (Л. Буняк добудував його на решта 85% за півтора року!). Вирішальні кроки із добудовуванням нафтопроводу і нафтотерміналу було зроблено лише за уряду Віктора Ющенка (2000 р.).

Міжнародна ситуація (до війни США в Афґаністані) досить несприятливо складалася для України в аспекті її "чорноморсько-каспійської" політики. З одного боку, Росія успішно використовувала нафтопровід Тенґіз–Новоросійськ, який давав змогу далі танкерами, через Босфор і Дарданелли, перевозити нафту на Захід. Москва нейтралізувала можливу активність України через Чорноморське Економічне Співробітництво (ЧЕС), і для цього їй треба було докласти мінімум зусиль: в основному спрацював фактор українського малорійського мислення, тобто патологічна боязнь самостійної позиції, схиляння перед Москвою, відсутність волі й масштабности в діях. Використовуючи свої впливи на Заході, геополітичне становище, Росія впевнено заявляла про свої претензії бути

принаймні головним посередником при транспортуванні каспійської нафти і газу, взагалі завойовувала пріоритети у переговорах із Заходом.

З другого боку, внаслідок закостеніння українських внутрішніх політико-економічних реформ, безвольности і неясности української зовнішньої політики, внаслідок дискредитації режиму Кучми після касетного скандалу, на Україну зі скепсисом почали поглядати й ЄС та США, й Туреччина та Іран як можливі великі партнери у Чорноморсько-каспійському геопросторі. Почали з'являтися альтернативні проекти транспортування каспійської нафти: "Баку–Джейхан", через Румунію, Болгарію, через посилення нафтопроводу Тенґіз–Новоросійськ. Україна начебто "вийшла з гри".

Спочатку українську справу бралася рятувати Польща, яка впевнено виступала за розвиток нафтошляху Одеса–Броди–Ґданськ. Потім об'єктивно "союзником" України стала Туреччина, яка виступила проти перевантаження своїх проток Босфор і Дарданеллин танкерами з екологічних причин. Румунський і болгарський проекти виявилися надто дорогими і затяжними. Проте невиразна політика Києва й далі відводила українські національні інтереси в нікуди.

Аж ось несподівано для самої України її транспортувальними можливостями зацікавився Захід у контексті описаної нами вище "війни цивілізацій". У грудні 2001 р. Ріа Кемпер, генеральний секретар Енерґетичної Хартії, на засіданні міжнародного енерґетичного форуму в Брюсселі заявив, що український варіант транспортування каспійської нафти є пріоритетним для Заходу. Польсько-американська кампанія "Ґолден-Гейт" взялася за фінансове забезпечення добудови нафтопроводу "Одеса–Ґданськ". У січні на переговорах міністра закордонних справ України Анатолія Зленка із керівництвом ЄС пріоритетність нашої держави як можливого головного партнера Євросоюзу у справах транспортування каспійської нафти була підтверджена вже на вищому рівні.

Сьогодні вже очевидним є, що тільки Україна через зручне географічне розташування, наявність відповідних нафтотранспортних і нафтоперегінних засобів може пропускати основний потік каспійської нафти. Це не тільки найкоротший, але й максимально вигідний шлях транспортування нафти для всіх. Від цього виграв би не лише Захід, а й середньоєвропейські держави: власники польських, словацьких, угорських та

хорватських нафтоперегінних заводів могли б у достатній мірі закуповувати через Україну каспійську нафту.

Отже, світ після 11 вересня 2001 р. змінився кардинально. Зіткнення цивілізаційних систем раптом викинуло на чільні ролі у глобальній геополітиці Україну, на велике здивування її керівництва. Ідея створення великого Євразійського нафтотранспортного коридору стала колосальним фактором світової геополітики. Україна майже опинилася в епіцентрі цього задуму. Потребу розгортання її активної південно-східної, чорноморської зовнішньої політики сьогодні розуміють не всі. На жаль. Український політикум, наповнений малоросами, й далі шкутильгає в своїй невизначености.

Велике майбутнє України через "завоювання" Чорного моря бачили ті поодинокі ясновидці, на думку декого, "міфотворці" і "фанатики ідеї", з яких, звичайно, сміються "конкретно-практичні" політики, але які творять своїм духом епохи. Один з них, Дмитро Донцов, писав у 1938-му році: "Море, з яким для жодного іншого народу не сплелося стільки спогадів героїчної боротьби за національне існування від провесни нашого національного буття, через часи великого Києва і козацьких чайок аж до останніх часів, – воно відкриває для нас, направду, великі перспективи. Воно вириває нас з сліпої вулиці, воно відкриває нам браму в вир не загумінкової, провінціяльної, а, направду, світової політики. Воно чинить з України – в сю трагічну добу – один з найважніших чинників нового укладу сил не лише в Східній Європі, але й на Середземному морі. Воно – якого значення для нас вичув і опоетизував автор "Гамалії" [Т. Шевченко], назваши його *нашим морем,* воно кличе країну Чорного моря до відігравання самостійної ролі в грядучих подіях..." (ж. "Вісник", стаття "Наше море"). Ще 60 років тому цей романтик від політики передбачав те, чого часом ми з усім своїм досвідом і праґматизмом не добачаємо й зараз.

III

Регіональні аспекти геополітики

Як творяться і взаємодіють столиці та провінції?

Питання стосунків між центром і периферією завжди були "дражливими", такими, що збуджують суперечки, навіть образи, заздрощі та роздратування щодо проблеми "важливости". Тому стаття російського політолога Дмітрія Фурмана "Східнослов'янські центри та периферії", надрукована у №7–8 "Критики" за 1999 р. не може не викликати зацікавлення. У ній автор аналізує роль столиць Росії, Білорусі та України у процесах модернізації та демократизації своїх національних суспільств і доходить висновку, що ця роль у кожному з варіантів була відмінною. Якщо у Росії від самого початку Москва (і друга реальна столиця країни – Санкт-Петербурґ) домінувала і домінує в цих процесах, перетворившись в елітарне місто (міста) зі своєрідною свідомістю, вищим рівнем життя, передовими поглядами, ліберальними настроями, то Мінськ в Білорусі виконував таку функцію лише на першій стадії демократизації пост-советського простору – до 1994 р. Від часу приходу до влади А.Лукашенка білоруська столиця втратила провідну роль, оскільки в країні відбулася "контрреволюція консервативного села проти передової столиці".

Ще інакша ситуація склалася в Україні, де Київ як столиця є своєрідним *компромісом* між демократично-національним Заходом країни і совєтсько-проросійським Сходом. Київ активно *підтримував*, але *не вів* демократичні процеси, він плідно засвоював нові ідеї, проєвропейську орієнтацію, націоналізм, які йшли від Заходу, і, дещо послабивши, "пристосувавши" їх під впливом полярних ідей, що йшли від Сходу, втілював у життя. Тому, на думку політолога, процеси перетворень в Україні були спокійнішими і гармонійнішими, аніж в Росії чи Білорусі, де вони викликали серйозні зіткнення суспільних груп (розгон парламенту Єльциним у 1993 р., встановлення диктатури Лукашенка у 1994р.) Київ – це своєрідний гігантський каталізатор суспільної енерґії, що спрямовує її в якесь більш-

менш конструктивне русло, даючи кожній із сторін уявлення про свою перемогу. (Якийсь політик сказав, що "Компроміс – це уміння розділити пиріг так, щоб всі почували себе у виграші").

Відштовхуючись від цих думок, ми спробуємо проаналізувати глибше природу творення великих Центрів-Столиць і їх можливості, а також конкретніше подивитися на ситуацію в Україні по периметру стосунків Столиця-Провінція, Столиця-Регіони.

Якщо уважніше приглянутися до світової історії, то виявиться, що її динаміка дуже часто залежала від творення великих урбаністичних центрів (майбутніх столиць країн, імперій, цивілізацій). Коли не брати до уваги таких гігантських міст-лідерів Стародавнього Світу, як Вавилон, Ніневія, Афіни, єгипетські Мемфіс та Александрія, історія яких є, все-таки, локальнішою і не так наочно, переконливо зрозумілою нам, то першою великою столицею "світу", центром, що "тягнув", фактично, всю Західну цивілізацію впродовж кількох століть, був Рим. Отже, на прикладі його історії формування та дій ми зможемо зробити потрібні висновки про архітектоніку Столиці-Центру.

Спочатку визначимо загальні об'єктивні чинники, які обумовлюють перетворення звичайного міста в значніший центр, а це – *ментальність лідерства, вдале географічне розміщення, значні торгово-економічні можливості, передові ідейно-культурні тенденції.*

1. Ментальність. Відомими є такі поняття, як "римська честь", "римська дисципліна", "римська доблесть", "римський аристократизм" і под. Тобто, люди якогось майбутнього Центру повинні повірити, передусім, у *свої сили,* свою *вибраність,* вибраність *вести інших;* вони повинні виявити велику наполегливість і систематичність у *мобілізуванні енерґії* мас, робити цю енерґію постійно *наступальною, бойовою і розвиваючою;* повинні виявити велику *впертість і завзяття* з тим, щоб можливі поразки не деморалізували народ, а стали лише уроком для *самовдосконалення* (поразки Риму від етрусків, ґаллів і самнітів у період становлення ще не імперії). Зрештою, кожне суспільне середовище, котре претендує на відзнаку в Історії, повинно мати перед собою містичну, міфологізовану *візію власної Величі* ("Великого Риму"!).

2. Геополітика. Майбутній Центр завжди повинен координувати свої зусилля з тенденціями та інтересами реґіону,

Геостратегічні регіони України

який він представляє. Його дії мають іти в тому напрямку, щоб лише *посилювати головні розвиваючі напрямки реґіону,* його *специфіку* і перетворювати цей реґіон у *фактор впливу на ширшу геополітичну ситуацію.* Історія Риму – це процес зміцнення передусім Італії, а потім дії в її інтересах і в плані перетворення саме її у вирішальний епіцентр цілого Середземномор'я.

3. Господарство. Центр повинен постійно дбати про розвиток традиційних і найвигідніших форм господарювання у своїй зоні, він повинен забезпечувати їм всі можливості і перетворювати на гігантські "консорціуми" свої економічні ресурси. (Знамениті римські рільництва-латифундії, що розкинулися по всій імперії, і колосальні зосередження фінансових операцій, що охоплюють весь її простір і поза ним). Центр повинен бути *відкритим до світу,* дбати про якомога ширші та інтенсивніші *зв'язки* свої з *найвіддаленішими і найрізноманітнішими територіями.* (Знамениті римські дороги, що забезпечували ці торгові зв'язки).

4. Ідеологія і культура. Справжня Столиця завжди відчуває своє *покликання,* вона в усьому *прагне бути першою.* Тому її державна ідеологія будується так, щоб весь час акцентувати на *лідерстві* і ніколи не задовольнятися навіть "другим місцем". (Тут згадаймо українські ідеологеми початку 90-х років, на світанку нашої державности: "Україна має бути нейтральною країною", "Ми наймиролюбніші і тому нічого не хочемо від світу", "Хочемо лише прилаштуватися до існуючих систем і ніколи не претендуватимемо на якусь особливу роль" і под. – це ідеологія пораженства, вічної другорядности). Справжній "Рим" виховує своїх громадян у дусі постійної *експансії,* нав'язування своїх ідеалів і вартостей *іншим* (сучасний приклад – США). Тут завжди панує культ Влади, Порядку і Слави. Саме ці чинники можуть перетворювати навіть плебеїв у патриціїв. У "Римі" в усьому має відчуватися *елітарність:* тут панують і нав'язують свою філософію життя масі *здібніші , мудріші, відважніші.* Тому справжня Столиця, активізуючи маси, ніколи не допускає до влади плебеїв, їхньої філософії, як у сучасній Білорусі, де заради примітивної "рівности" і "ситости" відкинуто Ідеал. Столиця – це *священна* віра у Високе, постійне Устремління до цього Ідеалу.

Саме Рим першим серед країн Середземномор'я відважився і зміг масштабно, повноцінно засвоїти найпередовішу тоді грецьку культуру. Він перейняв навіть грецьких богів – грецьку міфологію, збагнув грецьку філософію і мистецтво, але при цьому завжди

зберігав власну національну традицію (культ "старих пенатів"!). Тобто Столиця повинна ідейно, культурно *відкриватися* до світу якнайширше, засвоювати все *найпередовіше,* але гармонізувати впливи чужого своїм, перевіреним, таким, що робить цю Столицю *неповторною, непоступливою* в головних тенденціях, що ґарантує їй *владу над новим.* У цьому захована найбільша мудрість кожного національного проводу: віднаходити "золоту середину" між новим, *запозиченим* і старим, *традиційним.*

Як антитеза до "Столиці" існує "Провінція". Вона зосереджує в собі такі поняття, як відносна відсталість, спокійніший, інертніший спосіб буття, замкнутість, надмірна консервативність у змінах, відсутність Вищих Цілей (держави, етносу). Провінція ніби *тягнеться* за столицею. Позитивним її фактором є недопущення певної видозміни Столиці в щось етнічно, ментальне й ідейно-культурно інше, запозичене. Провінція ніби *оберігає глибинну ідентичність* соціуму, його цноту. Тому часто вона виступає в ролі *моралізуючого* чинника стосовно "розбещеної" Столиці. Вона частіше *не перетворює, а улягає* Обставинам і Подіям, *не нав'язує своєї волі,* як Столиця, а приймає чиюсь. Хоча в довших історичних вимірах може робити й вирішальний вплив на соціум (розчиняти в собі етнічно пануючу верхівку, змінювати її культуру і под.), але повільно, майже непомітно.

Великою мудрістю Провінції є не ставати в опозицію до Столиці а з чуттям міри, "золотої середини" йти на крок-два позаду, не відстаючи і враховуючи її помилки. Будь-який *розрив* є небезпечним: або Столиця втратить "оберігаючі" властивості провінціалів, "моральність" і доплив "свіжої крові", або Провінція кінцево закостеніє. Для цього потрібно налагоджувати широкі й активні контакти між обома полярностями для взаємообміну "позитивами". Сучасна цивілізація якраз демонструє такий варіант стосунків, коли за допомогою ЗМІ, техніки та електроніки, "відстань" між Столицею і Провінцією зменшується, вони більше взаємопереплітаються і взаємодіють.

Зразком "провінційних" країн, тобто таких, де історично перемогла Провінція, власне цей розрив між полюсами, можна вважати давній Китай, Арабський халіфат, Турецьку імперію та інші східні деспотії. Ці країни відстали в історичному розвитку, бо їхні столиці виродилися в гігантські бюрократичні спрути, що паразитували на тілі соціуму, замість стимулювати його до активности і здобування-відкривання світу; не маючи з

Провінцією *органічних* зв'язків і не вбираючи з неї "живильних соків", ці Столиці самі закостеніли безнадійно.

Після Риму його роль в Західному світі, правда, не завжди в такій повноті, відігравали Константинополь (V–XII ст.), Париж (XV–XVIII ст.), від XIX ст. – Лондон, зараз – "зв'язка" Нью-Йорк – Вашингтон. Претендували на роль міжнародних, цивілізаційних центрів у свій час Мадрид, Амстердам, Берлін, Москва і Петербург. Сьогодні, із зміцненням і розширенням ЄС і об'єднанням Німеччини, ми спостерігаємо творення нового всеєвропейського центру – Берліну.

Із постанням незалежної України 3-мільйонний Київ, акумулюючи в собі духовну енерґетику геопростору давньої Понтиди, як називали греки Північне Причорномор'я, теж претендує перерости якщо не в цивілізаційний, то, принаймні, в надреґіональний центр. Його можливості в просторі Середньо-Східної Європи є великими. Для цього нашій столиці треба передусім позбутися ментально всякої *залежности* від своєї колишньої метрополії – Москви, позбутися будь-якого *наслідування її в ідейно-культурній сфері.* Другим фактором "усамостійнення" Києва має стати його реґіональне лідерство в плані геополітики (як центру Балто-Чорноморської інтеґрації) та економіки (як центру торгово-економічних контактів Сходу і Заходу). Але вирішальним буде те, наскільки якісною буде вироблена Києвом *ідеологія нової середньоєвропейської ідентичности,* наскільки широкими будуть його *культурні концепції;* обидві вони – ідеологія і культура – повинні базуватися на ідеях глобального синтезу поствізантійських і окцидентально-католицьких державницьких та духовних традицій.

Всередині України теж існують серйозні тенденції до витворення, принаймні, п'ятьох реґіональних центрів-столиць, які по-своєму змагаються з Києвом. І лише мудрість гармонізації енерґетичних "проривів" реґіонів, тобто перетворення їхніх еліт, ідей, матеріальних та духовних можливостей в стимули загальнонаціональної активности та мобілізованости, дасть змогу Києву стати столицею справді міжнародного значення.

Цими "мініцентрами" в Україні є Харків (Північний-Схід), Донецьк (Схід), Дніпропетровськ (Центр), Одеса (Південь) і Львів (Захід). Саме ці міста за величиною, за якістю інтелектуальних еліт, громадсько-політичною активністю та матеріально-фінансовими можливостями висунулися в лідери певних реґіонів, об'єднують довкола себе якісь "провінції-периферії",

які, правда, іноді ще виявляють "відцентрові" тенденції (дається взнаки історична незакріпленість цих центрів). На сьогодні ці центри, на жаль, бачать Україну кожен по-різному: Харків – якоюсь "космополітично-невиразною", Донецьк – якоюсь "соціалістично-проросійською". Дніпропетровськ – "промислово-малоросійською", Одеса – "різнобарвно-прагматичною". Львів – "національно-консервативною". Чи зможе Київ дати синтезу цьому багатоманіттю? – від цього залежатиме майбутнє України.

Існування стійких реґіональних відмінностей в Україні у плані зросійщення і денаціоналізації є історично зумовленим. Зрозуміло, що треба тверезо оцінювати рецедиви російського імперства і його можливості на наших теренах, і, як каже французький політолог А.Безансон, рішуче нейтралізувати його впливи. Але не треба трагедіювати ситуацію: багатоманіття іноді дає невидимі, "підводні" імпульси для розвитку (результат зіткнення полярностей). Тому регіональні "столиці" можуть стати великими *стимулами для країни.* Це її потенціал. Котрий з центрів виявить більш психологічну витривалість, наполегливість в досягненні мети, більшу вітальну активність, здібність раціонального аналізу ситуацій і прогнозування дій, котрий з них зуміє налагодити ефективніші форми і методи розвитку господарського потенціалу краю і при цьому завжди буде якомога ширше відкритий до світу, до передових ідей культури та політики, той і захопить лідерство, зуміє нав'язати свою стратегію Києву або бодай співтворити її разом з ним. Бо, мабуть в Україні не дійде до того, щоб було дві реальних столиці, як у Росії (Москва і Петербурґ), її доля швидше уподібниться до ситуації в Німеччині, де через історично-політичні причини є кілька "сепаратистських" регіонів зі своїми значущими "центрами-столицями", які завжди відстоюватимуть свою самобутність і намагатимуться творити свої форми національної ідеології та культури. Тож у Німеччині такими центрами , "міністолицями" є: Мюнхен (Баварія), Штутгарт (історична Швабія, тепер федеральна земля Баден-Вюртемберг), Франкфурт (історична Франконія, тепер земля Гессен), Кельн (головне місто Райнської області, тепер земля Північний Райн-Вестфалія), Гамбурґ (вільне місто на березі Північного моря, як великий традиційний торговий центр) і Дрезден (столиця колишньої і теперішньої Саксонії), І всі ці реґіони і їх столиці з їхніми "альпійськими", "прозахідними", "низинними", "приморськими" і "просхідними"

менталітетами і тенденціями зумів успішно синтезувати гордий Берлін.

Ідеально збалансованою у сенсі співдії "столиця – регіональні центри" є Польща, Варшава, яка знаходиться майже у географічному центрі країни, не пригнічує провідної ролі важливих міст у стратегічних регіонах: Кракова на півдні, у зоні геополітично важливого Прикарпаття, Вроцлава як столиці "Сілезії", з її центрально-європейською ідентичністю, Познані, що особливо відкрита до важливого німецького світу, і Ґданська, який виступає як балтійський центр.

Отже, формулу успіху тої чи іншої країни (нації) можна вивести як "помірковане, консервативне долання власної провінційности". Вирішальними чинниками формування динамічної, орієнтованої на Майбутнє країни (нації) є налагодження органічних, активних зв'язків між столицею і провінцією, між всіма важливими центрами і периферіями. Коли реґіональні центри не втрачають своєї ваги із посиленням головної Столиці, а, навпаки, зберігають свою самодостатність і можливість впливу та самостійного розвитку. Країни (нації), де ці зв'язки є забюрократизованими, нерозвинутими чи просто занехаяними, приречені на відставання.

Реґіон як соціокультурний феномен

На сьогодні принципи і теорія реґіональної політики в Україні розпрацьовані і розпропаговані ще зовсім слабо. Поки що в основному все зводиться до популістських, по суті, тверджень та ідеологічних установок, що, мовляв, реґіони-провінції зазнають утисків від Центру-Столиці, від якої залежать адміністративне і фінансове; що, навпаки, вони мають мати економічну свободу і самодостатність, і тому потребують щораз більших дотацій. Відповідно, вся концепція боротьби за реґіональне самоурядування і незалежність зводяться до боротьби за впливи і зв'язки в президентських структурах і вибивання коштів. Проте такий підхід до справи, по-перше, звужує завдання, які виставляє реальність, а, по-друге, затемнює сутність поняття реґіону і заважає усвідомленню ширших аспектів його особливостей саме як *соціокультурного* явища.

Натомість Європа вже давно, ще від 1950-х років, виробила цілісну ґрунтовну ідеологію і політику реґіоналізації континенту.

Ця політика розвивалася паралельно з політикою європейської інтеґрації і зовсім не суперечила їй, а, навпаки, поглиблювала і вдосконалювала. Чи є в цьому позитивний парадокс сучасности? Мабуть, що так. Європейська цивілізація знайшла новий якісний шлях самовдосконалення і піднесення, який передбачав знаменитий французький мислитель та історик Ернест Ренан, до речі, теоретик націоналізму, що Європа в майбутньому переросте рамки і можливості Держав-Націй і стане конфедерацією реґіонів.

Послідовним і завзятим адептові ідей Е.Ренана і водночас пристрасним ідеологом європейської культурно-цивілізаційної самобутности та інтеґрації був знаменитий швейцарський філософ та культуролог Дені де Ружмон (1906–1985). Його концепції в значній мірі лягли в основу сучасної європейської політики інтеґрації та культурно-соціального розвитку. Праці Д. де Ружмона "Шанс Європи", "Європа у грі", "Двадцять вісім століть Європи", "Любов і світ західної культури", "Відкритий лист до європейців" стали головним ідейним джерелом теорії об'єднаної Європи та інтелектуальним стрижнем активного осмислення різних аспектів феномену європейства. Власне він зробив гасла *"Європа реґіонів" і "До федерації реґіонів"* гаслами нової перспективи континенту, пробоєвими гаслами одночасного зміцнення європейської національної самобутности та інтенсифікації соціокультурного розвитку Європи як особливої духовної реальности, закоріненої в багатогранній специфіці реґіонів. З цієї концепції реґіону у Д. де Ружмона витікало наступне ґлобальне гасло: "Єдність у різноманітности". Тобто швайцарський мислитель поглибив поняття національної різноманітности, яке увійшло у свідомість європейців від доби романтизму, ідеєю свідомої потреби збереження кожної субетнічної, культурно-етнографічної, соціо-господарської відмінности, сконцентрованої в реґіонах. Загалом Д. де Ружмон нараховував до 100 реґіонів у Європі (не бралися до уваги реґіони СРСР і тодішніх соціалістичних країн), які потребували вирізнення і розвитку.

У розумінні Д. де Ружмона центральна влада завжди схильна во ім'я зміцнення державного унітаризму, плекання раціональної єдности іґнорувати реґіональні специфіки. Протягом XIX ст., коли йшов активний процес побудови національних держав у Європі, внутрішня політика була потужно спрямована на "вирівнювання" реґіональних особливостей. Так ліквідовувалися

цілі етноси і субетноси, самобутня культура і етнографія реґіонів, природні та соціально-господарські особливості і т. д. Поступово, таким чином, щезали унікальні "заповідники" геокультурного ландшафту Європи. Наприклад, у Франції майже повністю зникли соціокультурні відмінності Бретані, Провансу, Окситанії, Ельзасу, Ґасконії та ін.; в Еспанії – відмінності Андалузії, Ґалісії, Каталонії, Валенсії; у Німеччині – Баварії, Швабії, Тюрінґії, Саксонії, Райнської області і т. д. У XX ст. нагально постала проблема відродити самобутність цих реґіонів.

З другого боку, національні держави не завжди виникали у чітких рамках географії, соціогосподарських зв'язків, культури та етнографії. В історії їх становлення завжди був елемент волюнтаризму, об'єднання за допомогою політичної сили. Так, наприклад, народи Півдня Франції були насильницьки об'єднані з єдиною французькою нацією і державою, хоч вони за багатьма зазначеними особливостями суттєво відрізнялися від французів Півночі. Державна уніфікаторська система стирала і стирає їхні особливості, не дозволяючи розвинутися в цих реґіонах ефективним соціодуховним потенціям, якими вони володіють. Відтак приальпійські реґіони Франції тяжіють до якнайширших контактів з приальпійськими реґіонами Швейцарії та Італії, припіренейські реґіони – до контакту з припіренейськими реґіонами Еспанії, прирайнські реґіони ж, закономірно, тяжіють до німецьких прирайнських реґіонів і т. д. Відчувши себе в певному сенсі Центром, позбувшись психологічної та адміністративної залежности від Парижу, ці реґіони можуть налагодити ефективну співпрацю з сусідніми інодержавними реґіонами. Але відтепер їхнє економічне, соціальне, духовне піднесення стане набагато інтенсивнішим, бо вони позбудуться бюрократичної опіки Столиці і невигідних, залежницьких зв'язків з нею, відчують себе в органічному зв'язку із собі подібними.

Отже, на думку Д. де Ружмона, кордони європейських держав, перетинаючи живе тіло певних реґіонів, заважають їхньому повнокровному розвитку. Європейська єдність, навпаки, покликана якраз оберегти і зміцнити реґіони як геокультурні, соціодуховні, часом субетнічні *організми.* Національна політика європейських держав зовсім не повинна щось втрачати від цього: насправді вона лише збагатиться новими особливостями, культурними гранями, стане вкоріненішою і органічнішою. Якщо ж реґіони виділяються в рамках однієї держави, то це сприяє поглибленню патріотизму і громадянської відповідальности та

активности серед їх мешканців, дає можливість оперативніше розв'язувати якісь господарські, соціальні, культурні, адміністративні завдання.

Швайцарський мислитель був схильний розглядати реґіон як феномен нового поступу європейської цивілізації. Він писав: "Я розглядаю реґіон як форму спільноти таку ж нову для нашої цивілізації, яким у VI столітті до нашої ери був поліс в архаїчному грецькому суспільстві. І відомо, що менш, ніж за століття *поліс* став основною одиницею соціального та громадського життя у давній Греції.

Реґіон є набагато мобільнішою територіальною одиницею, аніж централізована держава і її територіально-адміністративні складники (області, провінції, департаменти і т. ін.), оскільки *все в реґіоні спрямоване на активну і ефективну взаємодію з максимальною користю для кожної його підструктури* (міста, економічної галузі, університету, громадської організації, банку, тресту і т. д.). Його кредом є *автономія,* тобто не сепаратизм, а широкі і вільні можливости самоуправи і зовнішньої дії. Природна близькість, спорідненість реґіональних підструктур, завжди буде запорукою вивірених і якісних кроків і ходів, замість забюрократизованих, заповільнених дій центрального уряду, який послідовно прагне все контролювати. Не зациклювати все на Столиці, а переносити всю активність суспільства у Провінцію. Відтак політику реґіоналізації можна назвати глобальною політикою *депровінціалізації:* адже перенести відповідальність адміністративних рішень і енерґетику перетворень з Центру у реґіони – значить назавжди запобігти їх закостенілости і усуненості від передових ідей.

Ось як уявляв собі Д. де Ружмон сутність політики європейської реґіоналізації: "…Встановлювати дедалі тісніші міжреґіональні стосунки на рівні професій, синдикатів, підприємств, університетів, пошукових груп, центрів інформації…

Збільшувати кількість угод між реґіонами, незважаючи на державно-національні кордони у тих сферах, де центральна держава виявляється неефективною через невідповідну чи паралізуючу свою природу, як економіка, екологія, транспорт, політика пошуків, вишкіл правоустанов…

Встановити і підживлювати кон'юнктурні реґіональні обчислювальні машини, що рахують та порівнюють місцеві динамізми, потоки міжреґіональних обмінів, зв'язки усіх рівнів між реґіоном, його сусідами та їхньою національною столицею.

Коли загальна сума сил та зв'язків одного реґіону пускатиме пагін до реґіону чи до групи сусідніх реґіонів, а не до державно-національного центру, тоді те, що англійці називають переходом влади від столиць до реґіонів, повністю перейде з віртуальности до реальности".

Політика реґіоналізації принесе не лише практичні вигоди, це передусім буде колосальний духовно-суспільний, цивілізаційний крок Європи. Ідеалом Дені де Ружмона було: "...маленька самобутня батьківщина та континентальна культура, національний ідеал та універсальна релігія, реґіональне Місто та Місто європейське, професійні та культурні асоціації, чи місцеві, чи світові численні пристановища, що дають змогу вдовольнити альтернативно суперечливі, але однаково вартісні потреби осілости й кочівництва". Тобто континент мав би розквітнути новими можливостями, новими геокультурними суцвіттями.

Поступово входять у європейські структури і країни Середньої та Східної Європи. У них також наявні, природньо, свої реґіональні, субетнічні, геокультурні специфіки. Актуальним завданням сучасности є, щоб всі реґіональні відмінності цієї частини континенту були збережені, а державна політика середньоєвропейців і східноєвропейців, щоб якомога ефективніше забезпечила гармонійне і ефективне входження цих реґіонів у систему суспільно-адміністративних стосунків та духовних критеріїв європейства.

Від самих початків незалежности Україна також включилася у процеси європейської політики реґіоналізації. Так, у 1993 році в Центральній Європі виникла субструктура – Карпатський Єврореґіон, який об'єднав кілька менших прикарпатських реґіонів України, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. На сьогодні можна сконстатувати один факт: середньоєвропейці ще не навчилися вільно і праґматично діяти на рівні реґіональної політики, їх мислення ще занадто "тоталітарно державницьке", тобто таке, що боїться ініціативи, підозрює сусіду, боїться столичного начальства і т. ін. Натомість, реґіональна політика в Україні є об'єктивно зумовленою і потрібною. Україна є занадто великою і неоднорідною в аспектах суспільно-демографічному, господарському, географічному, культурному, субетнічному. Її реґіони – Полісся, Сіверщина, Волинь, Наддніпрянщина, Поділля, Прикарпаття, Слобожанщина, Придністров'я, Бесарабія, Крим, Донбас, Причорномор'я, Степ – вельми різняться один від одного. Відразу зазначимо для ультрапатріотів: ця стаття не є закликом

до реґіоналізації і федералізації України, з тим, щоб надалі цей процес переріс у процес розчленування держави. Навпаки, автор статті стоїть на тому, що Україна повинна вести тверду і послідовну зовнішню політику на збереження недоторканности українських кордонів, а внутрішня політика її має бути особливо уважною і нетерпимою до проявів реґіонального сепаратизму та деукраїнізації (Крим, Донбас тощо). Реґіональна політика в українському варіанті повинна лише зробити ефективнішими, динамічнішими процеси розвитку суспільно-господарських і геокультурно єдиних реґіонів, як це робить Європа, де й мови нема про порушення міжнародних кордонів. Просто на державному рівні треба запобігти тому, щоб, наприклад, у Донбасі процес реґіоналізації не переходив у процес русифікації, ні в якому разі не надавати права реґіонам приймати політичні рішення, іґнорувати Конституцію, порушувати закони у напрямку до сепаратизму і денаціоналізації. Адже тепер, за умов унітарности, в тому ж Донецьку суцільно іґнорується Конституція і Закон про мову і це чомусь не викликає обурення у влади. Виходить, у причинах русифікації винуватою може бути й не політика реґіоналізації, а *таки центральна влада.* Ще раз наголошуємо: не формально прийняті закони вирішують справу, а той дух, який їх наповнює. Якщо ми політику реґіоналізації наповнимо українським духом, то це й вирішить справу національного піднесення і громадянської консолідації України.

Про позитиви реґіоналізації ми вже сказали вище на прикладі Європи. Далі проінтерпретуємо лише один специфічний український аспект. Так історично склалося, що український етнос був урізаний у своїх територіях: цілий ряд українських традиційно-етнічних територій (Лемківщина, Надсяння, Підляшшя, Пряшівщина, Північне Полісся, Берестейщина, Північна Трансильванія (Мараморощина), Північна Сіверщина, Слобожанщина, Донщина, Кубань) опинилися під владою інших держав, зазнали дошкульних процесів асиміляції. Відтак реґіональне співробітництво України з сусідніми державами (Польщею, Білоруссю, Росією, Словаччиною, Угорщиною, Румунією) дало би можливість встановити зв'язки в рамках одного реґіону між розірваними частинами колись єдиного організму – субетносу – лемків, бойків, волиняків, поліщуків, сіверян, степовиків та ін.

Власне з такою ідеєю виступили Науково-культурологічне товариство "Бойківщина", Всеукраїнське об'єднання товариств

“Гуцульщина” та Світова федерація українських об’єднань лемків (автори ідеї – Ярослав Радевич-Винницький і Любомир Сікора), які створили Асоціацію товариств українців Карпатського реґіону. Метою Асоціації є: відновлення українського простору, розірваного і деформованого внаслідок тривалої бездержавности і асиміляційної політики сусідніх держав, посилювати етноінтеґраційні процеси, проведення наукових і науково-практичних конференцій, фестивалів, екологічних заходів, участь в організації економічної співпраці українців суміжних країн, захист інтересів українців Карпатського реґіону на державному й міжнародному рівні, взаємодія з науковими й культурними інституціями, з громадськими організаціями, з об’єднаннями українців в інших країнах, з Церквами, сприяння розвиткові матеріальної і духовної культури українців реґіону, народних промислів і традиційних методів господарювання, культивування українських морально-етичних вартостей, виявлення і всебічна підтримка обдарованих дітей, ознайомлення українців інших реґіонів та місць поселення, а також інших народів із здобутками українців Карпатського краю.

Також для ефективности своєї роботи Асоціація планує створити науково-дослідницький центр комплексного дослідження проблематики та можливостей реґіону, видавничу базу, періодичні наукові та популярні видання, налагодити контакти з урядовими структурами країн Карпатського Єврореґіону.

Від себе додамо, що геополітичний простір Східних Карпат був епіцентром давньої Української протодержави Велика Хорватія (VIII–IX ст.). Ця протодержава творила собою єдиний етнокультурний простір від верхньої Вісли до середнього Дністра, від пущ Волині до Тиси. Ще тоді українці перейняли християнську віру від Великоморавської держави (ще до Володимирового хрещення). Так, серед автохтонних жителів Карпат, передусім греко-католиків, до сьогодні затрималася самобутня кирило-мефодіївська церковно-обрядова традиція. Зараз в середовищі греко-католицького священства виникла природня ідея про можливість створення митрополії східного обряду в Карпатському реґіоні. Це дало б змогу об’єднати, зміцнити духовну спільність українців, розпорошених у різних державах. Бо, наприклад, українських греко-католиків у Румунії трактують як румунів, перешкоджаючи цим їхній етнічній консолідації. Також створення такої карпатоцентричної

митрополії надзвичайно зміцнило би позиції Греко-Католицької Церкви у Закарпатті і т. д.

У цьому контексті ідея соціокультурної, етно-духовної реґіоналізації органічно переростає в ідею відновлення і розбудови геополітичного та культурного простору Середньої Європи. Сьогоднішні об'єктивні реалії змушують чітко усвідомити: простір між Балтикою і Балканами геокультурно є глибинно відмінним надреґіоном як від Західної Європи, такі від Сходу Європи (Росія). Цей простір був поглинутий історично двома сусідніми великими цивілізаційно-геополітичними центрами – Заходом і Москвою. Його роль в останні 2-3 століття була применшена. Проте Середня Європа, попри потужні деформаційні впливи, зберегла своє обличчя.

Причорноморський степ – геополітична основа української державности

Коли дивишся на карту України, то видається, що велика ріка Дніпро ділить її простір на дві частини – західну і східну, Правобережну і Лівобережну. Але насправді, у геополітичних вимірах, територія України упродовж тисячоліть ділилася на північну, лісову та лісостепову, південну і степову зони – і в цьому була велика трагедія українського народу і його державницьких устремлінь.

Можна ствердити, що вічною внутрішньою інтенцією того сумарного суперетносу, що проживав на землях України в різні епохи, було *опанувати пустинний і загрозливий простір* поміж лісостепом і Чорним морем. Це "первородний ерос" нашої землі, як висловився Юліан Вассиян. Боротьба за степ, за Чорне море складає сутність української історії. Це чудово передав навіть поет-галичанин, не степовик, який силою художньої інтуїції збагнув містичні візії своєї Нації і її Душі:

І досі нам сниться,
І досі маниться
Блакитного того Дону
Шоломом напиться.
Від роду до роду
Сю далеку воду

Ми співали-споминали
Як мрію-свободу.
...Якби то над Доном
Стали ми рядами,
Залізними панцирями
Сперлися з ордами!
Були би ми "Полю"
Шляхи заступили,
Золотими шоломами
З Дону воду пили.
Іван Франко

У античні часи причорноморський степ став зоною зародження і розвитку кіммерійської і скіфської цивілізацій. Саме розростання останньої спричинило спочатку перетворення Понтиди у осьовий надреґіон (не периферійну зону – "окраїну" у трактуваннях російських імперських геополітиків!), який сприяв мегакотактам цивілізаційно-культурного і господарського плану між різними регіонами Євразії. Потім (у IV–III ст. до Р.Х.), вступивши у контакти із кельтською цивілізацією, понтійсько-скіфський світ став ферментною основою для інтенсифікації розвитку слов'янського суперетносу і його цивілізації (IV–IX ст.). Поступово позитивна енерґетика культуробудування поліетнічного населення Понтиди перейшла у лісостепову і лісову її зони.

Сам же степ постійно творив вир відцентрових, руйнівних та хаотичних тенденцій. Історично це була зона вічного кочівництва і активного зіткнення різних цивілізаційно-ментальних світів: порівняймо полярність духовного світу елліна, тракійця, скіфа, ґота, хозарина, печеніга, візантійця, татарина. У результаті творилася *субстанційна непостійність.* У пізніші часи Росією в українські степи масово були переселені серби, болгари, греки та інші народності.

Причорноморський степ постійно зберігав геополітично-цивілізаційну єдність із величезним степовим простором, який тягнеться до Каспію, Волги і далі, в глибини Азії. Цей гігантський коридор і приносив на землі Понтиди різні страшні вихори руїн. У цьому полягає головна геополітична проблема нашого минулого. Потужна енерґетика цивілізаційна, ментальна, культурна та расова реґіону Чорномор'я притягувала причорноморський степ до Півдня, до традиційних епіцентрів людської активності – Малої Азії, Балкан і Кавказу – натомість степовий вітер Прикаспію

Реальна геополітична роздільна межа України

дезорганізував його і відтягував у бік Сходу. Відповідно, коли з'явилася перша українська держава – Київська Русь – її основною проблемою було опанування причорноморського простору. І цю проблему вона, на жаль, не змогла вирішити. Це й стало причиною катастрофічного послаблення держави, а потім і занепад її. Неопанований причорноморський степ – це постійна вразливість і хисткість України.

У козацьку добу саме вразливість України з боку степу, з Півдня була тим провалляям, куди падали всі зусилля нації і її еліт. Збагнувши це, тому то й Москва постійно прагнула зробити Причорномор'я органічно чужим, ментально відторгнутим від України – звідси зародилася ідея "Новоросії", тобто масово заселеної чужинцями території на Півдні України. Саме ця слабкість *неорганічности* стала у 1917–20 рр. геополітичною причиною падіння української державности: степова зона була тоді головним осереддям анархізму та творення проросійських тенденцій у суспільстві.

З іншого боку, український степ – це колосальні природні, господарські та торговельні ресурси. Валентин Мороз вдало назвав його "коморою України". І металургійні багатства Нижнього Подніпров'я, і вугілля Донбасу, і торговельні можливості причорноморських портових міст – це той велетенський потенціал України, який у радянську добу працював на чужу імперію. Із відновленням ідеї "Великого Шовкового шляху", тобто із планованим створенням великих транспортних коридорів із Каспію і Середньої Азії до Європи, роль чорноморського степу зростає ще більше. Тепер Південна Україна може перетворитися на гігантську торгово-економічну базу для контактів із світом країн Передньої і Центральної Азії. Тут нагромаджений великий виробничий потенціал, який би міг стати вигідним для України ресурсом у співробітництві з відносно малоіндустріалізованими країнами Півдня і Сходу. Зрозуміло, що кульмінаційним і переломним моментом у кардинальній активізації України в південно-східному напрямку стане широке використання щойно збудованого нафтопроводу Одеса–Броди. Через забезпечення його інтенсифікації, через забезпечення політичної стабільності у всьому реґіоні Причорномор'я Україна зможе автоматично перетворитися для Заходу на центральну державу цілого геополітичного простору Південно-Східної Європи.

Отже, географічна умовна лінія Одеса – Луганськ є сьогодні вирішальним фактором у перетворенні України у могутню

державу, яка шляхом трансформації цієї південної своєї географічної зони у найактивнішу суспільно-економічну підструктуру може максимально інтенсифікувати свій внутрішній і зовнішній розвиток. Проблемою, правда, залишається, що якраз ця зона є найбільше зрусифікованою в країні, тобто найменше інтеґрованою у загальнонаціональний процес самореалізації та піднесення. Тому-то найважливішим завданням з точки зору глобальної державницької політики для керівництва України є і буде перетворити цю зону у якомога органічнішу для держави у культурному, ментальному та господарському аспектах. Зараз значну роль в українському виробництві відіграє російський капітал, впевнено "розкручуються" спільні українсько-російські господарські, освітні, культурні, торгівельні та ін. проекти – і це теж є проблемою з погляду геополітичної безпеки держави, бо всі вони діють переважно у південно-східних реґіонах країни, роблять неорганічним оцей, такий важливий, причорноморський степовий геополітичний простір, відтягуючи, фактично, його від України, роблячи її вразливою і нестабільною.

Причорномор'я несе в собі велику вагу ще й тому, що у шельфі Чорного моря, у його українській зоні, є великі запаси нафти і газу, які лише треба дослідити і налагодити їх системне видобування. Наразі роботи у цьому напрямку йдуть кволо, бо не вистачає капіталовкладень. Але це колосальний потенціал України майбутнього. Відповідно, південна зона України щораз більше буде розвиватися як база великих виробничих проектів.

Україна має великі можливості у сфері кораблебудування. Фактично існуючі кораблебудівельні структури можуть забезпечити вже зараз неймовірний розвиток країни у цьому напрямку – треба тільки забезпечити тут порядок, усунути корупцію, дати державну підтримку стратегічним мегапроектам.

І останнє, причорноморські степи, зрозуміло, й надалі, навіть після совєтсько-колгоспних експериментів, залишаються велетенською і потенційно невичерпною сільськогосподарською зоною. При розумній екологічній політиці, при забезпеченні ефективної і гнучкої торгівельної інфраструктури, при продуманому до деталей соціальному та адміністративному плануванні (узгодження темпів розвитку і видозмін великих міст і сільськогосподарських реґіонів, адміністративне пере- підпорядкування окремих реґіонів згідно з вимогами географії і раціональної економіки)

південний простір України може перерости незабаром у найпотужніший і квітучий реґіон, значущий у своїх господарських "відрухах" для усієї Європи і, можливо, не тільки. Додаймо до цього курортні можливості, рекреаційні багатства і ми можемо отримати уявлення про Причорномор'я як про справжню дорогоцінну перлину, яку так довго довелося здобувати українським державникам.

Дмитро Донцов вельми точно і концептуально з геополітичної точки зору назвав Чорне море "Нашим морем". Цим він підсумував ще у 1938 р. інтенції українського політичного і соціально-духового життя. Лише через усвідомлення нашою політичною елітою доконечної необхідності "завоювати" Чорне море у сенсі перетворення його стратегічних та вітально-господарських можливостей у фактори зміцнення та піднесення України може прийти справжнє переродження держави. Лише таким шляхом Україна перетвориться із реґіональної (якою вона є зараз) у одну з осьових держав Євразії, стане її вузловим опертям на південному-заході.

Галичина як геополітичний фактор

У масовій свідомості українців (навіть науковців і публіцистів!) усталилася думка про Галичину як про периферію, такий собі незначний додаток чи то до Великої України, чи то до Польщі, чи то ще до "небіжки" Австро-Угорщини. І самі галичани звикли почувати себе якось "на узбіччі", "в закутині". Виробився навіть менталітет галичанина-слуги, тобто такого, що повинен служити "вищим інтересам" чи то імперіальної Австрії, чи вимріяної України (це спостеріг іще І.Франко, а глибше осмислив М.Шлемкевич у трактаті "Галичанство"), при цьому іґноруючи власні інтереси, ніби добровільно затискаючи себе у "провінційність". Чи завжди було так? Чи мусить бути так? І чим узагалі є Галичина в геополітичних і цивілізаційних вимірах?

Як свідчать історіософські узагальнення (див. А.Дж.Тойнбі. "Дослідження історії". Ю.Павленко "Передісторія давніх русів у світовому контексті" й ін.), впродовж тисячоліть тривала міжетнічна геополітична та цивілізаційна боротьба за Середню Європу, панування над якою давало можливість домінувати на всьому континенті (від себе додамо: триває і

досі). Територія Галичини (ширше – Північне Прикарпаття) була в цьому протистоянні наче плацдармом, володіння яким давало можливість певному етносу чи державі панувати в середньоєвропейському просторі.

Так, у VI–III ст. до Р. Х. тривало протистояння між скіфською та кельтською цивілізаціями. Скіфи, центром яких було Північне Причорномор'я, а володіння сягали Північного Кавказу на сході, Середнього Подніпров'я на півночі й Дунаю на півдні, просочувалися на заході аж до Ельби. Вирішальним чинником у їхньому просуванні в Середню Європу якраз і було захоплення Галичини. Тому, на нашу думку, невипадковим був рух кельтських племен у відповідь (під час т.зв. "кельтського натиску" IV–III ст. до Р.Х.) саме на територію Північного Прикарпаття. Сюди вдерлися два могутні й чисельні кельтські племена – бої та вольки, – яких, очевидно, зупинив опір союзу праслов'ян, тракійців і скіфів. Існують наукові версії (Ю.Павленко й ін.), що назва української етнографічної групи бойків походить саме від етноніма кельтського племені боїв, що займало тоді землі сучасної Баварії, Чехії, частково Словаччини та Південної Польщі. До речі, назва країни Баварії (у німецькому варіанті – Bayern, у латинській транскрипції – Boica) теж походить від кельтських боїв.

Отже, велетенський кельтський світ, що своїми кордонами сягав сучасних Ірландії, Іспанії, Північної Італії, Балкан, охоплював Британію, Францію, Нідерланди, Південну Німеччину, не зумів утвердитись у Середній Європі, бо не зміг повністю опанувати Карпати. Надалі він був розтрощений наступом еллінсько-римської цивілізації з півдня та германських племен із півночі.

Протягом наступних століть, аж до IV ст. по Р.Х., спостерігаємо напружену боротьбу річних етносів за встановлення контролю за північнокарпатським коридором з метою домінувати в середньоєвропейському просторі. За це змагаються поперемінно тракійські даки, германські ґоти, іраномовні сармати, праслов'яни. У IV–V ст. саме на території сучасної Галичини відбувається консолідація слов'янських племен (історичні склавени), які саме звідси широкою смугою вирушають на захід і південь і до VII ст. опановують територію аж до Ельби, а також Балкани. Так удруге Галичина відіграла вирішальну роль, тепер уже в зародженні слов'янської цивілізації.

У VI–IX ст. на території Галичини існувало гіпотетичне слов'янське протодержавне утворення "Велика Хорватія", про яке є згадки в історичних джерелах. Основою його було плем'я білих

хорватів, що, вочевидь, склало головний сегмент етнографічної самобутности галичан. Зазначимо, що уважніший погляд на культуру балканських хорватів, далеких родичів галичан, легко виявляє їхню ментально-духовну спорідненість. Тому залишається тільки дивуватися, чому це так рідко помічають українські культурологи й етнопсихологи.

Можна висунути припущення: ні Аварський каганат, який у VI–VII ст. сформувався на Паннонській рівнині (Угорщина), ні могутнє Великоморавське князівство, яке потім (VIII–IX ст.) виникло приблизно на тій же території, не зуміли остаточно зміцнитися як середньоєвропейські лідери саме через те, що не змогли цілковито підкорити Північне Прикарпаття. Про могутність і високий рівень культури хорватської протодержави свідчать археологічні розкопки, які виявили городища, більші за розмірами, ніж Київ X–XI ст. (біля села Стільсько Миколаївського району), ранньохристиянські культові споруди у велико-моравському стилі (Перемишль) тощо. Відтак стає зрозуміло, чому з такою наполегливістю воювали за цю землю великі київські князі X–XI ст. Олег, Володимир Великий і Ярослав Мудрий: приєднання до Русі Північного Прикарпаття означало геополітичний вихід у Середню Європу, засвоєння високих суспільно-культурних традицій – спадщини Великої Моравії.

Саме з утвердженням Русі у Прикарпатті відбувається її перетворення на наддержаву. Галичина для Русі була вирішальною основою, а не периферією, як у нас іноді вважають. Пізніше саме Галич став найбільшим після Києва руським містом, а у XIII ст. спочатку Роман Великий, а потім Данило Галицький, фактично, підпорядкували собі Київ, домінуючи у просторі Русі-України. Остання отримала таким чином два найголовніші "опертя" – Середнє Подніпров'я та Карпати. Створився знаменитий український еліпсис, за висловом Є.Маланюка, простір між Дніпром і Карпатами, що був чарівним оберегом української нації, де дві крайні точки взаємно підтримували одна одну.

У XIV ст., коли Галицько-Волинське князівство занепало, територія Галичини стала вирішальним фактором посилення Польської держави. Саме від часу приєднання (за Казимира Великого) Галичини до Польщі остання почала висуватися на лідера в середньоєвропейському просторі. Вважають, що супердержавою Польщу зробили спочатку Кревська (1385 рік), а потім Люблінська (1569) унії, які дали їй величезні території Литви, Білорусі й України. Але ж очевидно, що без

Галичини ні Кревська, ні Люблінська унії не були би просто доцільними: Велике Литовське князівство геополітично не дало би переважити себе маленькій надвіслянській Польщі. Надалі саме Галичина була тим форпостом, із якого Польща почала експансію у степову Україну, спробувала підкорити Молдову, постійно змагалася з Угорщиною, Трансільванією і Туреччиною за домінування в Середній Європі.

Тому, коли у XVIII ст. ділили Польщу, Австрія з такою наполегливістю домагалася Галичини. Австрія вже була лідером Середньої Європи, треба було тільки перекрити браму цього реґіону ("Галицьку браму"), щоби заблокувати тиск на нього з боку Сходу (новорозбудованої Росії). На той час Австрія вже володіла західною середньоєвропейською брамою – Баварією. Тепер, спершись на Альпи на заході й на Карпати на сході, вона на деякий час стала повним господарем Середньої Європи. Послаблення Австрії почалося з поступової втрати нею гегемонії над Баварією в добу наполеонівських війн (поч. XIX ст.) і завершилось у 1871 році, коли Баварію після франко-пруської війни повністю приєднала до себе Німеччина – вже імперія. Відтоді починається занепад Австрії як лідера Середньої Європи – аж до краху у 1918 році. А її місце в реґіоні займає тепер Німеччина. Саме тоді, наприкінці XIX ст., в німецькій політичній фразеології з'являється концептуальне поняття Mitteleurora ("Середня Європа") як головна сфера німецької політичної та духовної експансії, що тривала аж до кінця доби Гітлера.

І знову ж таки не випадково, на нашу думку, гітлерівська Німеччина 1941 року приєднала Галичину до т.зв. "Генерал-Губернаторства", вважаючи, що Галичина мусить входити до центральної, найпотрібнішої зони її володінь. Повністю панувати в Середній Європі – це було тоді для німців само собою зрозумілим.

Що ми бачимо в політиці щодо Галичини з боку Сходу? Як царська, так і радянська Росія постійно прагнули володіти Галичиною як чимось життєво необхідним у їхній експансії в Середню Європу. Тут згадаймо мільйони, викладені на провокативну діяльність "москвофілів", постійне посилення напруги довкола Галичини в суперечках із Австрією, жорстоку і швидку аґресію проти Галичини під час Першої світової війни з нагальним перетворенням її на "исконно русскіє землі" й, нарешті, переможне включення Галичини до складу СРСР, що надовго відкрило перед Москвою ворота для гегемонії в Середній

Європі у 1945–89 рр. У XIX ст. вона вже володіла Варшавою та не змогла запанувати в реґіоні. Потрібна була Галичина.

У цьому контексті можна проаналізувати і сучасні геополітичні теорії московських політологів, де Галичина постає якоюсь водночас притягальною і якоюсь майже "окаянною" країною. Всі вони розуміють, що Галичина є найміцнішим підмурівком України, що в такому стані вона фундаментально перекриває шлях Росії в Середню Європу, що зі своїм греко-католицизмом є практично нерозмінною для підступів російського православ'я та панславізму (тому й "сатанинська", за логікою "исконно русской церкви"). Навіть знайдено порівняння для геополітичної ролі Галичини супроти православного світу – це "Хорватія у Карпатах".

Щодо українського аспекту Галичини, то в XVI ст. саме вона стала епіцентром великого духовного та національного відродження України. Тут виникла латиномовна ренесансна література, широко розвинулися друкарство, освіта, красне письменство і теологія староукраїнською мовою, розгорнули свою роботу братства. Невдовзі цей спалах національного горіння опанував Подніпров'я, дав стимул козаччині (досить назвати ім'я і галицького шляхтича Конашевича-Сагайдачного!). Загалом, ми навіть не усвідомлюємо, наскільки вся наша барокова культура була за духом галицькою, як вплинули всі ті галичани Зизанії, Беринди, Княгинецькі, Вишенські, Копистенські, Ставровецькі й інші на національну консолідацію українства в добу Передхмельниччичи, Хмельниччини та Похмельниччини, яке значення мав тоді Львів як центр урбаністичної соціальної культури.

Козацька держава Хмельницького та Дорошенка не втрималася саме тому, що не зуміли ці два великі гетьмани опанувати Галичину, чого так прагнули, керуючись державницьким інстинктом. Україна без Галичини – наче обрубана. Неможливою є українська держава без опертя на Карпати, що доводили всі спроби творити таку пізніше, від Мазепи до Петлюри. Євразійський російський геопростір поглинав її.

І з іншого, польського, боку завжди відчували, що втрата Галичини означає для них щось страшне – перехід до ранґу другорядної держави. Тому, коли Хмельницький узяв в облогу Львів, це сприйняли як національну катастрофу, це примусило здригнутися кожне польське серце. І потім, уже у XX ст., Польща воює за Галичину буквально з фанатизмом, на підсвідомому рівні

прочуваючи, що стоїть вона тут за щось національно-насущне, за святиню власної величі. Лише цим можна пояснити, що польські вояки тих часів і їхні нащадки не усвідомлюють ці війни за Галичину як війни за "чуже", як загарбницькі. Ні, на ґенному рівні вони переживають це як рятунок тієї традиційної величної "Речі Посполитої", що віками звикла домінувати в середньоєвроперському просторі.

Нині роль Галичини як вирішального чинника всієї середньоєвропейської геополітики аж ніяк не змаліла. Проголошення незалежности автоматично зробило Україну лідером Середньої Європи (навіть усупереч яловій малоросійській політиці Києва). І зробило саме тому, що органічною складовою частиною України є Галичина. Галичина в Україні – це геополітичний важіль надійного усунення з Середньої Європи Росії, це перетворення України на державу, що блокує тисячолітній тиск Євразії на Європу, – ще від часів кіммерійців і скіфів, місце яких почергово займали сармати, гунни, авари, булгари, хозари, печеніги, половці, татари, москалі.

Паралельно з величезною геополітичною роллю Галичина відіграє ще й значну роль цивілізаційну – як переломна зона синтезу духовно-цивілізаційних традицій поствізантійських і католицьких, феноменом цього є місія Греко-Католицької Церкви. І те, що світ іще не збагнув, не визнав цієї колосальної екуменічної, комунікативно-цивілізаційної ролі греко-католицизму, є його поразкою, втратою, а не якоюсь логічною позицією.

Отже, понад 2500 років Галичина була колосальним геополітичним чинником при вирішенні долі Середньої Європи, а відтак і шляхів співіснування цілої Європи та Євразії в ширших масштабах. Вона завжди була визначальною опорою для формування надреґіональних держав, своєрідним величезним помостом для їх експансії в геопросторі; часами вона була велетенськими "Карпатськими воротами", "Галицькою брамою", через яку історієтворчо виливалася духовно-суспільна енерґетика народів. Сьогодні Галичина (разом із Буковиною та Закарпаттям) є найнадійнішим форпостом, який перетворює Україну на провідну державу Середньої Європи.

Не усвідомлюючи цього, не плануючи стратегії розвитку свого реґіону, галицький політикум прирікає і себе, й усю Україну на подальшу провінційність. Бо історично функція Галичини полягала не в ролі "додатка" до політики Києва, а в ролі

національного “двигуна співдії”. Львів повинен звільнитися від психологічного комплексу “підкладання себе під Київ” (нібито для високої мети, зрозуміло); повинен відчути себе не лише реґіональним, а й *середньоєвропейським* центром; повинен припинити робити з галицького суспільства “електоральну базу” для політиків, а творити власну філософію національного самоствердження, здатну (як це було в XVI столітті) посилити малоросійський, наразі, Київ. Галичина повинна глобально відродити свою самобутність, традиції, подолати провінційну дріб’язково-просвітянську метушливість, а внести у свої дії та світовідчуття розмах і залізну волю, справді європейську активність і підприємливість, аби стати великим бастіоном України, непорушною “Твердинею духу” в її культурно-цивілізаційному протистоянні Сходу; повинна забути про принизливі, вигадані обов’язки слуги, натомість засвоїти переможну свідомість Господаря. Бо від цього виграє передусім уся Україна, геополітичним законом якої є *співмірність* і *співдія* Подніпров’я і Прикарпаття. Нехтувати цей закон, як це робить нинішнє керівництво країни, усіляко “провінціалізуючи” і “марґіналізуючи” Галичину, боячись її “націоналізму”, значить – прирікати державу на дисбалансованість, на фатальне сповзання у прірву Євразії.

IV

Українська перспектива

Чи здійсниться Середня Європа?

Зустріч у Ялті лідерів країн Балто-Чорноморського співробітництва (1999р.), по суті, вималювала, поставила на кін реальности давню, майже утопійну мрію багатьох політиків та інтелектуалів про формування Середньої Європи як геополітичної цілісности. Перші проекти такого об'єднання відносяться ще до періоду кінця XIX – початку XX століття. Потім була українська спроба в добу УНР (1919 р.) об'єднати зусилля народів між Балтикою і Чорним морем; для цього була проведена спеціальна конференція офіційних представників України, Кубані, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Латвії, Литви, Естонії та Північного Кавказу в Одесі. З відомих причин це об'єднання не відбулося. Цю ідею в міжвоєнну добу розвивали українські ідеологи та теоретики геополітики – Д.Донцов, Ю.Липа, С.Рудницький, – які проектували середньоєвропейський блок держав як вирішальний фактор для вгамування російського імперіалізму в Європі.

Своєрідним другим етапом розвитку ідеї Середньої Європи став післявоєнний період (1960–80-ті рр.), коли в середовищі чеських, угорських, румунських та польських опозиційних інтелектуалів активно обговорювалися проблеми середньоєвропейської самобутности та ідентичности, що врешті вилилося в геополітичну концепцію Міжмор'я, запропоновану польськими теоретиками "Солідарности". Тоді, коли на всьому просторі Середньої Європи безальтернативно панував комуністичний тоталітаризм, ця ідея видавалася майже безнадійною мрією, порожньою фантазією. Та сьогодні раптом (і в цьому – велика парадоксальність Історії та закономірність геополітики), ця зовсім фантастична мрія стала дійсністю.

Підготовчий процес балто-чорноморської консолідації тривав від початку 90-х років. Великими маґістральними ідеями цього процесу залишаються ті, які були актуальними ще від кінця XIX ст.: поглибити середньоєвропейську ментальну і культурну ідентичність, віднайти власну геополітичну вісь і концепції

розвитку, посилити соціально-економічний розвиток реґіону, а в результаті цього позбутися духовно-політичної залежности від імперських потуг Заходу і Сходу.

Сьогоднішній процес об'єднання країн Середньої Європи має свої проблеми і труднощі. Здавалося б, усім зрозуміло, що така консолідація дає в усіх відношеннях добрі перспективи для кожної країни: всі вони зміцнюють свою незалежність, отримують ідейно-психологічні імпульси для розвитку, просто взаємовигідно торгують і співпрацюють на рівні господарських зв'язків. Проте є об'єктивні чинники, які заважають самоконсолідації і самоствердженню реґіону. По-перше, політичні еліти держав між Балтикою і Чорним морем повною мірою не є психологічно налаштованими на творення самоцільного геопростору, не вірять у теоретичні схеми його розбудови. По-друге, зв'язки, фінансова залежність від країн Заходу не дозволяють їм виробляти власну повновартісну геостратегію. По-третє, образ стабільної, об'єднаної Європи і міцної та надійної господарської структури ЄС є занадто привабливим, щоб не спокушати багатьох із країн Середньої Європи до союзу і тим самим не позбавляти ґрунту можливе середньоєвропейське об'єднання. По-четверте, занадто ще сильними і "відцентровими" залишаються субреґіональні тенденції й орієнтації в окремих частинах Середньої Європи (наприклад, проросійські орієнтації та впливи у Молдові, в Україні та на Закавказзі; балканський "вузол" суперечностей; орієнтація Балтії на Скандинавію і т.д.). Інтереси країн реґіону залишаються неузгодженими до кінця, не осмисленими і не синтезованими в цілісну теорію й концепцію. По-п'яте, народи країн Середньої Європи настільки звикли жити під чиїмось імперським "прикриттям", настільки відчувають себе невпевненими на ментальному рівні, не вірять у власні сили, що це досить сильно паралізує їхніх активність на всіх відтінках життєдіяльности. Часто у них спрацьовує вироблений упродовж століть інстинкт – "ховатися від Історії", "не брати на себе ініціативи", "замкнутися у власних інтересах і не виходити на ширші, світові перспективи". Як результат, у їхніх країнах формується своєрідна "пораженська" політика, політика, яка прагне "прив'язатися до чийогось возу".

А тому маємо ту ситуацію, коли Словенія, Чехія і Хорватія мислять себе інтеґрованими частинами Західної Європи і взагалі поки що не цікавляться балто-чорноморським об'єднанням. Навпаки, Польща і Угорщина, які вже є членами НАТО і

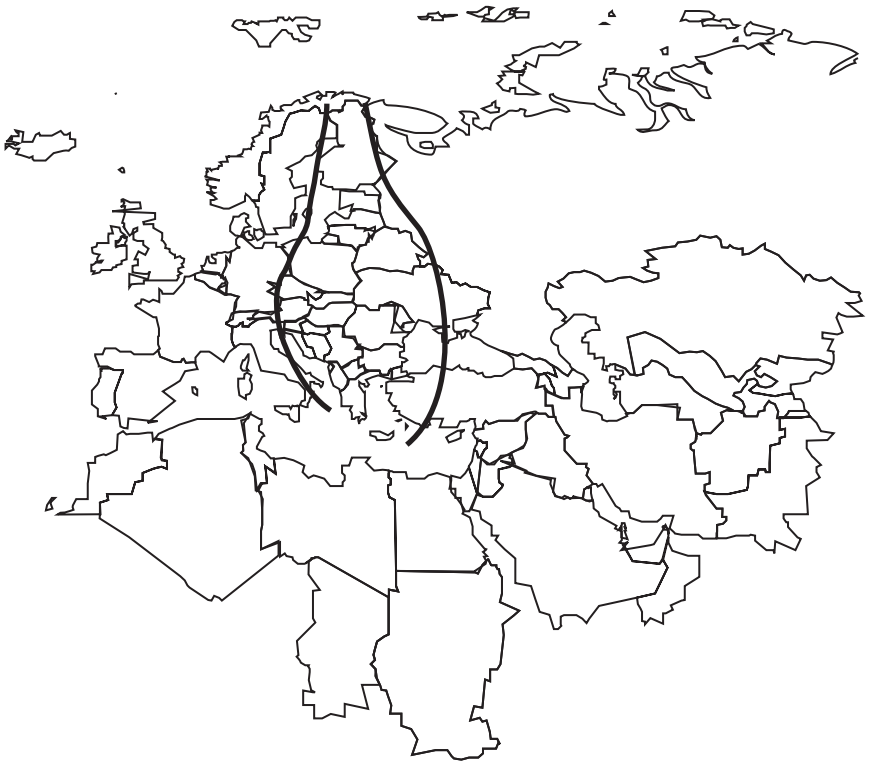

Середня Європа: історично забута і реальна

незабаром, мабуть, стануть членами ЄС, виявляють активні ініціативи щодо консолідації Середньої Європи, і це є наслідком їхньої колишньої визначальної ролі в реґіоні як супердержав (X–XV ст. для Угорщини і XVI–XVIII ст. для Речі Посполитої), а також наслідком загостреного відчуття в обох країнах імперської загрози з боку Росії, запобігти чому може лише консолідація, витворення своєрідного "муру" з країн Середньої Європи.

Однак їхня активність підважується амбівалентністю в орієнтаціях: одночасне прискорене об'єднання із Західною Європою та спроба творити нову геополітичну вісь в Середній Європі. Словаччина, Румунія і Болгарія більше бачать лише економічну вигоду від співробітництва в реґіоні й мало акцентують на політичному аспекті, сподіваючись невдовзі успішно інтеґруватися в західні євроструктури. Невеликі Литва, Латвія і Естонія теж роблять інтенсивні кроки у напрямку інтеґрації з Заходом, надіючись в основному на могутність США, яка єдина їх може захистити перед імперським наступом Росії. Сербія і Чорногорія, Боснія і Герцеґовина, Албанія і Македонія поки що мають занадто багато своїх соціально-політичних проблем, щоб думати про перспективне об'єднання цілого простору. Нарешті, розвинуті і стабільні країни на протилежних кінцях цього простору – Фінляндія, Греція і Туреччина – мають радше "дотичне" відношення до нього, оскільки вже віддавна знайшли свою "нішу" в європейській геополітиці, мають усталені орієнтири і напрямки розвитку.

Особливо зацікавленими в консолідації середньоєвропейського геопростору є країни Закавказзя і Молдова. Усі вони потребують додаткових шляхів для налагодження зв'язків з Європою взагалі, їх економіки потребують будь-якої орієнтації на Захід, вони відчувають велику загрозу з боку Росії. Однак усі ці чотири країни є, по-перше, занадто малими за розмірами і політичним значенням, щоб відігравати провідну, активнішу роль в процесі об'єднання; а по-друге, всі вони вражені сутнісними міжнаціональними конфліктами і цим дестабілізовані (молдовсько-придністровське протистояння, абхазько-грузинський і вірмено-азербайджанський конфлікти).

Білорусь історично і об'єктивно теж надзвичайно зацікавлена в консолідації Середньої Європи, проте нинішня політика – Лукашенка, по суті, перетворила її в квазідержаву, в підніжок Москви.

Таким чином, об'єктивно Історія сьогодні висуває на провідну роль у Середній Європі саме Україну. І, здається, ялтинська

конференція була використана нею вповні. Країни великого реґіону задекларували, що назавжди щезає страшна, з тоталітарно-імперським відтінком, межа, якою у 1945 р., саме в Ялті, поділили Європу на Західну і Східну, і що на місці цієї межі з'являється ще одна континентальна частина – Середня Європа. Відтак із засудженням старих імперських поділів було накреслено перспективи народження і розвитку Нової Європи як такої, що відкидає імперсько-тоталітарне минуле назавжди, що відкрита до найширшого співробітництва, що відстоює рівні права націй і захищає гуманні принципи міжнародної політики.

Наскільки реальними є перспективи Середньої Європи? Як показали недавні події в Юґославії, просування на Східконтиненту західних вартостей і моделей суспільного життя не завжди є безболісним. Можна передбачити, що ліберальні цінності і форми політичного управління й економічного розвитку ще довго будуть наштовхуватися на бар'єри несприйняття і нерозуміння, особливо в країнах православно-візантійської традиції (Румунія, Юґославія, Болгарія, Македонія, Україна, Білорусь, Молдова, а також Вірменія, Грузія та мусульманські Боснія і Азербайджан). Тим самим об'єктивно буде витворюватися розмежування, подальша сутнісна соціокультурна відмінність у засадах цих країн і Заходу. Це неодмінно буде спонукати ці країни до пошуку своїх особливих геополітичних орієнтацій і осей.

Передбачаємо, що не тільки країни т.зв. "візантійської традиції", а й Словаччина, Хорватія, держави Балтії (та й Польща з Угорщиною) не так уже й швидко наблизяться до економічно-соціальних стандартів ЄС, щоб легко і невдовзі увійти до нього. Тож орієнтація на геополітичну вісь Середньої Європи для них не скоро стане "раритетом".

Натомість імперський синдром у Москви теж іще швидко не відімре. Тому об'єднуватися середньоєвропейським державам з метою мобілізувати зусилля для протистояння йому таки треба! Показовим є те, що Москва на ялтинську конференцію послала лише свого віце-прем'єра замість президента чи принаймні прем'єр-міністра, демонструючи цим своє роздратування і насторогу, намагання зневажити процес об'єднання середньоєвропейських країн.

Україна ж не тільки отримує можливість перетворитися на політичного лідера цього простору як найбільша, з великими потенціями держава, а й отримує відвертий шанс завоювати собі авторитетніше становище – центральної, трансформуючої

і транспортуючої держави реґіону. Географічно Україна має можливість стати великим посередником у торгово-економічних контактах між Балтикою і Середземномор'ям, по осі Північ–Південь та між нафтогазовими багатствами і можливостями Каспійського реґіону й ринками Європи, по осі Схід–Захід. Соціокультурна орієнтація на модель Середньої Європи дає Україні можливість мобілізувати внутрішні суспільно-моральні ресурси, пробудити глибшу національну ідентичність в українстві, відтягнувши його від деформуючих психо-культурних впливів із Росії. Важливо лише повірити у власні сили, нагадати собі, що колись територія України мислилася як цивілізаційно-центрова, така, де перетинаються важливі культурні й торговельно-господарські шляхи розвитку народів. Пригадати, що саме на півдні нашої країни, у І ст. до Р.Х. цар могутньої Понтійської держави Мітридат Евпатор проектував столицю своєї нової надчорноморської імперії, що мала протиставитися самому Римові.

Вартує усвідомити тисячолітню цивілізаційну вісь Середньої Європи і збагнути її незнищенність і неуникненність, ввести її ідею в культурну, національну свідомість та ідеологію середньоєвропейців. Ще від доісторичних, античних часів геополітична сув'язь Егейського і Чорного морів творила свої надзвичайно важливі для всієї Середземноморської та Близькосхідної (частково Євразійської) цивілізацій центри, які відігравали самодостатню, культуротворчу роль. Спочатку це була цивілізація держави Хатті (Мала Азія) (ІІ тис. до Р.Х.) і Еллади (VIII–IV ст. до Р. Х.), потім елліністичні держави Європи і Азії, серед яких виділилося Понтійське царство, що об'єднало майже всі країни довкола Чорного моря (III–I ст. до Р. Х.) і протиставилося Римові; у IV ст. по Р. Х. не випадково центр Римської імперії був перенесений до Константинополя – це було лише юридичним підтвердженням культурної переваги Східного Середземномор'я над Західним (нагадаємо, що Константинополь якраз і розміщений на межі Чорного і Егейського морів). У період Середньовіччя, після навали варварів-язичників, Середня Європа розбуяла такими могутніми християнськими, культурно багатогранними і самобутніми державами, як Візантійська імперія (V–XV ст.), Болгарське царство (VII–XIV ст.), Великоморавське князівство (VIII–IXст.), Русь(IX–XIVст.). Сербське царство (X–XIV ст.). Польське і Угорське королівства (X–XVIII ст.), які увібрали в свої державно-правові та культурно-ментальні

основи багато традицій "візантійства" (в тому числі через Україну). Також князівства Валахії і Молдови (XIV–XVII ст.), Велике князівство Литовське, до якого у XIV–XVI ст. входили православні землі Білорусі і України і еліта якого в той час культурно також була "візантизована", поступово цю спадщину перейняла багатоетнічна і полікультурна Річ Посполита (XVI–XVШ ст.). Духовні впливи цього православного простору, переплітаючись з католицизмом, "радіювали" на такі країни Середньої Європи, як Австрія, Хорватія, Чехія, Словенія, Албанія, видозмінюючи, збагачуючи їхню культуру, відтак і сьогодні всі ці країни не можна однозначно назвати "західними", вони зберігають свою особливість у зіставленні із західноєвропейським світом.

Лише у добу пізнього Середньовіччя (XV–XVIII ст.) цей культурно і геополітично цілісний простір був поглинутий спочатку частково Оттоманською, а потім Російською імперіями, Австрією і Німеччиною. Власне тоді Європа втратила одну зі своїх найориґінальніших відмін. Щезла цивілізаційно-геополітична вісь Егеї і Чорномор'я, що протривала майже 3000 років!

Особливостями цієї середньоєвропейської цивілізації були: ментальне й расове перехрещення віянь Півдня і Півночі (Захід все-таки створений духом північних германських племен, а Росія – наступом татарського Сходу). Етнопсихологічною домінантою народів Середньої Європи є більше серце, емоція, аніж розум, холодний розрахунок, як у західноєвропейця, і то емоція не переважає, не "засліплює", міфологізує розум, як у росіян, а більше згармонізована з інтелектуальністю. Середня Європа побудована на синтезі Православ'я і Католицизму, попри всі зіткнення цих релігій в минулому, у цій частині континенту ніколи не доходило до такого масштабного фанатизму і нетерпимости до інаковірця, як на Заході в часи Релігійних війн чи в Росії, яка завжди почувала себе герметизованою щодо зовнішнього "католицького" світу. У підсумку народи Середньої Європи не виробили у собі такого динамізму, індивідуалізму та праґматизму, як західноєвропейці, водночас їм не властива така надмірна закостенілість, стадність, непрактичність життя, які є в Росії. Середньоєвропейська натура – це розміреність, округлена гармонійність, "бароковість" світогляду і світообразу, на відміну від західноєвропейської "ґотичности" і російської хаотичности, безформности. Середня Європа – це атмосфера вдумливого спокою, тонкого відчуття природи і ландшафту, ліризації побуту і будня (згадаймо хоча б українське сковородинівське

хуторянство з його філософією самозаглиблення!), що так контрастує із західноєвропейською схильністю до перетворень і технізації простору та з російською мегаломанією. Врешті Середня Європа – це гармонійне соціокультурне співіснування Міста і Села, що ніколи ані не зливаються, ані протистоять одне одному, на відміну від західноєвропейської суперурбанізованої цивілізації, де місто розчиняє, перетворює в собі село, і світу російської суцільної "дєрєвні", серед безміру якої міста виростають, як соціальні потвори, холодні й байдужі гіганти, які назавжди відірвалися від органіки землі (цей російський "штрих" яскраво виявився в епоху соціалістичного будівництва, в тому числі й українських міст, неорганічність і неестетичність яких часом просто лякає!).

Отже, відродити сьогодні соціокультурну специфіку кожного реґіону – значить врятувати унікальну ментально-духовну структуру Середньої Європи. Вберегти її від розчинення в західній примітивній маскультурі і гіпертехнізації – значить подарувати людству надзвичайно вартісну цивілізаційну відміну. Не допустити до геополітичного посилення Росії в цьому просторі – значить забезпечити стабільність на континенті.

Перефразовуючи відомого мислителя XX ст. – еспанця Х. Ортеґу-і-Ґассета, який казав, що успішним може бути розвиток лише тієї нації, яка має спільний план на майбутнє, спільний для всіх її верств і етноскладників, можна стверджувати, що план "Середньої Європи" є спільним і сприятливим планом на майбутнє для всіх країн цього реґіону. Європа є занадто різною в усіх аспектах – конфесійному, ментальному, культурному, економічному, геостратегічному, соціальному, – щоб зліпити з неї одноманітну масу під егідою ЄС. Відтворення нової геополітичної осі-ваги дасть змогу урівноважити геополітичну ситуацію на континенті. Запобігти тому, щоб знову якісь слабші, дестабілізовані країни і народи підпали під притлумлюючий натиск-наступ сильніших і більш розвинутих. Усе одно ж колись треба буде вивільняти і унормовувати життя "притлумлених". А такий процес буває болючим, іноді навіть катастрофічним. Приклад цього – Балкани.

Не ГУУАМ, а Чорноморське Співтовариство

На перший погляд, політичне міжнародне об'єднання кількох постсовєтських держав – Грузії, України, Узбекистану, Азербайжану і Молдови – може видатися випадковим, необґрунтованим і навіть химерним. Мовляв, об'єдналися собі країни, бо в них з'явилися трохи більші "відцентрові" амбіції, ніж у решти членів СНД, порозумілися, бо просто однаково не можуть подолати тоталітарне минуле, сформувати повноцінні демократії, зблизилися цілком на основі особистих контактів їхніх лідерів-президентів, бо ж за цивілізаційними, ментальними, суспільно-політичними і культурними мірками це цілком різні народи і держави. І головне, усі ці країни ще не вибрали для себе твердої дороги у Завтра, самі добре не знають, що їм робити у морі геополітики, у міцних і традиційних тенденціях світових політичних систем і підсистем. Але так видається лише на перший погляд.

ГУУАМ створили справді ті країни колишнього СССР, які мали найбільші розходження із Москвою (не рахуючи країн Балтії, які ментально розійшлися з тією Москвою уже в перший день їх окупації совєтськими військами, тобто ще у 1940р.) Однак, щоб зрозуміти глибші, геополітичні, причини цього об'єднання, треба відійти від позірних стереотипів. Створення ГУУАМ було спричинене і рядом значніших процесів та глобальніших характеристик, ніж особисті стосунки президентів кількох держав.

Найважливіше це те, що всі держави ГУУАМ належать до геополітичного простору Чорного моря. Україна і Грузія геополітично розміщені на його берегах, Молдова максимально наближена до них, Азербайджан знаходиться на берегах Каспійського моря, яке з геополітичної точки зору творить із Чорним морем єдність, бо їх єднають правічні цивілізаційно-господарські зв'язки як між наближеними географічно традиційними історичними суперцентрами. Їх зближують прадавні шляхи торговельних контактів між Європою і Азією, а також у чисто географічному аспекті Каспійське море (фактично – озеро) мусить бути ніби "розвернутим" до Чорномор'я, бо це найближчий до нього морський простір, який, як відомо, є неуникненним фактором притягування до себе усіх сусідніх реґіонів. Узбекистан же розміщений у самому епіцентрі середньоазійського суперреґіону і творить собою ніби продовження-вглиблення Чорноморсько-каспійського простору у Євразійський материк: Чорномор'я (а, значить, Мала Азія) є традиційною базою контактів із Середньою

і Південною Азією (Іран, Афганістан, Пакистан) ще від античних часів. Згадаймо похід Олександра Македонського і створення елліністичних держав – спадкоємців Хеттської цивілізації – у просторі від Анатолії до Інду, з охопленням і Середньої Азії. Ще перед тим цей же простір охоплювала Перська імперія династії Ахеменідів, які посягали й на Понтійське Причорномор'я (Скіфію), тобто знову ж таки прагнули поєднати у спільній політичній і господарській системі простір між Чорним морем та епіцентром Середньої Азії, де у межиріччі Амудар'ї і Сирдар'ї знаходилася їхня провінція Соґдіана.

Як бачимо, зовсім не випадок, а глибинні історично-геополітичні закономірності та тенденції витворили сьогоднішній ГУУАМ. Однак незаперечним фактом є те, що ГУУАМ не набрав ще повноти, не виробив собі геополітичну стратегію і не має внутрішньої цілісности. Усе це не реалізовано, *бо не усвідомленою до кінця залишається чорноморська геополітична доктрина.* Політичні лідери країн чорноморського простору та еліти їх суспільств не збагнули ще перспективности саме Чорноморського міжнародного об'єднання, не відважуються вибрати цей самостійницький шлях, бо сприймають його як нібито альтернативу існуючим міжнародним системам, блокам та тенденціям. Насправді ж потенційне Чорноморське співтовариство не загрожує інтересам міжнародних систем (ЄС, НАТО і т.д.), хіба що руйнує імперські устремління і плани Росії. яка, зрозуміло, хоче встановити свій гегемонізм на всьому просторі колишнього СССР. Але цей останній аспект з точки зору глобальної світової безпеки і стабільности можна до уваги не брати з двох причин: по-перше, для самого ж блага і стабільности Росії їй зараз важливіше впорядкувати власну все-таки імперську і складну політичну систему, щоб зміцнити і бути здатною прийняти ті темпи соціо-технологічного розвитку, які задає III тисячоліття; по-друге, не повернення гегемонізму Москви у просторі колишнього СССР стабілізує геополітичну ситуацію у Європі, як твердять російські геополітики-ідеологи імперського ґатунку, які тепер називаються "євразійцями" (типу А.Дуґіна), а якраз навпаки, геополітичне зміцнення всіх постсовєтських країн і їх включення в світові міжнародні системи стабілізують геополітичну ситуацію у Євразії. Політика Росії лише дестабілізує її.

Неповновартісним об'єднання ГУУАМ буде доти, доки воно не реалізує постулати чорноморської геополітичної концепції.

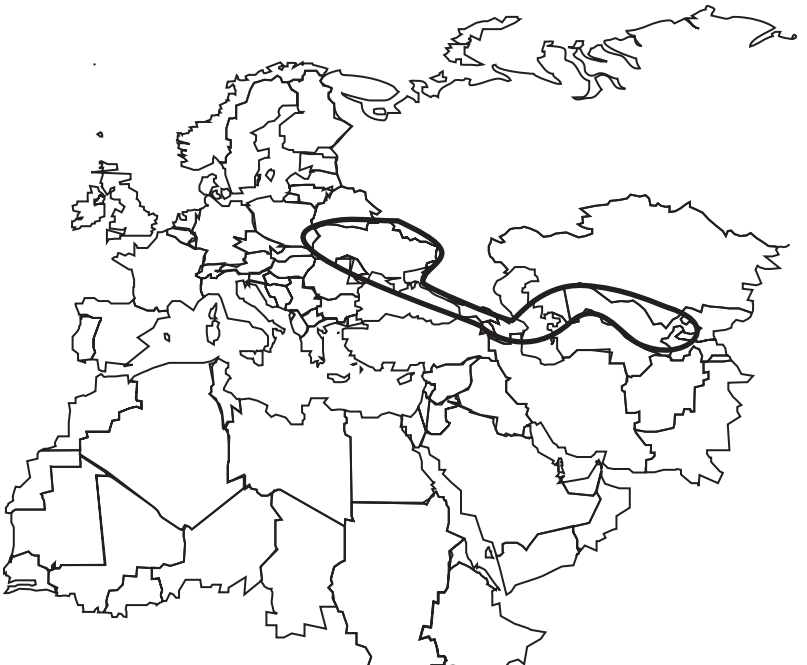

Геополітична реальність ГУУАМ

Першим, здається, це відчув досвідчений президент Грузії Едуард Шеварднадзе, який звернувся до Румунії і Болгарії із пропозицією ширшого співробітництва із ГУУАМ. На цей стратегічний крок, поки що, не відважуються ані члени ГУУАМ, щоб виступити із широкою ініціативою співпраці, ані Румунія та Болгарія, які стоять у черзі до ЄС і НАТО і всі свої надії пов'язують чомусь тільки із Заходом. Така нерішучість пояснюється наступними причинами. Країни ГУУАМ почувають себе ментально *вторинними,* їхні політичні еліти не позбулися психологічного комплексу залежности, васальства щодо імперії (Москви), не звикли брати на себе ініціативи, бачити себе на чолі якихось глобальних політичних процесів. Адже очевидним є, що їхня міжнародна політика на сьогодні зводиться до підтакування "сильним світу сього". Якусь чітку геополітичну позицію вони не відважуються вибрати, ствердити її ідеологічно. Балканські ж країни є занадто наближені геополітично до ЄС, занадто спокушені його високим рівнем розвитку і шиком, щоб мати якусь альтернативу. Зрозуміло, що і з боку Заходу є певний дипломатичний тиск, викликаний тим, що Захід (ЄС і НАТО), почуваючи себе переможцем у холодній війні, прагне диктувати умови майбутнього політичного устрою цілого континенту, прагне утвердження власних вартостей (через Раду Європи) на всьому його просторі і, природно, з підозрою дивиться на будь-які несподівані союзи на східних, посткомуністичних своїх теренах.

При уважнішому погляді на політичну карту Європи ми помітимо, що насамперед держави католицького і протестантського кола культур (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Хорватія, Литва, Латвія і Естонія) із колишнього соціалістичного блоку упевнено і послідовно просуваються до зближення із Заходом, маючи при цьому величезну підтримку з боку власних суспільств (від 70 до 90% населення). Натомість решта країн посткомуністичного світу – православних і мусульманських – мають значні труднощі із засвоєнням принципів демократії, вільного ринку, громадянського суспільства і т.д., з усім тим комплексом норм та ідеалів, абсорбція яких ґарантує спокійний і еластичний процес інтеґрації у західні міжнародні структури. Отже, якщо не брати до уваги Греції, яка давно уже адаптувалася до Заходу, то мимовільно Європа повернулася до своїх геополітичних тенденційних обрисів, які вона мала у Середньовіччі, за часів

існування Візантійської імперії, у радіусі впливів якої перебувала уся Південно-Східна частина континенту, що кардинально відрізнялася від його решти – від католицького світу.

Нагадаємо, що таке тектонічне розмежування європейського континенту у майбутньому передбачає і відомий американський геополітик Самюел Хантинґтон. Безумовно, конфесійний фактор не слід перебільшувати, але й зовсім іґнорувати його теж не можна: ментально-духовні основи націй залишаються сталими у своїх особливостях протягом століть, навіть в умовах накладання на них відмінної системи цінностей та світоглядних універсалій.

З іншого боку, налагодження реґіональної співпраці у просторі Південно-Східної Європи на політичному, економічному, правовому, екологічному та культурно-інтелектуальному рівнях зовсім не буде розходитися із концепцією єдиної Європи. Навпаки, країни цього простору – члени ГУУАМ, Юґославія, Болгарія, Румунія, Боснія, Македонія, Туреччина – поки що дуже різняться за всіма показниками соціоекономічного та гуманітарного розвитку від країн ЄС і країн кандидатів на вступ до ЄС – уже названих країн католицько-протестанської традиції у Середній Європі. Тому закономірним є, що насамперед державам чорноморського басейну треба зблизитися між собою, налагодити ефективні форми співробітництва з тим, щоб у такій взаємодопомозі поступово наблизитися до заданого вже ЄС рівня розвитку. *Південно-Східна Європа мала і матиме свої особливості, які кардинально ще довго відрізнятимуть її від західноєвропейського стандарту.* Це треба прийняти як даність і виходити із цієї позиції як із засади. Стратегією розвитку цього надреґіону Європи має стати його відкритість до широких контактів співробітництва із країнами Передньої та Середньої Азії, бо *у цьому лежить геополітичне покликання цього простору від віків.*

Як відомо, Туреччина, найбільша і наймогутніша держава чорноморського басейну, вже давно стоїть у черзі на вступ до ЄС. Перешкодами до цього її кроку є внутрішня нестабільність цієї країни у зв'язку із наявністю сильного і масового курдського національно-визвольного руху, у зв'язку з конфліктною ситуацією на Кіпрі, де існує невизнана і підтримувана Туреччиною тільки так звана "Турецька республіка Кіпру", а також ЄС застерігається із прийняттям у свої члени Туреччини через систематичні порушення

прав людини у цій країні. З усього видно, що така ситуація збережеться надовго: Туреччина є приреченою стояти "на порозі" Європи, бо ні курди ніде не подінуться, ні турки-кіпріоти не поступляться своїм суверенітетом, ні суспільні умови (наступ фундаменталістів, наприклад) не зміняться так, щоб дотримувалися в турецькому суспільстві всі права людини та інші демократичні норми, так потрібні Заходові як запорука для нормальної інтеґрації. Тож закономірно, що Туреччина шукає для себе геополітичного простору з тим, щоб реалізувати свої потенції і вийти на вищий рівень у своїй міжнародній політиці. Першою її спробою на початку 90-х років, після розпаду СРСР, розгорнути широку геостратегічну політику на розширення своїх можливостей була ідея консолідації тюркомовних держав, які щойно здобули незалежність, – Азербайджан, Туркменія, Узбекистан, Казахстан і Киргизстан. Ця ідея не була до кінця реалізована, хоча вона зберігає свою життєздатність. Перешкодили цьому такі чинники: 1) надмірне посилення Туреччини у зоні Середньої Азії неґативно сприйняли США і Росія, які мали вже тут свої інтереси – геополітичні і економічні – у змаганні за імперські впливи і енерґоресурси; 2) таке лідерство Туреччини (а вона є найбільшою за чисельністю тюркомовною державою і володіє незмірно більшими економічними потенціями, ніж інші названі країни) неґативно, як загрозу собі, сприйняв Іран, який є найбільшою державою за чисельністю населення і найважливішою за геополітичним становищем у Передній Азії, до того ж історично завжди конкурував із Туреччиною; 3) самі тюркомовні країни виявилися занадто незбалансованими внутрішньо: їхні політичні малодемократичні еліти занадто зосередилися на боротьбі і утриманні влади, а самі суспільства виявилися зовсім не готовими до структурних реформ у суспільній і економічній сферах, щоб ефективно розвиватися; 4) ідея тюркського націоналізму і солідаризму виявилася малопопулярною в мусульманських суспільствах, у яких взагалі ідеологія націоналізму є нерозвиненою і які більше схильні брататися на засадах віри – звідси успішний розвиток ідей ісламського фундаменталізму, які, як відомо, мають інтернаціональний характер; 5) самі дві найбільші тюркські держави Середньої Азії – Узбекистан і Казахстан, – відчувши свої потенції, почали претендувати на лідерство в реґіоні і, відповідно, спробували поставити на різних "союзницьких коней", не зосереджуючись лише на Туреччині. У результаті

лише Азербайджан став справжнім союзником Туреччини і наблизився до неї у всіх аспектах своєї зовнішньої політики.

Таким чином, втративши можливості сконсолідувати в одну цілість тюркський світ, чому завадили геополітичні тенденції та інтереси інших, Туреччина продовжує шукати геополітичні простори, які б сприяли її масштабнішому самоутвердженню на світовій міжнародній шахівниці. Природним таким геопростором є Чорномор'я. Балкани – це віддавна зона турецьких зацікавлень, це той міст, який єднає Туреччину з Європою. Так само Кавказ був історично реґіоном, за домінування в якому постійно боролася Туреччина. Сьогодні Кавказ це нові держави – Грузія і Азербайджан – з якими Туреччина прагне зав'язати найтісніші стосунки і стати для них своєрідним "старшим братом", чи то опікуном їхньої безпеки – згадаймо ініціативу 2000 р. від Анкари про створення Пакту безпеки Кавказу. Водночас ці дві держави стають стратегічними союзниками Туреччини супроти її історичного ворога – Вірменії, історична і значна частина якої зараз перебуває у кордонах турецької держави. Крім того, Північний Кавказ, який у жахливих струсах чеченської війни за незалежність пробує вийти на міжнародну арену як всуціль мусульманське суспільство, до того ж тут ряд народів є тюркомовними, історично спорідненими із Туреччиною, що є надзвичайно привабливим для Анкари.

Не треба надто говорити про те, наскільки цікавою є для Туреччини зона Каспію, так багатого на енерґоресурси. Наразі Туреччина є найнадійнішою країною, через яку каспійські енерґоносії можуть бути транспортовані на Захід. І не використати цього вона просто не може.

У геостратегічній боротьбі за впливи на Кавказі, де основним суперником Туреччини є Росія, закономірним її геополітичним союзником стає Україна. Посилення ролі України у чорноморському басейні – це усунення імперських можливостей Росії в цьому реґіоні. І Анкара не може цього не розуміти. Залишається лише подолати обидвом країнам інерцію старих зовнішньополітичних традицій, відійти від стереотипів, усунути ментальні упередження – і провідний тандем Чорномор'я здатний буде не тільки вивести безликий ГУУАМ на якісно вищий і значущий рівень світової геополітики, а й через якнайширшу економічну співпрацю максимально оживити господарське життя цілого надреґіону. Базою для такої реґіональної співпраці може послужити вже існуюче Чорноморське Економічне

співробітництво (ЧЕС), що перебуває у досить аморфному стані, власне, через відсутність політичної доктрини Чорноморського Співтовариства і через брак політичної волі у політичних еліт сформувати новий геополітичний світ.

Зараз двома нестабільними, внутрішньонапруженими і неунормованими реґіонами Європи, що суттєво перешкоджають її всеконтинентальній консолідації, є Балкани і Кавказ. Окрім внутрішніх причин їхньої незорганізованости є ще й зовнішня: обидва ці великі реґіони *не мають геополітичної осі,* яка б мобілізувала їхні зусилля і стабілізувала зовнішньополітичні тенденції. Такою віссю для Балкан і Кавказу могла б стати тільки ідея єдиного Чорномор'я. Тисячні причини політичного, правового, ментального, економічного, конфесійного, цивілізаційного характеру ще довго заважатимуть наближенню цих реґіонів до західноєвропейських стандартів. Але об'єднавши свої зусилля, витворивши систему економічної і політичної взаємопідтримки, країни Чорномор'я змогли б вийти більше самостійно на той рівень соціоекономічного розвитку, який би став підґрунтям для їхньої повновартісної інтеґрації у Європу. Замість двох провальних і гарячих реґіонів на південному сході – Балкан і Кавказу – Європа отримала б сконденсовану, ефективно задіяну у трансконтинентальні торгово-економічні структури, внутрішньо стабілізовану геополітичну зону від Чорного моря до Середньої Азії.

Роль України у цьому геополітичному просторі є вирішальною. За висловом Юрія Липи, автора книги "Чорноморська доктрина" (1941), Україна творить собою "склепіння" для цього простору. Включення геополітичного, господарського, людського та морально-ідейного потенціалу України у міжнародну політику країн чорноморського басейну мобілізує та інтенсифікує їх розвиток. З геополітичної точки зору, поява і розвиток самостійної України автоматично усуває з цього реґіону домінування Росії-імперії. *Тому саме Москва є і буде найбільшим противником консолідації країн Чорномор'я.* Така консолідація – це утворення на материку Євразія цілісного цивілізаційно-геополітичного Союзу, твердині, у появі якої вкрай не зацікавлена Росія, бо прагне у своєму гегемонізмі змести всі можливі стійкі об'єднання у північній та середній зоні Євразії як перешкоди для цього гегемонізму, який один тільки робить її супердержавою. Без нього вона – лише північна, відсунута від вирішальних геополітичних центрів Євразії, звичайна

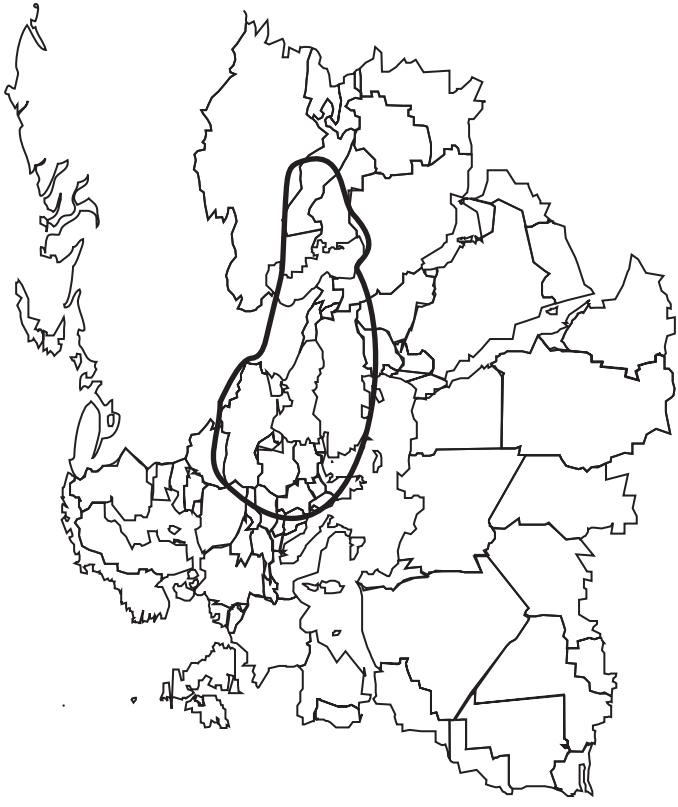

Потенційне Чорноморське Співтовариство

країна. Тому *Москва завжди прагнутиме розшарпати єдність Середньої Азії, дестабілізувати Кавказ і Закавказзя, ослабити Україну, заважаючи її союзницьким контактам із державами Середньої Європи і Чорномор'я.*

Те, що Україна володіє Кримом (Тавридою) – цим, за словами того ж Ю.Липи "командним осередком" Чорномор'я, – дозволяє їй бути геополітично провідною державою у просторі, навіть попри територіальну перевагу Росії і Туреччини. Крим дає можливість повністю контролювати простір Чорного моря. І це прекрасно розуміє Росія і тому так бореться за нього, так чіпляється за воєнно-морську базу у Севастополі: не "слава" Севастополя, не минулий "героїзм" у кількох програних битвах за нього принаджують Москву, а реальні геополітичні розрахунки у планах домінування у реґіоні Чорного моря.

Консолідація Чорноморсько-Каспійського геополітичного простору має ще два дуже важливі аспекти для зміцнення міжнародної стабільности та безпеки і нормалізації конфліктних міжнародних стосунків. Перший – це подолання ізоляції Вірменії. Ця країна має дуже трагічну історичну долю. Створивши прадавню культуру і цивілізацію Урарту (кін. II тис. – 1-а пол. I тис. до Р.Х.), до речі, споріднену із Хеттською цивілізацією, предки вірменів надовго потрапили у становище затиснутости між могутніми імперіями: Ассирією, Вавілоном, Персією-Мідією, державою Селевкідів, Римом і Парфією, Візантією і Арабським халіфатом, Османською імперією і знову Персією. Територія Вірменії безнастанно була надзвичайно привабливою для цих геополітичних надпотуг, бо давала можливість домінувати у Передній Азії, а за це домінування боротьба завжди велася нещадна. Сам вірменський народ зберіг національну гідність, високу самобутню культуру і духовність, але державність утратив, був жахливо тероризований на своїй землі і тому століттями змушений був жити у розсіянні. Сучасна територія Вірменії – це лише клаптик історичних земель вірменської нації. Два її історичні вороги – Іран і особливо Туреччина, утримуючи прадавні вірменські землі, з великою підозрою і настороженням ставляться до незалежної Вірменії. На півночі триває давній вірмено-азербайджанський конфлікт, дуже підсилений понаддесятилітнім протистоянням у Нагірному Карабаху. Відтак Вірменія опинилася в ізоляції у своїй геополітичній зоні. З цього дуже користає Росія, яка, підтримавши Вірменію у війні за Карабах, надаючи їй допомогу енерґоносіями та економічними

зв'язками, надійно "прив'язала" цю закавказьку країну до своєї зовнішньополітичної орбіти, зручно маніпулює зіткненням інтересів Вірменії із сусідами. Фактично Вірменія перебуває у замкнутому кільці, з якого не може вирватися, бо геополітична ситуація довкола неї неначе застигла. Надіється вона поки що лише на свою чисельну еміґрацію у світі і реально потрапляє у щораз більшу залежність від Росії. Натомість у самій країні посилюється апатія, не налагоджується соціоекономічне життя, назрівають соціопсихологічні конфлікти, процвітає на цьому ґрунті економічного безсилля жахлива корупція, проти якої іноді лунають автоматні черги навіть у парламенті.

Світ не може не бути зацікавленим у тому, щоб вивести Вірменію із зачарованого кола геополітичної ізоляції, звільнити її від ролі іграшки в руках Росії, яка використовує країну для створення напруження у Закавказзі. І виходом із цієї ситуації може бути тільки залучення Вірменії у систему стосунків країн Чорномор'я. Бо, в принципі, всі країни Чорномор'я, навіть Туреччина, є зацікавлені в тому, щоб нарешті унормувалися вірмено-азербайджанські відносини, щоб міжнародна ситуація в реґіоні стабілізувалася. У цьому не зацікавлена тільки Росія. Переведенням Вірменії ніби у іншу площину міжнародного співробітництва, коли б держави чорноморського простору захотіли організувати так свої взаємостосунки у сферах політики і торгово-господарських зв'язків, аби розвинути і вивести свій простір на глобальніший рівень у євразійській геополітиці, можна було б включити її у цю плановану систему. *Вірменія мусить досягнути взаємопорозуміння із своїми найближчими сусідами, тому що це єдиний для неї шлях виходу із кризи.*

Другим великим геостратегічним завданням можливого Чорноморського Співтовариства мало б стати залучення до ширшого співробітництва і геополітичних контактів найбільшої держави Передньої Азії – Ірану, який творить собою ніби гігантський поміст між Передньою Азією, Чорномор'ям і Центральною Азією. Ю.Липа вважав залучення Ірану до сфери геополітичних зв'язків країн Чорномор'я його "найважливішим завданням". Сьогодні це ще й обґрунтовується тим, що Росія вже від поч. 90-х рр. зробила ставку на союзницькі стосунки із трьома найбільшими і "опорними" державами Євразії – із Китаєм, Індією та Іраном. Метою цієї геостратегії є сконсолідувати Євразію і не допустити до світової гегемонії США. Паралельно Москва хоче використати зближення з Іраном для протиставлення його

своєму головному суперникові на Кавказі – Туреччині, і для кардинального зміцнення своїх позицій у Центральній Азії, зону якої вона вважає пріоритетною у своїх імперських амбіціях, підігрітих нафтовими багатствами Каспію і газовим потенціалом Туркменії.

Сам Іран на сьогодні теж перебуває у відносній геополітичній ізоляції. Його ісламістський уряд поки що не знайшов для себе надійних союзників навіть у мусульманському світі, який у значній мірі перебуває під впливом США або є дезорієнтований внутрішніми суперечностями. Найближчий сусід Ірану – Ірак – ще недавно жорстоко воював із країною мулл, зберігається і сильне напруження стосунків з Пакистаном та Афґаністаном, Захід взагалі розглядається у Ірані як ворожий. Тож співробітництво із країнами Чорномор'я було б для Тегерану своєрідним компромісним варіантом. Зрозуміло, цьому заперечив би Захід. Важко було б осягнути порозуміння між Іраном і Туреччиною та Іраном і Азербайджаном (близько 15 млн. азербайджанців живе на своїх історичних землях на території Ірану). Проте, наближення Ірану до чорноморського геополітичного простору є потрібним для міжнародного співтовариства з того погляду, що це виводило б Іран з певної ізоляції, у якій його ортодоксальний ісламізм ніби запікся, це дало б змогу "розм'якшити" його зовнішню політику, не допускало б до зближення Ірану з Росією, що плекало б посилення антизахідної політики цих двох амбітних держав. *Теорії євразійства небезпечні тим, що вони ідеологічно готують протистояння між Сходом і Заходом.*

У теперішній час наростання цивілізаційних протистоянь такі тенденції є вкрай небезпечні: протиставлення гігантських цивілізаційних систем одних одним, що намагаються спровокувати російські ідеологи євразійства, загрожує небаченими планетарними конфліктами. *Натомість розбудова такої міжцивілізаційної геополітичної системи, як Чорноморське Співтовариство, де б поєдналися країни православні і мусульманські не на ґрунті протиставлення Заходу, як пропонує всі свої союзи Росія у Євразії, а на ґрунті широкої співпраці із Заходом, дала б благодатні перспективи й у значній мірі запобігла б різноманітним напруженням у світі.*

Створення Чорноморського Співробітництва це і відновлення прадавньої цілісної цивілізаційної зони у чотирикутнику Анатолія – Балкани – Понтида – Кавказ, і створення ефективної системи співпраці і стабілізації у зоні Південно-Східної Європи,

і налагодження колосального торгово-комунікативного та енерґоресурсного шляху між Європою і Передньою та Середньою Азією, і вирішення цілого ряду конфліктних геополітичних проблем у просторі цілої Євразії. Поява Чорноморського Співтовариства – це альтернатива можливим геополітично аґресивним діям Росії, Ірану, Індії, Ісламського світу, які можуть стати реальністю, якщо і надалі у світі наростатимуть невдоволення і заперечення політиці Заходу. *Чорноморське Співтовариство це ще один можливий геополітичний союзник Заходу у його устремлінні стабілізувати рівновагу сил та мир на планеті.*

Для України південно-східна, чорноморська активна зовнішня політика – це можливість вийти із стану геополітичної інертности, марґінальности та заблокованости. Адже перспективи увійти у ЄС на сьогодні є дуже малі, про це свідчить багато наших показників: рівень демократії, незадовільна правова база, інертність економіки, люмпенізація соціуму, нерозвинутість інфраструктури громадянського суспільства і т.д. Подолати ці відставання у найближчому часі неможливо. Власне на цьому в Україні спекулюють проросійські ЗМІ та політологічні центри, підштовхуючи країну в "обійми" Москви. Європа насторожено дивиться на свого слабкого східного сусіда – Україну, звідки щораз більше вириваються лише хвилі зголоднілих заробітчан та злочинности. Європі потрібен сильний і стабільний сусід. Розвинувши свій потенціал до Півдня і Сходу, до країн менше індустріальних, Україна отримає нагоду вийти на якісно інші, живіші і різноманітніші рівні економічного співтовариства, аніж ті, які їй пропонує економічно сильна і задоволена Європа. Адже зрозуміло, що своєю продукцією ми мало чим можемо здивувати Європу. Але багато чим ми можемо здивувати країни Азії. З часом, коли Україна оживить свою економіку через зв'язки із Південним-Сходом, вона й могла б стати отим надійним і значущим партнером для Європи, про світлу перспективу якого говорить З.Бжезинський у своїй книзі "Велика шахівниця". Тоді б Україна й стала отою вагомою геополітичною опорою майбутнього геополітичного "хребта" Європи: Франція – Німеччина – Польща – Україна.

Часто Україні пропонується альтернатива Європі, альтернатива чорноморській концепції: зближення у просторі СНД, формування якогось "Слов'янського союзу" чи то "Євразійської спільноти" і под. Не трудно здогадатися, хто у таких "союзах" і "спільнотах"

буде відігравати провідну роль аж до диктування своєї волі. У об'єднанні СНД (за геополітичним типом СРСР) Україна є і була, і що з цього вийшло, і які перспективи нам малюються зараз відомо: крайня провінціалізація держави в усіх вимірах – політичному, економічному, культурному, колосальна загроза денаціоналізації, бо *будь-яке перебування України у сфері впливу "єдиновірної і єдинокультурної" Росії завжди означатиме для нас поступову національну смерть – це аксіома.* Ідея слов'янського "братерства" є настільки химерною, наскільки й нереальною: неможливо об'єднати (хіба що насильством) відмінні етнологічно, розкидані у різних геополітичних просторах слов'янські нації тільки за тим принципом, що вони розмовляють подібними мовами. Ідеологія "євразійства" якраз більш відверто демонструє справжні устремління Москви: стати великим геополітичним полюсом у Північній Євразії, відродити ментально-духовну пасіонарність, аґресивність уроло-алтайського геополітичного простору, що зродив колись експансіонізм численних союзів номадів (гуннів, хозарів, татарів), витворивши симбіозну культуру та психологію, зім'яти нею органічні національні культури та держави у просторі цілої Північної Євразії. Усі ці дуже слабенько замасковані геополітичні проекти російського неоімперіалізму якраз демонструють свою штучність, а насильницьким, гегемоністським аспектом не приваблюють, а якраз відштовхують, вказують безперспективність такого геополітичного розвитку подій.

Створення посиленої Російської наддержави неодмінно приведе до гігантських цивілізаційних конфліктів у Євразії: протистояння із ісламським світом для Росії вже почалося по лінії Кавказ – Тянь-Шань і загрожує набрати ще більших обертів інтенсивности; протистояння з Китаєм – ще попереду. Існує ще одна аксіома: *лише повне усунення геополітичних впливів Росії із постсовєтського простору призведе до нормалізації геополітичної ситуації у Північній Євразії, а не навпаки.* Тому реалізація геополітичної концепції Чорноморського Співтовариства – це запорука стратегічної стабілізації і збалансування сил у Євразії. Росія не є органічно європейською країною, це стверджували і стверджують всі видатні російські мислителі – від Н.Данілєвського і Ф.Достоєвського до Л.Ґумільова і А.Солженіцина. Тому лише самоповернення її до ментально-духовних основ свого органічного географічного простору, до основ Урало-Алтайської цивілізації і самообмеження себе

в ній дасть можливість заспокоїтися цьому аґресивному суперетносові і вповні реалізувати свій талант і потенції у творчій та господарській праці, замість того, щоб у безглуздому засліпленні гнітити інших, "інородців", як це робить Москва вже 5 століть і при цьому не може віднайти свого цивілізаційно-духовного синтезу.

Згуртування і віднайдення геополітичної, цивілізаційної та культурної осей для Великого Чорноморського Чотирикутника – Балкан – Анатолії – Кавказу – України – це ще й підсилення концепції Середньої Європи. Зараз іде досить неблагодатний процес нівеляції культурно-цивілізаційних відмінностей країн Середньої Європи, які стирає могутній натиск переважаючого Заходу континенту. Підсилити, ніби підперти середньоєвропейську ідентичність і самобутність змогли б традиції культури поствізантійського цивілізаційного простору, які все-таки не піддаються такій докорінній асиміляції західною масового культурою. Таким чином ідея єдиного Чорномор'я може стати глобальним стимулюючим фактором до нового переродження цілої Європи, до виходу її інтернаціонального суспільства на нові рубежі власної самосвідомости і розширення своїх культурно-духовних, цивілізаційних спроможностей.

Україна як цивілізація – Вічна Понтида

Як відомо, у сучасній науці загальноприйнятою історичною концепцією рорзвитку цивілізацій є історіософська теорія занаменитого анаглійського вченого Арнольда Джеймса Тойнбі. Згідно з нею, за всю іторію людства існувало 28 цивілізацій. Під цивілізацією у історичних вимірах прийнято розуміти окремий вищий тип культури, який виникає у певному географічному ареалі, витворює специфічну ментальність соціуму і якусь вищу релігію, який здатний до зовнішньої експансіїї і асиміляції сусідніх соціумів і дуже швидко розвивається у планах політичночму, економічному, військовому та інтелектуальному. А.Дж.Тойнбі поділив усі цивілізації на дві категорії: повністю розвинені, такі, що розвинулися дуже якісно, у всіх сферах, вплинувши фундаментально не світову цивілізацію, і сателітні, такі, що досягнули значних результатів у розвитку самобутности, але все ж вельми залежними були від сусідніх повністю розвинених

цивілізацій. До перпшої категорії відносяться, наприклад, Вавілонська, Єгипетська, Індійська, Китайська, Егейська, Еллінська, Православно-християнська, Західно-християнська та Ісламська цивілізації. До другої – Хеттська, Іранська, Урарту (всі три споріднені, тобто стимульовані Вавілонською цивілізацією), Корейська, В'єтнамська і Японська (всі три споріднені і стимульовані Китайською цивілізацією), Тібетська (споріднена з Індійською), Італійська (з Егейсько-Еллінськрю) і Руська (розвинулася із Православно-християнської (візантійської) цивілізації. Ще виділяє А.Дж.Тойнбі ряд недорозвинених цивілізацій, тобто таких, що не зуміли витримати натиску цивілізацій-сусідів і надто швидко розчинилися у них, але все ж витворили свої своєрідні деякі основи. Наприклад, до таких належать Далекозахідна (Кельтська) і Скандинавська цивілізації, які розчинилися в Західно-християнській.

Впадає в око, що А.Дж.Тойнбі явно обминув чи не бачив двох цивілізацій, які, принаймні, могли б претендувати на роль сателітних, але таких, що відіграли помітну роль у розвитку світової цивілізації: це – Кавказ і Північне причорномор'я (Понтида). Адже це два найдавніші епіцентри взагалі життєдіяльности людини, тип культури яких завжди вирізнявся яскравою смобутністю. Обидві ці цивілізаційні зони були включені в етногенетичні та культуротворчі процеси в Передній Азії через торгово-військові контакти. Зауважимо, що у свідомости давніх еллінів і Кавказ, і Понтида фігурували як зони прадавніх і сильних соціокультур. Про це свідчить хоч би й міф про аргонавтів, які пливуть у Колхиду (Грузію) здобути "золоте руно" – символ чогось вищого і недосяжного, чи описи Скіфії у Геродота, де про кавказький і понтійський світи говориться з великим пієтетом. Відомо також, що і Кавказ, і Причорномор'я були територіями, де відбувалося формування прадавніх етносів, їх активістських ментальностей та релігій, з якими вони вирушали на підкорення світу. З яким жахом описують давні джерела походи кіммерійців і скіфів і які глибини та чудові зразки культурних архетипів таїть у собі міфологія кавказьких народів! Усе це – досить відомий пласт у світовій, але не західній, науці. І, власне, через це помилився навіть великий А.Дж.Тойнбі: не маючи під рукою потрібних джерел з історії Східної Європи, що є дуже характерним для західноєвропейського вченого, він, по-суті, зовсім не описав цих гігантських пластів культурного минулого, хоча, наприклад, детеально описав у своїй фундаментальній 12-ти томовій праці

Приблизні межі Трипільської цивілізації (II тис. до Р.Х.)

“Дослідження історії” цілий ряд набагато менш значніших прото-цивілізацій – полінезійську, андську, ескімоську.

Саме на це, на необізнаність західних вчених з історією Східної Європи вказує другий визначний сучасний історик і учень Тойнбі – Норман Дейвіс у передмові до своєї знаменитої книги “Європа. Історія.” (К.:Основи,2000). Зазначимо, іноді думки західних вчених про Східну Європу звучать просто нонсенсно і скандально – настільки вони не орієнтуються в матеріалі. Тому Н.Дейвіс, після десятиліть перекручень і неповноти, вирішив вперше охопити у своєму огляді Європи і її східні межі, і особливості найбільшого європейського суперетносу – слов’ян, які іноді просто випадали з досліджень західних учених , і специфіку православ’я. На його думку, таке зневажливо-необізнане ставлення західних істориків до Східної Європи “має безмірно тяжкі наслідки, які виявляються у прорахунках дипломатів, бізнесменів і вчених” (Дейвіс Н. Європа.Історія. –К.: Основи 2001 –с.43)

Однозначно визнаним історичним фактом про нашу країну є ствердження того, що тут ще у III тис. до Р.Х. розвинулася потужна землеробська культура – Трипільська цивілізація. Вона була чатиною великого кола культур, яке охоплювало Малу Азію (Анатолію), Балкани і Прикавказзя, а своїм “епіцентром” мало Північну Месопатамію. Народи цього кола були на значно вищому рівні розвитку, аніж багато сусідніх праетносів. Унаслідок бур II тис. до Р.Х., коли на територію України увірвалися численні індоарійські племена, трипільська культура занепала. Проте, зрозуміло, що вона не могла щезнути безслідно. Саме на її основі й розвинулася нова землеробська культура наших пращурів вже у історичну епоху – у I тис. до Р.Х., що її частково описав Геродот. Це підтверджує знаний факт: упродовж античної доби Причорномор’я (Понтида) було головною житницею для Еллади.

Через те, що східна степова зона України робила вразливою і притягальною її територію для численних кочівницьких народів, то сформувати стійку цивілізацію у Придніпровських просторах було трудно. З глибин Центральної Азії приходили велетенські конгломерати індоарійських войовничих племен – кіммерійців, скіфів, сарматів, – які руйнували здобутки осілих народів, підкоряли їх і формували складну систему взаємовідносин, де землеробські народи далі могли розвивати свою культуру (бо ж постачання хліба з Причорномор’я ніколи не припинялося!), а кочівники виконували роль організаторів обміну, торгівлі і

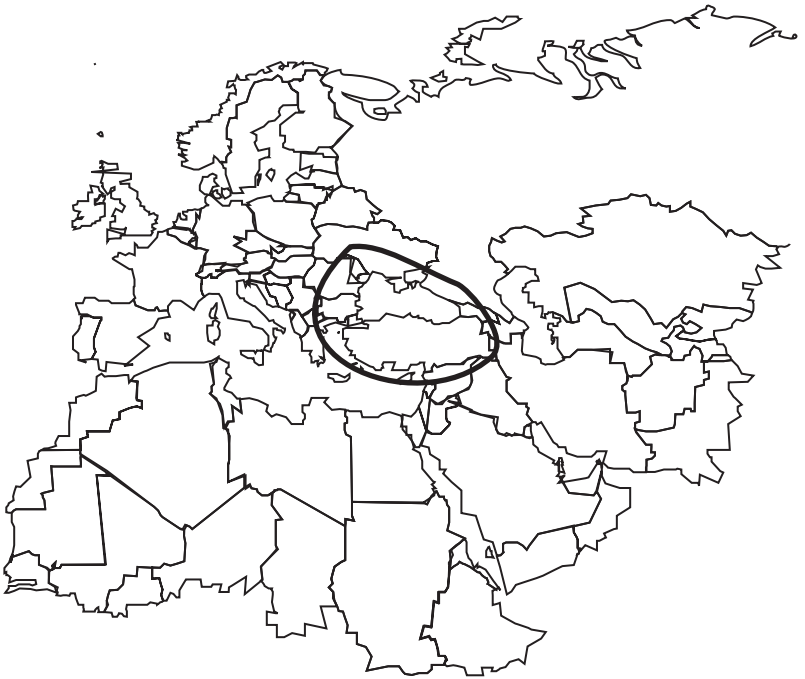

Приблизні межі впливів Хеттської цивілізації (II тис. до Р.Х.)

військово-політичних контактів із зовнішнім світом, Постійні політичні бурі не давали можливости вийти на вищий цивілізаційний рівень суперпонтійському етносові (назвемо так той симбіозний конгломерат народів, що заіснував на наших просторах у I тис. до Р.Х.), однак тут завжди залишався належно високий рівень культури, також і завдяки тому, що Понтійський світ від VII ст. до Р.Х. постійно контактував із Еллінською цивілізацією, яка часом дуже тісно охоплювала окремі його реґіони (Тавриду, Боспор, гирла Дністра, Бугу та Дніпра).

Наслідком цього понтійсько-еллінського синтезу постала своєрідна "скіфська" культура (беремо слово "скіфська" в лапки, бо ж зрозуміло, що основними творцями-майстрами мистецьких шедеврів скіфів могли бути оті понтійці – спадкоємці традиційної культури Подніпров'я). Понтійці, Геродот перечислює серед них сколотів, будинів, алізонів, тиссагетів, неврів та ін., не зуміли витворити держави через кочівницький світогляд домінуючої сили – скіфів, але зуміли витворити ориґінальну міфологію, яскраве мистецтво, високу соціальну мораль, господарську культуру і, головне, абсолютно самобутню ментальність. Тобто вони сталися як Цивілізація, духовно-соціальна структура, яка сформувалася у чітко визначеному географчному просторі (між Карпатами і Приазов'ям), мала свою ієрархічну релігію, була здатна нав'язувати свою культуру іншим (всі кочові народи поступово робилися або повністю, або частково осілими і землеробами), динамічно розвивалася – Причорноморський простір у всіх історичних джерелах фігурує як зона високої господарської активности. Про самобутність і розвинутість скіфо-понтійського світу свідчить і те, що і греки, і римляни ніколи не говорили про нього як про дикунсько-відсталий світ. Ні, це був світ хоч і загрозливий, але включений у цивілізаційну систему Середземномор'я. Недаремно ж у I ст. до Р.Х., коли довкола Чорного моря формувалася велика держава Понт, центр якої спочатку був у Північній Анатолії, її цар – великий Мітридат VI Евпатор – планував свою столицю зробити у Криму. Нагадаємо, що це було наймогутніше царство свого часу у Східному Середземномор'ї, воно довго і вперто протистояло Римові, було найбільшою загрозою для нього.

І тут зробимо поворот назад, у II тисячоліття до Р.Х.: у 18–13 століття до Р.Х. на території сучасної Туреччини існувало Хеттське царство, його етнічною основою були індоарійські народи хетти, споріднені з балканськими народами іллірійців

і тракійців. У період розквіту Хеттське царство домінувало у просторі від Кавказу до Юдеї, змагаючись із двома іншими наддержавами Передньої Азії – Єгиптом і Вавілонією. Очевидно, хеттські впливи сягали і Північного Причорномор'я, як зони геополітично включеної в постійні цивілізаційні контакти з Анатолією, Кавказом і Балканами. Про це, наприклад, свідчить релігійний центральний культ Кібели у хеттів і Великої Матері у прадавніх жителів Понтиди, який пізніше трансформувався вже у християн-українців у специфічно сильно розвинений культ Богородиці. Також відомий вчений-археолог В.Петров висловлював версію і про етномовну спорідненість жителів Подніпров'я з хеттами, пеласгами, лідійцями, тобто творцями Хеттської великої цивілізації. Зрозуміло, ґрунтом для цієї близькости була спільна попередня Трипільська цивілізація і культура.

У І тис. до Р.Х., після занепаду Хеттського царства, на його території виникли держави Фрігія і Лідія, що продовжували його культурну традицію. Існують тисячі фактів, які засвідчують вплив цих двох країн на формування Еллінської цивілізації: від соціальної інфрасткруктури та побуту – до вищих мистецтв (відомі лідійський і фрігійський музичні лади і под.). Два центральні боги грецького пантеону – Аполлон і Діоніс – теж малоазійського (хеттського) походження. Греки завжди дивилися на цей анатолійський світ як на вищу і загрозливу для них соціокульуру, дуже багату та енерґетичну. Відгомоном давніх бунтарських і жорстоких контактів із Хеттською цивілізацією є перекази про знамениту Троянську війну, яка відбувалася якраз у XIII–XII ст. до Р.Х., тобто тоді, коли розпадалося Хеттське царство. Сенсом міфу про Троянську війну є для еллінів долання психологічного комплексу неповновартісности перед вищою Хеттською цивілізацією, самоствердження себе і своєї соціокультури.

Отже, коли Мітридат VI Евпатор, останній цар останньої великої анатолійської держави – Понтійського царства – брав у кільце Чорне море і заявляв про творення нового політико-культурного центру у Східному Середземномор'ї, *то він лише відновлював прадавню культурно-цивілізаційну та етнічну систему цього надрегіону, реалізував його геополітичне призначення.* Довести до кінця цю свою колосальну затію цареві не вдалося: він програв протистояння Римові і весь простір Чорномор'я надовго увійшов у систему римської, еллінсько-латинської цивілізації.

Треба зазначити, що у І тис. до Р.Х. Українська Понтида формувалася у контактах ще із двома давніми цивілізаціями –

Тракійською, яка зосереджувалася у просторі між Карпатами і Східними Балканами (сучасні території Румунії і Болгарії), та Кельтською, яка тягнулася від західних околиць Європи (Ірландія, Шотландвія, Британія, з епіцентром у Ґаллії-Франції), широкою смугою охоплювала Центральну Європу (Південна Німеччина, Австрія, Чехія, Угорщина), а також Північні Карпати і долину Вісли (Словаччина, Південна Польща, Галичина і Закарпаття). Як відомо, кожна самобутня цивілізація виробляє якусь велику духовну ідеологію, концепцію світобачення і світопереживання, яка дає їй можливість ефективно розвиватися і протистояти іншим, виходити постійно на вищі щаблі духовного синтезу. Тож, на нашу думку, від тракійців (гетів і даків) народи Понтиди перейняли глибокий традиціоналізм, а від кельтів (боїв, вольків, бастарнів) великий містицизм. Саме ці глобальні світоглядні ідеї дали змогу понтійцям перейти до вищої фази розвитку своїє цивілізації, з якої й постала вже Слов'янська цивілізація.

Нагадаємо, що від II ст. до Р.Х. простір Понтиди поступово слов'янізується. Слов'яни, які вийшли із пущ Полісся, поступово засвоюють здобутки скіфської (понтійської), кельтської і тракійської цивілізацій. Очевидно, найбільшу роль у кристалізації слов'янського етносу відіграли кельти, бо саме у найактивніших зонах їхніх контактів – долина Північного Бугу, Північне Прикарпаття – відбулося перше велике піднесення і самоорганізація слов'ян. Цю свідомість походження слов'ян, праукраїнців від роду "Кімбрів" (найпоширеніша, основне самоназва кельтів) передав ще наш літописець С.Величко у XVIII ст. На думку, О.Трубачова, відомого дослідника-лінґвіста, слов'яни масово запозичили від кельтів металургійну, сільсько-господарську та політичну лексику, тобто розвинули на кельтській основі свою соціокультуру. Кельтський синтез підніс слов'ян на вищий цивілізаційно-культурний рівень.

Як це не парадоксально звучить на перший погляд, але саме ментальність і культура кельтів стали основою, на якій розвинувся релігійний світогляд католицизму: навіть сьогодні межі католицтва у Європі майже точно збігаються із кордонами зон розселення кельтів (виняток становить хіба що Англія із Шотландією, але Англіканська церква в суті своїй мало відрізняється від Католицької, на відміну від Протестантської). Можливо, саме кельтським субстратом можна пояснити появу так могутнього греко-католицизму на Заході України. Налаштованість кельтського духовного світу на вічний пошук

Приблизні межі Кельтської і Скіфської (Понтійської) цивілізацій

божественної істини і вічного відкуплення (міф про св.Грааля), його філософія страждання, самооцінности самотности, схильність до натхненно-жертовного переживання буття, містичні навчальні системи друїдів, поетика лісу як середовища для молитви, що перейшла у архітектоніку ґотичних соборів, пристрасть до мандрів як до постійного духовного осягання нескінченного і невідомого – усе це і багато іншого увійшло у світоглядно-настроєві основи Вселенської церкви.

У другому столітті після Р.Х. на територію Понтиди прийшли з Півночі, з Балтики войовничі племена ґотів. Їхнім центром розселення стають причорноморські степи. І знову закономірність геополітики: ґоти за свого славного конунґа Германаріха створюють могутню протодержаву, яка повторює майже один до одного географічні межі Скіфського царства. Це знову простір між Карпатами і Приазов'ям. Ґоти на деякий час сповільнили процес слов'янізації Понтиди, але не зупинили його. Слов'яни впевнено опанували її лісову і лісостепову зони. Цей їх рух не змогли зупинити навіть вихори доби Переселення народів (IV–VIII ст.), коли через територію України пройшли орди гуннів, аварів, булгарів та ін. кочівників з Азії. Ґоти, відповідно до свого життєвого світогляду, привнесли у ментальність понтійського суперетносу дух *самоорганізації,* родинної і громадської. Думаємо, саме після їхнього ментального "щеплення" на українських просторах почався активний процес державотворення: спочатку виникла Антська протодержава слов'ян (VI–VII ст.), а потім Київська Русь, яку вже формували інші германо-скандинави – вікінги-варяги, – що ніби повторювали місію ґотів.

Таким чином, напередодні творення першої української держави – Київської Русі – і її могутньої культури, яка мала яскраві ознаки цивілізаційної самобутности, визріли і отримали завершеність основні ментально-духовні пласти українського (понтійського) етносу. Їхню сутність становлять: трипільський *культ землеробської осілості,* хеттська аполлонійська *схильність до ідеалізму та моральної твердості,* еллінська *закоханість у мореплавство та естетизм,* скіфський *динамізм, вибуховість, анархічність і непостійність,* кельтський *містицизм* і *психологічна налаштованість на вічне відкриття-перетворення зовнішнього світу,* на *мандри духу,* тракійський *традиціоналізм* і *звернутість до сумбурного язичництва,* слов'янське *лагідне сприйняття природи і пантеїзм,*

схильність до самозаглиблення, ґотично-антська *ментальна налаштованість на постійну розбудову соціуму та організацію його, упорядкування та виструнчення соціальної ієрархії.* Тільки володіючи цими ментально-духовними складниками-факторами, українська Душа була готова до сприйняття релігії вищого типу – християнства. Усі ці ментальні складники живуть в українській психології у постійному взаємопереплетенні і взаємовідштовхуванні, вибухова сила одних або других перемагає в той чи інший період історії. Однак важливим є, що, попри всі навали і нищення, український духовний світ зберігав свій стержень, зберігав принципово-ціннісну основу буття - наша вічна Понтида завжди спромагалася "переварювати" у собі всі найпотужніші впливи. І це, власне, й підтверджує *цивілізаційну* основу нашої землі.

У X ст. відбулася зустріч Понтиди з Візантією. Усі союзи київських князів із Константинополем, постійну спрямованість їхньої зовнішньої політики на Південь (Візантію), перейняття східної форми християнства і візантійської культури всупереч пропозиціям Заходу (католицтва) і Хозарії (юдаїзму) ми не схильні розглядати лише як данину блиску і величі Візантійсьої імперії, як це твердять майже усі історики. Ні. Це був, радше, внутрішній, глибинний відрух нашої землі (геополітики) і ментальних основ етносу (Душі) на можливість нового *цивілізаційного* поєднання із своїм прадавнім цивілізаційно-культурним епіцентром – Анатолією. Тобто знову виявилося глибинне тяжіння Понтиди до союзу з країнами Чорноморського кола, як це було у період Хеттської цивілізації (II тис.до Р.Х.), у період Понтійського царства (II–I ст. до Р.Х.). Однак, щоб завершити цей цивілізаційний синтез на новому витку Історії, Україні *не вистачило сили,* ані військово-політичної, ані морально-ідейної. З одного боку, цьому завадив удар нових тюркських орд зі Сходу (печеніги, торки, берендеї, половці, татари), з другого боку, сама українська держава не виробила собі постійної ідеології експансії, ідеології месіанізму та імперської величі, розсипавшись на удільні князівства, спонукою до чого стала ментальна українська властивість скіфського анархізму. І знову простір між Карпатами і Кавказом втратив стрижень одноцільности і був охоплений веремією хаотичних інтенцій.

Сама ж Візантія, за словами Юліана Вассияна, була "тільки завойованою провінцією Риму" у античну добу, не творила цілісности із Західною цивілізацією. Внутрішньо балкансько-

анатолійський геоплолітичний простір завжди тяжів до відокремлення, до концентрації довкола Чорного моря. Про його неухильну тенденцію на Схід говорять і О.Шпенґлер, і А.Тойнбі, але не зауважують первинности хеттсько-анатолійського епіцентру. Сам факт перенесення у IV ст. столиці Римської імперії з Риму до Візантія-Константинополя, у простір Чорного моря, свідчить про ту колосальну притягальну силу теренів давнього епіцентру аполлонійської (хеттсько-егейської, потім еллінсько-латинської) цивілізації, яку відчували люди античного світу.

Проблемою і поразкою для України-Русі у X–XII ст. стала *неспроможність* виробити собі геополітичну ідею величі і панування над чорноморським простром, ідею *спадкоємности* щодо Візантії. Замість дати цивілізаційно-культурний синтез традиціям, які прийшли з Візантії, українці, спонукані тракійсько-слов'янськими ментальними властивостями *самоізоляції* та *завуження* (провінціялізму) перейняли візантійську культуру лише *частково,* не знайшли в собі достатньо сил до духовного імперіалізму (що було у кельтів, які розпоширили на Заході католицизм), ані ґотської здібности до наступальної самоорганізації, щоб зміцнити державу у соціально-правничому аспекті і завоювати причорноморський степ – цю споконвічну і неуникненну основу української державности. А щось подібне зумів зробити кельто-германський світ Західної Європи: він перейняв ідею величі та імперіалізму від Риму, поборов внутрішній хаос різних етносів та ментально-партикулярних інтенцій, зупинив наступ кочівників-мусульман (розгром арабів під Пуатьє Карлом Мартеллом у 732р.), дав синтез античній культурі і духові у вигляді глибоких і глобальних доктрин Католицької Церкви (не до порівняння динамічніших і багатших за православні доктрини) та у вигляді ідейно-мистецьких здобутків в епоху Ґотики (X–XIст.), виробив могутній і наступальний ідейно-моральний кодекс рицарства – так потрібної войовничої еліти суспільства.

Русь-Україна мала б велику перспективу, якби головною своєю геополітичною ідеєю зробила розвиток і експансію на Південь. А не на Північ, який лише поглинав її енерґію і не давав стратегічних переваг. Ю.Вассиян пише: "Ідея експансії на Південь, влючно зі здобуттям переваги і гегемонії над Візантією, могла дати староукраїнській державі погінну силу політичного заповіту... Київській державі бракувало ... і*деї світово-політичного царства...* Київ тоді не доріс до рівня, на

якому народжується *воля до світового панування*", тобто на став головним духовно-культурним центром (столицею) Південно-Східної Європи, хоч і мав шанс ним бути. Українська культура тоді б розвинулася як органічне продовження культури Візантії, а так ми отримали лише відгомін цієї традиції, хоча й зберегли її глибинні духовні засади. Натомість Росія, перехопивши у XIV ст. ініціативу, насправді викривила візантійську традицію, згідно із засадами своєї фінно-угорської ментальности дала химерний симбіоз візантійської та урало-алтайської цивілізації (євразійства). Про те, що візантійська, тобто еллінсько-хеттська, органічно європейська духовна традиція, прищепилася на московському ґрунті лише поверхово, свідчать численні факти бунтарства у російській культурі та національній ідеології проти Європи і європейськости, моменти часом різкого і руїнницького несприйняття європейської культури і ментальности: це і жахливі та масові гоніння на "латинників" у допетровській Московщині, і просто фанатична руйнація Католицької Церкви на Україні, Білорусі, Литві, захоплених територіях Польщі, і всі теорії та концепції слов'янофілів і євразійців, де кардинально світові Європи протиставляється "самобутній і самодостатній" євразійський світ, це і війни російських большовиків проти Європи у сферах духу і політики і т.д.

Україна не виконала тоді, у IX–XII ст., своєї місії, бо недостатньо ще була визріла у аспекті національної консолідації, не перейнялася в повній мірі варязькою ідеєю експансії і панування, невгаваючої войовничости. Цей момент української історії дуже проникливо схопив наш великий поет:

Тільки ржею взялась і зламалась варязька криця,
Танув конунґів скандинавських крижаний дух, –
Подих моря живий – суходоловій тиші кориться,
М'язи вікінґа слабнуть у сонячно-хмільнім меду.
Коли ж чорною хмарою сунула чорна Азія,
Табунами і гарбами рушила татарва, –
Не єдиний варязький стяг, а численнії стязі
Димний вітер жорстокого бою хитав і рвав.

Євген Маланюк

Зближення Київської Русі з Візантією, просунення її на Балкани і Кавказ, що активно реалізував князь Святослав, створило б ще у Середньовіччі цивілізаційно-геополітичну консолідацію

країн чорноморського простору. Цього потребували не тільки вони самі, а й ціла Європа, оскільки єдність цього надреґіону забезпечувала б міцність рубежів Європи із південного сходу. Падіння ж під ударами турків і татарів усіх православних держав Південно-Східної Європи призвело до майже повного зникнення цілої унікальної цивілізації, підґрунтям якої були високі культури Трипілля, Хеттської держави, Еллінської цивілізації, Понту і Кавказу, Скіфії та її симбіозу із Кельтською цивілізацією, наслідком якого став духовно-мистецький світ слов'янства.

Отже, цей побіжний огляд загальновідомих історичних епох під кутом зору їх спадкоємности у просторі Чорномор'я дозволяє нам зробити так потрібний сьогодні висновок про самих себе: Україна протягом тисячоліть перебувала не на узбіччі, "на окраїні", як люблять висловлюватися різних мастей українофоби, європейської цивілізації, не на марґінесі європейської культури, а якраз в їх епіцентрі. Протягом тисячоліть простір між Карпатами і Меотидою (антична назва Азовського моря) творив собою цілість у плані етно-ментальному, його притягальним стержнем були прадавні культурні традиції країн Чорномор'я. Ця українська Понтида відіграла значущу роль у формуванні і розвитку епохальних держав і духовно-ментальних впливів. Закони геополітики, попри всі бурі і удари зовнішніх чинників, раз у раз повертали стару єдність чорноморського реґіону. Сьогодні для повнокровного й успішного розвитку української держави для її національної політичної еліти дуже важливим є збагнути такі дві засади стратегічного мислення: *відчути себе у середині важливого геостратегічного простору, побачити його можливості і перспективи, позбутися ментальної провінційности, і з цієї точки зору накреслити масштабне майбутнє відродженої Держави, вже не сателітної, а провідної Держави на світовій геополітичній шахівниці – Вічної Понтиди – неуникненної і стратегічно важливої опори єдиної Європи.*